

पहिलो परिच्छेद शोधपत्रको परिचय

१. शोधपत्रको शीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक 'साहित्यकार गुरुङ रामप्रकाश समथिङको पाँच प्रतिनिधि उपन्यासको तत्वगत आधारमा अध्ययन' रहेको छ ।

१.२ विषयपरिचय

वि.सं. २०२८ साल वैशाख २९ गते पाँचथर जिल्लाको नागिन गा.वि.सं. वार्ड नं. २ मा भएको हो । समथिङले २०२८ सालमा 'दाही' शीर्षकको मुक्तक लेखेर साहित्य लेखनमा शुरु गरेको र २०४९ साल साउन १५ गते अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन पाँचथरबाट प्रकाशित विद्यार्थी सन्देश मासिक (हस्तलिखित) साहित्यक पत्रिका वर्ष ०१ अंक ०१ मा विद्यार्थी नामक प्रकाशित कविताबाट प्रारम्भ भएको हो । उनको साहित्यक यात्रा वि.सं. २०६४ सालदेखि अझै उर्वर भएर गएको देखिन्छ । समथिङले आफ्नो २६ औं जन्मदिनको अवसरमा २२ वटा उपन्यास एकैपटक प्रकाशन गरेका थिए । जसमध्ये ५ वटा प्रतिनिधि उपन्यास तत्वगत आधारमा अध्ययन । यस शोधकार्यमा गरिएको छ ।

१.३. शोधपत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजन पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

समथिङले ४६ वटा उपन्यास तथा कथा सङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छन् । समथिङले जन्मदिनको अवसरमा प्रकाशन गरेको २२ वटा उपन्यासहरू मध्ये ५ वटा उपन्यासलाई तत्वका आधारमा प्रतिनिधि उपन्यासका रूपमा लिएर अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको समस्याको रूपमा लिइएको छ । उनको लेखन विभिन्न विधा भए पनि उपन्यास क्षेत्रलाई सम्पूर्ण रूपमा चिनाउन नसक्नु मुख्य समस्याको रूपमा रहेको छ । यही विषयवस्तु भित्रबाट केही समस्याहरूलाई बुँदागत रूपमा शोधपत्रमा उठान गरिएको छ ।

१. समथिङका औपन्यासिक यात्राका चरणगत प्रवृत्तिहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

२. समथिडको पाँच प्रतिनिधि उपन्यास भनी के कसरी चयन गर्ने ?

३. तत्वगत आधारमा उनका उपन्यासहरू के कस्ता छन् ?

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य

मुख्यतः शोधकार्यका क्रममा देखिएका प्रश्नहरूको उत्तर वा सामाधान खोज्नु नै शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य हो । समथिडले उपन्यासमा के कस्ता विषयवस्तुको प्रयोग गरिएका छन् भनी निरूपण गर्नु यस शोधपत्रको समस्या भएकाले सोही समस्याको समाधानको प्रयास प्रस्तुत शोधपत्र हुने भएको हुँदा यहाँ निम्न उद्देश्यहरू बुँदागत रूपमा निर्धारण गरिएको छ ।

१. गुरुड रामप्रकाश समथिडको औपन्यासिक यात्राको चरणगत विभाजन र अध्ययन गर्नु ।

२. समथिडका पाँच प्रतिनिधि (जनयुद्धको उपहार, माया, दुर्दशा, धनीरामको दशैं, जड्याहाकी स्वास्नी) उपन्यासमा कुन कुन पक्षको चित्रण छ त्यसको पहिचान गर्नु ।

३. समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासको तत्वगत आधारमा पहिचान गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालको पूर्वमा मेची अञ्चलको पाँचथर जिल्ला नाङ्गिन गा.वि.सं. वडा नं. १२ हालको ठेगाना फिदिम नगरपालिका हो । वि.सं.२०२८ सालमा जन्मिएका समथिडले पाँचथरकै विभिन्न स्कूल तथा क्याम्पसमा स्नातक तहसम्मको शिक्षा हासिल गरेका हुन् । कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण त्यसभन्दा माथि आफ्नो अध्ययनलाई निरन्तरता दिन सकेनन् । उनको बाल्यकालदेखि नै साहित्यमा रुची भएकाले विभिन्न विधामा कलम चलाएका हुन् । समथिड मानवतावादी विचार र सामाजिक समस्याका लेख रचना सिर्जना गर्न रुचाउँछन् । यसका साथै उनका साहित्यक कृतिहरूमा समकालीन युग सन्दर्भका विभिन्न विकृति विसङ्गतिको विरोध रहेको पाइन्छ । समथिडले आफ्ना कृतिहरूमा यौन मनोविज्ञानलाई प्रशस्तै स्थान दिएका छन् । विभिन्न पत्रिकाहरूमा उनका रचनाका बारेमा केही धारणा राखेका छन् । यिनै सार्वजनिक भएका धारणाहरूलाई यहाँ पूर्वकार्यको रूपमा व्यवस्था गरिएको छ ।

समथिडले 'नागरिक राष्ट्रिय दैनिकमा' २२ वटा उपन्यास एकैपटक प्रकाशन गरेर गिनिज बुक अफ वर्ल्ड रेकर्डमा नाम लेखाउन सफल भएका छन् । समथिडले 'गोर्खापत्र राष्ट्रिय दैनिक' पत्रिकामा उनका २२ वटा उपन्यासले समकालीन युगीन सन्दर्भ र विभिन्न विकृति र विसङ्गति तथा वर्तमान गरिवीको समस्याले मानिसमा पर्न गएको असरलाई स्पष्ट र प्रत्यक्ष रूपमा उनको उपन्यासमा पाइन्छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

पूर्वकार्यको समीक्षालाई हेर्दा यस कृतिको अध्ययन नभएको हुँदा यो शीर्षक औचित्यपूर्ण छ । यसलाई वैज्ञानिक एवम् सु-व्यवस्थित रूपमा विश्लेषण मूल्याङ्कन गरीने यस शोधपत्रबाट आउने उत्तरवर्ती अध्ययनकर्तालाई समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासहरूले (जनयुद्धको उपहार, धनीरामको दर्शन, जड्याकी स्वास्नी, दुर्दशा, माया) समाज परिवर्तनका क्षेत्रमा खेलेको भूमिका बारेमा जान्न इच्छुक व्यक्ति, संघसंस्थाका लागि सैद्धान्तिक एवम् व्यवहारिक रूपमा तथ्य प्रस्तुत हुनेछ । यसर्थ यो शाधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता स्वतः उपलब्धिपूर्ण रहने देखिन्छ ।

१.८ प्राक्कल्पना

कवि एवम् उपन्यासकार समथिडले कविता, कथा, समालोचना र लेख जस्ता क्षेत्रमा सशक्त रूपमा कलम दौडाएका छन् । उनले नेपाली साहित्यको सिर्जना र समालोचना दुवै क्षेत्रमा उन्नत कृतिहरू दिएर नेपाली वाङ्मयलाई विकसित, उर्वर र उन्नत बनाउन ठुलो योगदान दिएका छन् । साहित्य साधना समथिडका उपन्यासको शैक्षिक, राजनैतिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, जातीय विभेद, प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिएका विकृति तथा विसङ्गतिलाई पुष्ट्याउन सफल भएका देखिन्छन् ।

क. समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासमा सामाजिक, राजनैतिक, यथार्थवादी, यौन मनोवैज्ञानिक, पुरुषवाद, विसङ्गतिवाद आदि जस्ता प्रवृत्तिलाई निरन्तरता दिने साहित्यकार हुन् ।

ख. यस शोधपत्रमा समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासको तत्वगत आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन

नेपाली भाषामा प्रकाशित समथिडको पाँच प्रतिनिधि उपन्यासहरूको तत्वगत आधारमा अध्ययन र विश्लेषण यस शोधपत्रको सीमा रहेको छ ।

१.१० शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यकता पर्ने विभिन्न सामाग्रीहरू जुटाउने कार्य शोधविधि हो । शोध कार्यका लागि निम्नलिखित विधिहरूको प्रयोग गरिनेछ :

क. ऐतिहासिक विधि

यसले इतिहासमा के थियो भन्ने कुराको वर्णन गर्दछ । उत्पत्ति, विकासका क्रमवद्ध चरण र परिमाण पनि केलाउँछ । कालक्रम र विकासात्मक अवस्थालाई ध्यानमा राखी गरिने यस पद्धतिमा भूत र वर्तमान स्थितिलाई हेरेर भविष्यको अनुमान गरिन्छ ।

ख. वर्णनात्मक विधि

सामग्री सङ्कलनका क्रममा उपयोग गरिने अर्को महत्वपूर्ण पद्धति वर्णनात्मक पद्धति हो । यसको मुख्य उद्देश्य वर्तमान स्थितिको स्पष्ट वर्णन, व्याख्या, विश्लेषण गरी भविष्यतर्फ सङ्केत गर्नु भएकाले यस पद्धतिको प्रयोग गरिन्छ ।

ग. तुलनात्मक विधि

सामग्री सङ्कलनको क्रममा दुई पक्ष बीच तुलना गर्नु तुलनात्मक पद्धति हो । भिन्नता र समानता केलाएर निष्कर्ष निकाल्ने हुँदा यस विधिलाई महत्वका साथ हेरिन्छ । यी विधिहरू बाहेक सम्बन्धित स्राष्टाको परिवार, इष्टमित्र, प्रश्नावली उनका मौखिक अन्तर्वार्ता र पत्रपत्रिकाको प्रयोग गरिने छ । त्यसै गरी उहाँलाई विशेष रूपमा चिन्ने प्रधानाध्यापक एवम् गुरुहरूबाट उनका बारेमा जानकारी लिइने छ । खोज अनुसन्धान विधि पनि प्रयोग गरिनेछ । पूर्वीय तथा पाश्चात्य उपन्यासको सिद्धान्तको प्रयोग गरिनेछ । उनका बारेमा भएका प्रकाशित र अप्रकाशित शोध ग्रन्थहरूबाट पनि उचित सामग्री लिइनेछ ।

१.११ सामग्री सङ्कलन विधि

सामग्रीको सङ्कलन शोधकार्यमा अनिवार्य हुन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा विशेषगरी सामग्री सङ्कलनका लागि प्रथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । जुन निम्न छन् :

क. प्राथमिक स्रोत

अनुसन्धानकर्ता स्वयम्ले खोजेका सामग्रीलाई प्राथमिक स्रोतबाट प्राप्त सामग्री भनिन्छ । प्रकाशित लेखकका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासहरू प्राथमिक स्रोतबाट प्राप्त सामग्री हुन् । प्रयोग, अवलोकन, प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, विभिन्न प्रतिवेदनबाट प्राप्त सूचना यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

ख. द्वितीय स्रोत

अनुसन्धानबाट प्राप्त सामग्रीलाई द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त सामग्री भनिन्छ । यस अन्तर्गत व्यक्तिगत पत्र विभिन्न अभिलेख पुस्तक आदि पर्दछन् । शोधकार्य सम्पन्न गर्न क्षेत्रीय अध्ययन विधि, नमुना छनौट विधि, पुस्तकालय विधि, प्रयोगशालीय विधि आदिको प्रयोग गरिनेछ ।

१.१२. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तावित शोधकार्यको संरचना सन्तुलित र व्यवस्थित ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्नका लागि शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ ।

प्रस्तावित शोधपत्रको सङ्गठन यस प्रकार रहेको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन

तेस्रो परिच्छेद : साहित्यकार समथिङको साहित्यिक यात्रा तथा चरणगत प्रवृत्ति

चौथो परिच्छेद : पाँच प्रतिनिधि औपन्यासिक कृतिको तत्वगत आधारमा कृतिपरक अध्ययन

पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार र निष्कर्ष

*

दोस्रो परिच्छेद

उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन

२.१ उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय

उपन्यास के हो भन्ने विषयमा धेरै विद्वान्हरूले आफ्नै पाराले बोलेका छन् । तिनमा कतिपय परिभाषा बढी मात्रामा लागु हुन सक्छन् भने कतिपय कम मात्रामा लागु हुन्छन् । पूर्वीय साहित्यको इतिहास हेर्दा संस्कृत, प्राकृत र अपभ्रंश कालपछि आधुनिक भाषाहरूमा साहित्य सिर्जना हुन थाले पछि मात्र उपन्यासको आधुनिक स्वरूपको विकास हुन थालेको पाइन्छ । त्यसैले आधुनिक मान्यताको आधारमा उन्नाइसौं शताब्दीभन्दा पहिले पूर्वीय उपन्यास लेखन परम्परा शून्य जस्तै रहेको छ । पश्चिममा पनि उपन्यास लेखनको प्रारम्भ अठारौं शताब्दीको अवधि त्यति धेरै छैन तर पूर्वपश्चिम दुवैतिर उपन्यास लेखिनु पूर्वका आख्यानबहुल रचनाहरूमा भने उपन्यासका तत्वहरू विकीर्ण मात्रामा रहेको पाइन्छ ।

उप+नि+अस+घञ् (अ) बाट उपन्यास शब्दको प्युत्पादन हुन्छ । सामान्यत उपन्यास शब्दको अर्थ नजिकमा राख्नु भन्ने हुन्छ । पाश्चात्य साहित्यमा उपन्यासलाई बुझाउन प्रयोग हुने नोवेल (novel) शब्दको अर्थ नोवेलस (novellows) वा नोवेल्ला (novella) रहेको पाइन्छ । यसको सामान्य अर्थ समचारलाई सङ्केत गर्ने अथवा घटनालाई समचारका रूपमा सम्प्रेरित गर्नु भन्ने रहेको छ । जसको सामान्य अर्थ घटनालाई समाचारका रूपमा सम्प्रेषण गर्ने भन्ने हुन्थ्यो तर आज आएर उपन्यासको अर्थगत उपयोगिता अर्कै भएको छ (प्रधान २०५२, पृ. १५) । घटना, वस्तु, पात्र, परिवेश, कृतूहलता, द्वन्द्व र प्रस्तुति विशेष समेतको आख्यनात्मक प्रतिपादनलाई उपन्यास भन्ने अर्थ दिन थालिएको छ । समाजमा भए घटेका छोटामोटा घटनालाई समेटेर छोटोछोटा खिस्सा लेखनबाट सुरु भएको उपन्यासले आफ्नो विधागत विकाससँगै धेरै आरोह अवरोह पार गरेको छ । युरोपमा औद्योगिक युगको सुरुवात भएपछि समाज पुँजीवादमा फड्को मार्यो तथा शोषण र शाषित दुई वर्ग देखा पर्यो । उपन्यासमा यिनै दुई वर्गको वर्गीय द्वन्द्वलाई बढी स्थान दिइयो । समयको गतिसँगै सामाजिक भेदभाव, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, सामाजिक तथा राजनैतिक र साँस्कृतिक समस्याका यथार्थ वस्तुलाई समेट्ने मात्र होइन, सामाजिक तथा राजनैतिक विद्रोह, वर्गीय तथा जातीय भेदभाव, वेरोजगारी समस्यालाई समेट्नु थाल्यो (बस्नेत २०५९, पृ. ८६) ।

२.२ उपन्यासको व्युत्पत्ति

नेपाली भाषामा प्रचलित 'उपन्यास' शब्द तत्सम शब्द हो । 'अस' धातुमा 'उप' र 'नि'

उपसर्ग जोडी त्यसमा 'घञ्' प्रत्ययसमेत लागेर उपन्यास शब्दको व्युत्पत्ति भएको छ । संस्कृतमा उपन्यासको अर्थ कुनै वस्तु कसैको समिपमा राख्नु भन्ने हुन्छ । जीवनजगतको यथार्थ पक्षलाई समेटेर समाजका सामु प्रस्तुत गर्नु नै उपन्यास हो । व्यवहारिक रूपमा हेर्ने हो भने जीवनजगतको साङ्गोपाङ्गो प्रस्तुति गर्नु नै उपन्यास हो (बस्नेत २०५९, पृ. १) । संस्कृत साहित्यमा उपन्यासलाई आनन्द गराउने अर्थका रूपमा मात्र हेरिएको छ तर नेपाली साहित्यका उपन्यास विधाले आफ्नो छुट्टै पहिचान कायम गर्न सफल देखिन्छ । जे भए पनि उपन्यास पाश्चात्य साहित्यको चिन्तनको उपज हो ।

आजको साहित्यिक परिसरमा लोकप्रिय तथा जीवनलाई सर्वोत्कृष्ट रूपमा आत्मसात् गर्न सक्ने विधाका रूपमा उपन्यास चर्चित रहेको छ । यो अंग्रेजी शब्द 'novel' को नेपाली रूपान्तरण हो । उपन्यासलाई अंग्रेजी शब्द 'novel' को पर्यायवाचीका रूपमा व्यवहार गरिएकोले सर्वप्रथम 'novel' को पुरख्यौली खोज्नु आवश्यक हुन्छ । 'novel' शब्द इटालेली भाषाको 'novella' बाट बनेको हो । जसको अर्थ, अलिकति नयाँ वस्तु, अर्थात्, 'a little new thing' भन्ने हुन्छ । त्यस्तै 'novella' शब्द चाहिँ ग्रीसेली भाषाको नयाँ अर्थ दिने 'novus' शब्दबाट निर्माण भएको हो । इटालेली भाषामा प्रशस्त 'novella' हरू लेखिएर र तिनीहरूलाई अंग्रेजी भाषामा अनुवाद गरियो । यही इटालेली 'novella' अंग्रेजी भाषामा आएर 'novel' शब्दले प्रसिद्ध पाइसके पनि अङ्ग्रेजी साहित्य 'fiction' को व्यवहार उपन्यासकै लागि भइरहेको पाइन्छ । यस अर्थमा यहाँ 'novel' र 'fiction' को अन्तर सम्बन्धलाई यसरी सूत्रबद्ध गर्न सकिन्छ । सबै 'novel' हरू 'fiction' हुने तर कथा (short story) बाहेकका 'fiction' मात्र 'novel' हुन् ।

यसरी विश्व साहित्यमा डेनियल डिफोको 'robinon cruse' लाई नै पहिलो उपन्यास कृति र डेनियल डिफोलाई उपन्यासका पिता भनिन्छ । त्यसैले डिफो, रिचर्डसन र फिलिडलाई आधुनिक उपन्यास जगत्का मुल आधार र प्रतिष्ठापक मानिन्छ ।

२.३ उपन्यासको परिभाषा

उपन्यास शब्द नेपाली भाषाले मातृभाषा संस्कृतबाट ग्रहण गरेपनि खास गरी यो विधा पाश्चात्य साहित्यको देन हो । प्राचीन साहित्यमा उपन्यासले कथा, कहानी, खिस्सा, टिप्पणीमूलक समाचार जे अर्थ लागे पनि आधुनिक साहित्यमा उपन्यासको आफ्नो छुट्टै अर्थ छ । उपन्यास लचिलो विधा भएकोले हालसम्म यसको परिभाषा कसैले गर्न सकेको छैन । उपन्यासलाई पश्चिममा तथा पूर्वीय विद्वानहरूले आ-आफ्नै तवरले परिभाषित गर्न खोजेका छन् । यहाँ शब्दकोष स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले गरेका केही परिभाषाबारे चर्चा गरिन्छ ।

२.३.१ शब्दकोषले दिएका परिभाषा

उपन्यासको परिभाषा गर्ने क्रममा विभिन्न किसिमका शब्दकोषले दिइएको परिभाषालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. नेपाली साहित्य कोश

‘उपन्यास गद्यमा रचिएको दीर्घ कलेवर भएको कथात्मक साहित्यक रूप हो’ ।

२. नेपाली शब्दसागर

‘उपन्यास काल्पनिक पात्रको जीवनको हरेक अङ्गमा विस्तृत जानकारी प्रस्तुत गर्ने गद्य कथा हो’ ।

३. वृहत शब्दकोश

‘उपन्यास धेरै अध्याय वा खण्डहरूमा लेखिने लामो साहित्यिक कथा चरित्रप्रधान गद्य महाकाव्य हो’ ।

४. न्यु इन्टरनेसनल डिक्सनरी

‘उपन्यास यस्तो विशाल काल्पनिक गद्य आख्यान हो, जसमा एउटै कथानक अन्तर्गत यथार्थ जीवनको निरूपणको प्रयास गर्ने चरित्र तथा तिनीहरूको क्रियाकलापको चित्रण हुन्छ’ ।

५. हिन्दी शब्दकोष

‘उपन्यास त्यो हो, जसमा काल्पनिक तथा धेरै लामो कथ्य धेरै पात्रहरू र तिनका जीवनका विविध पक्षको चित्रण हुन्छ’ ।

उपर्युक्त कोशीय परिभाषा अनुसार उपन्यास आख्यान साहित्य हो । यसको आकार कथाको भन्दा ठुलो हुन्छ र यसले जीवनजगतको सर्वाङ्ग पक्षको चित्रण हुन्छ । यथार्थ कथावस्तु काल्पनिक पात्र र गद्यभाषा र नवीन शैली भएको साहित्यिक कृति उपन्यास हो । प्राचीनकालमा छोटामोटा खिस्साहरू पनि उपन्यासको कोटीमा पर्ने भए तापनि अर्वाचीन कालमा भने यसले महाकाव्य समकक्षी कृति नै उपन्यास हो भन्ने निष्कर्ष माथि उल्लिखित शब्दकोषीय परिभाषा बाट स्पष्ट हुन्छ (बस्नेत, २०६३, पृ.१४) ।

२.३.२ विभिन्न विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूका परिभाषा

उपन्यासको परिभाषा गर्ने क्रममा स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूले आ-आफ्नै किसिमले परिभाषा दिइएका छन् । केही विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूको परिभाषालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

१. पाश्चात्य विद्वान् राल्फ फक्स

‘उपन्यास कला नै त्यो पहिलो साहित्यिक कला हो जसमा मानव जीवनको सम्पूर्ण अङ्गको अभिव्यक्ति गर्ने प्रयास गर्दछ ।’

२. हेनरी फिलिडड

‘उपन्यास सुखान्त गद्य महाकाव्य हो ।’

३. ई.एम.फोर्स्टर

‘सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, धार्मिक आदि संस्कारद्वारा पीडित मानवजातिको एउटा प्रतिनिधिमुलक अभिव्यक्ति नै उपन्यास हो ।’

४. भारतीय विद्वान् प्रेमचन्द्र

‘म उपन्यासलाई मानव चरित्रको चित्र मात्र सम्झन्छु मानव चरित्रमाथि प्रकाश पार्नु अनि त्यसको रहस्यलाई खोज्नु नै उपन्यासको मुल उद्देश्य हो ।’

५. विश्वनाथ

‘उपन्यास भनेको कसैलाई प्रसन्न गराउनु हो ।’

६. नेपाली समालोचक मोहनराज शर्मा

‘विश्व साहित्य र नेपाली साहित्यमा पनि उपन्यास मुक्त, विराट, उर्वर, विशिष्ट आख्यानविधाका रूपमा हुर्केको छ । यो अत्याधिक प्रयोग बेहोर्ने विधा भएकाले यसमा स्वैरकल्पनाको पनि प्रचुर प्रयोग भएको देखिन्छ ।’

७. समालोचक राजेन्द्र सुवेदी

‘पूर्वापर तारतम्यमा सुसम्बद्ध लेखिएको आख्यानात्मक रचनालाई उपन्यास भनिन्छ ।’

८. इन्द्रबहादुर राई

‘यथार्थसँग परिचय, सत्यको मूल्यको संरक्षण, जीवनवैविध्यमाथि एकरूपता, जीवनशिक्षण, व्यक्तित्वको र मानवताको प्राप्ति उपन्यासको प्रमुख दायित्व हुन् ।’

९. वासुदेव त्रिपाठी

‘कुनै शाश्वत मानवीय मर्मको अविस्मरणीय कलात्मकताले नै उपन्यासलाई महान् बनाउँछ ।’ (बराल २०५६, पृ. ८) ।

१०. प्रोफेसर वारेन

‘उपन्यास प्रकाशनपूर्ण हो, जसमा कथानक हुन्छ ।’

परिवर्तनशील संसारमा हरेक वस्तुको विकास र परिवर्तन भइरहेको हुन्छ । उपन्यास विधा समयसापेक्ष रूपमा परिवर्तित र विकसित भइरहेकोले विद्वान्हरूले गरेको परिभाषाले यसका सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्न सकेको देखिँदैनन् । कुनै पनि विद्वान्का परिभाषाहरू पूर्ण र निर्विवाद बन्न सकेका छैनन् । तर सबै विद्वान्का परिभाषालाई मिलाएर उपन्यासको पहिचान गराउन भने सकिन्छ ।

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने उपन्यास एक गद्यविधा हो । जसका घटना, चरित्र र परिवेश हुन्छ । काव्य हुन्छ । पाठकको मनमा कौतुहलता सिर्जना गर्दछ । यसरी उपन्यासलाई गद्यमा लेखिने दीर्घ आयम भएको जीवन र जगत्को सम्पूर्णतालाई चित्रण गर्ने लचिलो कलापूर्ण आख्यानत्मक साहित्य विधा उपन्यास हो ।

२.४ उपन्यासको विधागत स्वरूप

आधुनिक साहित्यका अन्य विधामा जस्तै उपन्यासको आफ्नो अलग्गै विधागत स्वरूप अर्थात् रूपविधान छ । उपन्यास समय सान्दर्भिक परिवर्तन विकसित हुँदै विकास भएको लचिलो साहित्यक विधा हो । उपन्यासले वैयक्तिक तथा सामाजिक जनजीवनको सूक्ष्म अध्ययन गरेको हुन्छ । यसले समाजको यथार्थता सत्यतथ्य रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । उपन्यास विगतमा घटेका घटनाहरूको औपन्यासिक प्रस्तुतिको समन्वित स्वरूप हो । उपन्यासमा काल्पनिक चरित्रको माध्यमबाट यथार्थ घटनाहरूको व्यवस्थित तरिकाले अभिव्यक्त गरिएको हुन्छ । समाजका सानाभन्दा साना घटनालाई पनि उपन्यासकारले आफ्नो उपन्यासमा सूक्ष्म तरिकाले निरीक्षण र विश्लेषण गर्दछ (बस्नेत २०५९, पृ.२३, २४) । केवल एकछिनको रमाइलो अवस्थामा मात्र होइन घटना र जीवनका सूक्ष्म तत्वहरूको संयोजनमा नै उपन्यासको सम्पूर्ण स्वरूप अडेको हुन्छ ।

२.५ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम

नेपाली साहित्यमा आख्यानको प्रारम्भ वि.सं. १८२७ देखि भएको मानिन्छ । शक्तिवल्लभ अर्यालद्वारा अनूदित विराटपर्व नेपाली साहित्यमा पहिलो आख्यानत्मक स्वरूप लिएर देखा पर्छ । यसै बिन्दुदेखि हालसम्मको समयक्रमलाई केलाउँदा नेपाली उपन्यासको विकासक्रमको तीन काल निम्नानुसार देखिन आउँछ ।

२.५.१ प्राथमिक काल (वि.सं. १८२७ – १९४५)

२.५.२ माध्यमिक काल (वि.सं.१९४६ – १९९०)

२.५.३ आधुनिक काल (१९९१ देखि हालसम्म)

२.५.१ प्राथमिक काल (वि.सं.१८२७–१९४५)

नेपाली उपन्यास परम्परामा वि.सं. १८२७ मा शक्तिबल्लभ अर्यालद्वारा अनूदित महाभारत विराटपर्वबाट प्राथमिक काल आरम्भ हुन्छ । १९८ वर्षको अन्तरालमा फैलिएको नेपाली उपन्यासको प्रथम चरणका आख्यानहरू मुलत संस्कृतबाट र आंशिकमा अंग्रेजीबाट पनि अनूदित गरिका छन् । विराटपर्व पछि वि.सं.१०८३ मा भानुदत्तले अनुवाद गरेको हितोपदेश मित्रलाभ नेपाली उपन्यास परम्परामा देखापरेको महत्वपूर्ण कृति हो । यसैगरी शक्तिबल्लभ अर्यालकै हास्यकदम्ब (वि.सं.१८५५) र भवानीदत्त पाण्डेको मुद्राराक्षस (वि.सं.१८९०) पूर्णतया आख्यानान्तात्मक कृति हुन् । दण्डीको दशकुमार चरित (वि.सं.१८७५) कृष्णचरित्र तथा वाणभट्टको कादम्बरी पनि आख्यान तत्व भएका कृति हुन् । (प्रधान २०५३ पृ.,२२) त्यसैगरी कतिपय प्राथमिककालीन आख्यानहरू अङ्ग्रेजी भाषाबाट पनि नेपालीमा अनूदित छन् । यिनमा सेरामपुरको बाइबल (वि.सं.१८८४) पादरी गङ्गाप्रसाद प्रधानको नेपाली बाइबल (वि.सं.१९४०) आदि अङ्ग्रेजीबाट नेपालीमा अनूदित हुन् (भट्टराइ २०५०,पृ.८७) । आख्यान अन्तर्गत साहित्य क्षेत्रमा देखा परेका अन्य कृतिहरूमा बहत्रा सुधाको कथा, बेताल पचविशतिका, स्वस्थानी ब्रतकथा, मुन्सीका तीन आहान आदि रहेका छन् । प्राथमिककालीन आख्यान परम्परा उपन्यासगत आकार प्राप्तिका हिसाबले महत्वपूर्ण तथा मौलिकता दृष्टिले नवीन छैन तर अनुवाद रूपान्तरण तथा आख्यान लेखनतर्फ अभिरुचि जगाउने हिसाबले प्राथमिककाल महत्वपूर्ण देखिन्छ । अनुवाद नै भए पनि कथासूत्रप्रक्रिया, गद्यशैली र आख्यानविधानका दृष्टिले यस्ता कृतिहरूको उपन्यास विकासमा महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ (प्रधान २०४०, पृ. ११७) ।

२.५.२ माध्यमिक काल (वि.सं.१९४६ देखि १९९० सम्म)

नेपाली उपन्यासको परम्परामा वि.सं.१९४६ देखि १९९० प्रेमाख्यान, तिलस्मी र डायरी उपन्यासको कालावधि हो । यस समयमा पूर्व परम्परा प्राप्त नीति, धर्मको शिक्षा दिने पौराणिक आख्यान पनि कायमै थियो । साथै धार्मिक-पौराणिक आख्यान परम्पराबाट अलग्गिदै सर्वथा मनोरञ्जन र अलौकिक यात्रा गर्ने मनोरञ्जन प्रधान तिलस्मी स्वरूपको औपन्यासिक धारा यस समयको मूल धारा बन्न पुग्यो । यसलाई अनुकरण तथा प्रयोगको काल पनि भन्न सकिन्छ (गैरी २०७१, पृ.२०३) ।

माध्यमिककालीन उपन्यासको विकासमा पत्रपत्रिकाको योगदान महत्वपूर्ण रहेको छ । कतिपय पत्रिकाहरूमा उपन्यासको धारावाहिक प्रकाशनको लहर चल्छ । गोरखापत्र (वि.सं.१९५८),

उपन्यासतरङ्गिणी (वि.सं.१९५९), सुन्दरी (वि.स १०६३), जस्ता (शर्मा र अन्य २०४६:१०६) पत्रिका मार्फत् नेपाली उपन्यासले प्रकाशनको अवसर प्राप्त गरेका छन् । वि.सं. १९५९ मा उपन्यासतरङ्गिणीमा प्रकाशित सदाशिव शर्माको महेन्द्रप्रभा नै पहिलो मौलिक नेपाली उपन्यास हो । माध्यमिककालीन अन्य उपन्यासहरूमा गिरीशबल्लभ जोशीको वीरचरित्र (वि.सं. १९६०), प्रारब्धदर्पण (वि.सं.१९६७), वेदनाथ आचार्यको दयाकी भावी (वि.सं.१९७९), पद्मनाथ सापकोटाको जीवनचरित्र (वि.सं.१९७३), रामप्रसाद सत्यालको महासती अनुसूया (१९८५) र अम्बालिका देवीको राजपुत रमणी (वि.सं.१९८९) आदि रहेका छन् । यी उपन्यासहरूमध्ये दयाकी भावी (वि.सं.१९७९) महासती अनुसूया र राजपुत रमणी यी उपन्यासहरूलाई नेपाली उपन्यासको आधुनिक कालका निम्ति सबैभन्दा नयाँ लाग्ने सङ्क्रमणकालीन उपन्यास कृतिहरूका रूपमा लिन सकिन्छ (सुवेदी २०६४, पृ.६७) ।

माध्यमिक कालीन नेपाली आख्यानले संस्कृत स्रोतभन्दा अन्य स्रोततर्फ ढल्कने अवसर पाएको देखिन्छ । यथार्थमा भन्दा धार्मिक, आदर्शवादी, रोमान्सवादी, औपदेशिक प्रवृत्तितर्फ माध्यमिक कालका उपन्यासहरू उन्मुख भएका छन् । नारीलाई भोगविलासको साधन मान्ने र नायिका प्रप्तिका लागि हत्या, षड्यन्त्र गर्ने घटना यस अवधिका आख्यानमा देखा पर्दछ । यही अवधिमा नै लामा आख्यानलाई खण्डमा विभाजन गर्ने प्रयत्नका साथै चम्पुशैली क्रमशः त्याग गरेर गद्यमा प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति पनि पाइन्छ (भट्टराई २०५०, पृ.२६०) ।

वीरसिक्कावाट प्रारम्भ भएको माध्यमिककालीन औपन्यासिक परम्परा महेन्द्रप्रभा (वि.सं. १९५९), वीरचरित्र (वि.सं. १९६०), राजपुत रमणी (वि.सं. १९८९) हुँदै अगाडि बढेको छ । प्रकाशनको सुविधासँगै नेपाली उपन्यासहरू धारावाहिक रूपमा पत्रिकामा प्रकाशित हुँदै जान्छन् । अतिरञ्जित कल्पना र उडन्ते आख्यानलाई त्यागदै विश्वसनीय घटनावाली र यथार्थतर्फको लम्काइमा अभिमुख हुने प्रवृत्ति माध्यमिक कालका उत्तरती उपन्यासहरूमा पाइन्छ । स्रोतगत विस्तार र विषयगत विविधता केलाउँदै प्रकाशनको माध्यमवाट जनसमक्ष पुग्ने अवसर माध्यमिक कालीन उपन्यासले प्राप्त गरेको छ ।

२.५.३ आधुनिक काल (वि.सं. १९९१ देखि हालसम्म)

नेपाली उपन्यास साहित्यमा आधुनिक कालको प्रवर्तक समयविन्दुका बारेमा विद्वान् तथा समीक्षकहरूबीच एकमत पाइदैन । आधुनिक नेपाली उपन्यास परम्पराको सुरुवात गर्ने कृतिका रूपमा रूद्रराज पाण्डेको रूपमती (वि.सं. १९९१) लाई नै लिइन्छ । यसै कृतिको प्रकाशनसँगै आधुनिक कालको थालनी भएको मानिन्छ । माध्यमिककालीन धार्मिक, नैतिक र अतिरञ्जनात्मक

प्रवृत्तिलाई त्यागेर नवीन मूल्यमान्यता र विधागत सचेतताका साथ लेखिएको पहिलो उपन्यास रूपमती नै हो (न्यौपाने, शर्मा, २०६८ पृ.१८४) । आधुनिकता भनेको निश्चित समयविन्दुमा बाँधिने कुरा नभई यो त समाज, मानवीय चिन्तनको विकास र व्यापकतासँगै गतिशील रहने देखिन्छ । नेपाली उपन्यास साहित्यको आधुनिक कालको प्रवर्तन सम्बन्धमा समीक्षक भानुभक्त पोखरेलले वि.सं. १९९१ मा प्रकाशित रूद्रराज पाण्डेको रूपमती उपन्यासलाई आधुनिक मानेका छैनन् । आदर्श र नीतिशिक्षामा जोड दिइएकाले रूपमती यथार्थपरक छैन भन्दै वि.सं. १९९३ मा प्रकाशित रूपनारायण सिंहको भ्रमरबाट उनी आधुनिक कालको सुरुआत भएको मान्दछन् (पोखरेल २०४०, पृ.१९३) । रूपमतीले आदर्शको प्रबलता, काल्पनिक तत्वको साहाराजस्ता परम्परालाई छाड्न नसकेको कारण आधुनिक मान्न नसकिने भन्दै भ्रमरले आधुनिक कालको सुरुवात गरेको तर्क अघि सारिएको पनि पाइन्छ । सोभगे रूपमा होस वा घुमाउरो रूपमा आधुनिक कालको आरम्भ गर्ने पहिलो उपन्यासको रूपमा 'रूपमती' (१९९१) लाई लिइएको छ । केही कमी कमजोरी हुदाहुँदा पनि पहिलो आधुनिक उपन्यासको रूपमा यसलाई स्वीकारेको पाइन्छ (न्यौपाने, गैरी २०६८, पृ.१८४) । रूपमती उपन्यास प्रथमिककालीन नीतिमुलक, माध्यमिककालीन, जासुसी, तिलस्मी आख्यानभन्दा भिन्न वस्तुजगतका यथार्थ घटनामा आधारित छ । मानवीय चरित्र, वस्तुयथार्थ, द्वन्द्व, कौतूहलता र सामान्य बोलीचालीको भाषा प्रयोग गरेर आधुनिक ढाँचाको प्रथम प्रयोग रूपमतीले दिएको पाइन्छ (कट्टेल २०६८, पृ.३५) ।

यसरी रूपमती (वि.सं. १९९१) देखि सुरु भएको नेपाली उपन्यासको आधुनिककाल विभिन्न समयमा विभिन्न प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गर्दै आजको अवस्थासम्म गतिशील छ । नेपाली उपन्यासहरूमा हालसम्म देखिएका संकारगत भिन्नताको आधारमा वि.सं. १९९१ देखि वर्तमान सम्मको नेपाली उपन्यास लेखन प्रवृत्तिलाई मोटामोटी निम्नअनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

- २.५.३.१. आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा
- २.५.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा
- २.५.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा
- २.५.३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा
- २.५.३.५ मनोविश्लेषणात्मक धारा
- २.५.३.६ विसङ्गतिवादी धारा
- २.५.३.७ अस्तित्ववादी धारा
- २.५.३.८ समाजवादी यथार्थवादी धारा

२.५.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा

वस्तु जस्तो छ त्यसलाई त्यस्तै रूपमा चित्रण गर्ने काम यथार्थवादले गर्दछ । समाजमा जे छ त्यो नभइ जसमा अपेक्षा राखिन्छ, अर्थात् जस्तो हुनुपर्दछ त्यसको दिग्दर्शन गर्ने काम आदर्शवादले गर्दछ । पात्र र घटनाको चित्रण पद्धति सामाजिक यथार्थवादी र यथार्थवादको उद्देश्य आदर्शवादी हुने हुनाले नै यस्ता उपन्यासलाई आदर्शोन्मुख यथार्थवादी उपन्यास भनिएको हो । असल कार्य गर्नेलाई ईश्वरले पुरष्कृत गर्छन् भने खराब कार्य गर्नेलाई दण्डित गर्छन् भन्ने आदर्श विचार प्रकट आदर्शोन्मुख यथार्थवादको प्रमुख प्रवृत्ति वा विशेषता हो । चरित्र, घटना, परिवेश आदि सबैको सिर्जना आदर्शको स्थापनाका लागि गरिएको हुन्छ । वास्तवमा मानवमा रहने नैतिकता, अनुशासन, मर्यादा र अनुसरणीय गुणहरूलाई नै व्यापक अर्थमा आदर्श मानवसमाज र यथार्थ परिवेशलाई आधार बनाएर लेखिएको उपन्यास जब आदर्शको केन्द्रीय निष्कर्षमा टुङ्गिन्छ त्यो आदर्शोन्मुख यथार्थवादी हुन्छ (सुवेदी २०६४, पृ.६३) । नेपाली उपन्यास परम्परामा रूद्रराज पाण्डेको रूपमतीबाट आदर्शोन्मुख यथार्थवादी लेखनको सुरु हुन्छ (प्रधान २०५३, पृ.६६) । पञ्चायत (वि.सं.२०१०), समयको हुरी (२०१५), आच्छा राई 'रसिक' को लगन (वि.सं.२०१२), भुवनेश्वर कोइरालाको सत्यसन्देश र विधुवा जीवन (वि.सं.२०१३), लीलाध्वज थापाको मन (वि.सं.२०१४), इन्द्र सुन्दासको मङ्गली (वि.सं.२०१५), काशीबहादुर श्रेष्ठको 'उषा' (१९९५) र 'वचन' (२००१), भुवनेश्वर कोइरालाको 'बैकुण्ठको महल' (२०१३), 'सत्य सन्देश' (२०१३), र 'विधुवा जीवन' (२०१३) आदि यस धाराका उपन्यासहरू हुन् ।

समयगत दृष्टिले यस धारामा धेरै लेखकहरू देखिएका छन् । यस धारा वा प्रवृत्तिका उपन्यासमा सामाजिक विषयको प्रधान्य रहेको छ भने नारी जीवनका दुःख पीडा उद्घाटन गर्दै नारीले अपनाउनु पर्ने बाटो पनि यस धाराका उपन्यासकारले देखाएका छन् । उपन्यासमा सरल र बोलीचालीको भाषा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । बाहिरी यथार्थको चित्रण गर्ने क्रममा भावसत्यलाई पर्याप्त महत्व दिनु, लौकिक, अतिरञ्जात्मक, कोरा काल्पनिक, शृङ्गारिक, जासुसी र तिलस्मी प्रवृत्तिबाट मुक्त रहने प्रयास गरिनु, घटना, चरित्र र परिवेशको चित्रण यथार्थ पद्धतिबाट गर्ने प्रयास गरिनु आदि यस धाराका प्रवृत्तिहरू हुन् (न्यौपाने र अन्य, २०६८, पृ.१८५) ।

२.५.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा

नेपाली उपन्यासमा यस धाराको थालनी रुपनारायण सिंहको 'भ्रमर' (१९९३) को प्रकाशनदेखि भएको हो । प्रेमको चित्रण, पात्रको विभिन्न ठाँउको भ्रमर, प्रकृतिको मनोहर चित्रण तथा ईश्वरीय रहस्यको प्रस्तुतिमा यस्तो उपन्यासको रुचि रहन्छ । स्वच्छन्दतावादी धारामा

नवशास्त्रीयतावादी मान्यताका विरुद्ध गरेर जन्माइएको यस धारामा वस्तुपरकतामा भन्दा आत्मपरकतामा जोड दिइन्छ । यस धाराको प्रमुख उपन्यास रूपनारायण सिंहको 'भ्रमर' (१९९३) उपन्यास हो । यसबाहेक शिवकुमार राईको 'डाकबड्गला' (वि.सं. २०१३), समीरण प्रियदर्शीको 'पोखिएको जिन्दगी' (वि.सं.२०२८), हिरण्य भोजपुरेको 'छिट्टेन' (वि.सं. २०५४), होमराज आचार्यको 'निर्देश कैदी' (वि.सं. २०५४), आच्छा राई रसिकका 'लगन' (२०१२) र 'दोभान' आदि स्वच्छन्दतावादी धाराका नेपाली उपन्यासहरू हुन् (बराल र अन्य २०५५, पृ.१७) विषयवस्तुको सहज, स्वच्छन्द र भावपूर्ण वर्णन गरिनु, वस्तुतत्वभन्दा कल्पना तत्वमा बढी जोड दिइनु, अज्ञात मानवीय रहस्यमा विश्वास गरेर त्यसको स्थापना गर्ने प्रयास गर्नु, र सहज, सरल, सरस र आलङ्कारिक भाषाशैलीको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइनु आदि यस स्वच्छन्दतावादी धाराका विशेषताहरू हुन् ।

२.५.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा

सामाजिक यथार्थवादी धाराको आरम्भ 'मुलुकबाहिर' उपन्यासको प्रकाशन (२००४) देखि भएको हो । यस्ता उपन्यासमा जीवन र जगत्का यथार्थ समस्याहरूको चित्रण गरिन्छ । जसरी चित्रकारद्वारा चित्रकारिता गरिन्छ, त्यसरी नै सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकारद्वारा तटस्थ दृष्टा बनेर मानिस र उ बाँच्ने समाजको जस्ताको त्यस्तै चित्र उतार्ने प्रयत्न गरिन्छ । मानिसलाई अतिरञ्जना, स्वैरकल्पना, अध्यात्मवाद, रहस्यवाद आदिमा नरझाईकन मानिसकै रूपमा चित्रण गरेर सामाजिक परिवेशलाई यथार्थ रूपमा उतार्ने प्रयत्न गरिन्छ । गरिब वर्गको चित्रण गर्ने क्रममा गाउँले जीवनका यथार्थ मर्महरूको प्रस्तुतिमा जोड दिइन्छ (न्यौपाने २०६८, पृ.१८७) । लैनसिंह वाइदेलको 'मुलुक बाहिर' (वि.सं. २००४), 'लङ्गडाको साथी' (वि.सं. २००८), 'रेम्ब्रान्ट' (वि.सं.२०२३), लीलाबहादुर क्षेत्रीको 'बसाइँ' (वि.सं.२०१४), 'अतृप्त' (वि.सं.२०३६), 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' (वि.सं.२०४३), केशवराज पिडालीको 'बाँच्ने एउटाको जिन्दगी' (वि.सं.२०४३), राजेश्वरी देवकोटाको 'आवर्तन' (वि.सं.२०४१), सुस्मिता नेपालको 'एकान्त पनि रुन्छ' (वि.सं.२०५३), 'मेरा छातीका कलेजाहरू' (वि.सं. २०५५), परशुप्रधानको 'सबै बिसिएका अनुहारहरू' (२०२४), माधव भण्डारीको 'पूर्णमा' (२०२८), भीमनिधि तिवारीको 'इन्साफ' (२०२७) आदि यस धाराका उपन्यासहरू हुन् (बराल २०५५, पृ.१७,१८) । समाज र मानिस बीचको सम्बन्धलाई सूक्ष्म रूपमा केलाउनु, समकालीन सामाजिक घटना र परिस्थितिको हुबहु चित्र उतार्नु, प्रकृतिको यथावत् चित्रणमा जोड दिनु, महत्वहीन ठानिएको ठाउँ, घटना र पात्रहरूको सूक्ष्म चित्रणमा जोड दिइनु आदि यस धाराका विशेषताहरू हुन् ।

२.५.३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा

सामाजिक भेदभाव कुरीति, शोषण, दमन, उत्पीडनजस्ता विकृति विसङ्गतिको विरोध तथा आलोचना गरेर सुधारका निमित्त सङ्घर्ष गर्न अभिप्रेरित गर्ने उपन्यासलाई आलोचनात्मक यथार्थवादी उपन्यास भनिन्छ । यस्ता उपन्यासमा रुढी अन्धविश्वास र जडसूत्रवादी मूल्य र मान्यताको आलोचना गरी नवीन भौतिकवादी वैज्ञानिक जीवनपद्धतिलाई अँगालेर समता, स्वतन्त्रता, सम्पन्नता, सुख र शान्ति प्राप्तिका निमित्त प्रयासरत हुन बाटो देखाइएको हुन्छ (न्यौपाने २०६८, पृ.१९१) । नेपाली उपन्यास परम्परामा सामाजिक यथार्थवादपछि लेखनप्रवृत्तिको रूपमा आलोचनात्मक यथार्थवाद आएको छ । नेपाली उपन्यासमा लैनसिंह वाङ्देलको लड्गडाको साथीले सामाजिक यथार्थताका नाममा यथास्थितिका पक्षलाई आलोचनात्मक तवरले हेर्न थालेको पाइन्छ । यस धाराअन्तर्गत लेखिएका उपन्यासहरूमा मुक्तिनाथ तिमल्सिनाको 'अछुत' ? (वि.सं.२०१७), हृदयचन्द्रसिंह प्रधानको 'स्वास्तीमान्छे' (वि.सं.२०११) र 'एकचिहान' (वि.सं.२०१७), खड्गबहादुर सिंहको 'विद्रोह' भाग १ (वि.सं. २०११) र 'विद्रोह' भाग २ (२०१३) शिवकुमार राईको 'डाकबड्गला' (वि.सं.२०१३), जगदीश घिमिरेको 'लिलाम' (वि.सं.२०३६), 'सावित्री' (वि.सं.२०३२), रमेश विकलको 'सुनौली' (वि.सं. २०३१), 'अविरल बग्दछ इन्द्रावती' (वि.सं.२०४०) आदि आलोचनात्मक यथार्थवादी उपन्यास हुन् । आदर्श होइन यथार्थ जीवनको प्रस्तुति सुबोध भाषा र कलात्मक शैलीमा जोड दिइनु, गरिब वर्गको पक्षपोषण गरिन्छ अनि मुक्ति, परिवर्तन, प्रगति, सुख र स्थायी शान्तिका लागि सङ्घर्ष गर्न तिनलाई उत्साहित गरिनु र साहित्यको मूल्याङ्कन कलाको आधारमा होइन उपयोगिताको आधारमा गरिनु आदि यस आलोचनात्मक यथार्थवादी धाराका विशेषताहरू हुन् ।

२.५.३.५ मनोविश्लेषणात्मक धारा

नेपाली उपन्यासमा यस धाराको थालनी २०१६ सालमा प्रकाशित गोविन्द गोठालेको 'पल्लो घरको भ्याल बाट' भएको हो । यस धाराका उपन्यासमा बाह्य घटना वा क्रियालाई महत्त्व नदिएर व्यक्तिका मनको आन्तरिक विश्लेषणमा ध्यान दिइएको हुन्छ । अचेतन मनले चेतन मनमा परेको प्रभाव कुण्ठा र त्यसबाट सिर्जना हुने ग्रन्थिहरूको अनेकौं समस्याहरूको प्रस्तुति यसमा पाइन्छ । दमित इच्छाबाट व्यक्तिले भोग्ने अवस्थाको विश्लेषणमा यस्ता उपन्यास केन्द्रित हुन्छन् (बराल, २०५५, पृ.१९) । मनोविश्लेषणात्मक विशिष्ट प्रयोग भएको प्रथम नेपाली उपन्यासका रूपमा गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले' को 'पल्लो घरको भ्याल' (वि.सं.२०१६) आएको छ । विजय मल्लको 'अनुराधा' (वि.सं.२०१८), विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला 'तीन घुम्ती' (वि.सं. २०२५), 'सुम्निमा' (वि.सं.२०२७), तारिणीप्रसाद कोइराला 'सर्पदंश' (वि.सं.२०२६), नकुल सिलवालको 'तेस्रो पाइला' (वि.सं.२०४५) आदि मनोविश्लेषणात्मक उपन्यासहरू हुन् ।

२.५.३.६ विसङ्गतिवादी धारा

नेपाली उपन्यासमा यस धाराको थालनी (२०२१) सालमा प्रकाशित इन्द्रबहादुर राईको 'आज रमिता छ'बाट भएको हो । यस धाराका उपन्यासमा मान्छेले सञ्चित गरेको मूल्य, मान्यता, इच्छा तथा उसका क्रियाकलापहरूलाई निरर्थकता पैदा गरिएको हुन्छ । संसार विसङ्गतिले भरिएको हुनाले मान्छेले अस्तित्वको खोजी गर्दा शून्य हात लाग्छ भन्ने कुरा यस्ता उपन्यासले देखाएका हुन्छन् । विसङ्गतिको जन्म नै फ्रेडरिक विल्हेमनितनेको ईश्वरको मृत्यु घोषणाबाट भएकाले यस वादले कुनै पनि आदर्श, आस्था र नैतिकतामा विश्वास गरेको पाइँदैन । सबै कुरामा विसङ्गति बोध गर्दै जाने हो भने साहित्यिक कृतिको कथावस्तु, चरित्र, परिवेश, भाषाशैली आदि सबैमा विसङ्गति देख्न सकिन्छ र यस्ता स्थितिमा रचनाको सार्थकता समेत नदेखिन सक्छ । यस धारामा भाषाशैलीको समेत विसङ्गत रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस धाराका उपन्यासहरूमा इन्द्रबहादुर राईको 'आज रमिता छ' (२०२१) पारिजातका 'शिरीषको फूल' (२०२२), ध्रुवचन्द्र गौतमका अन्त्यपछि (२०२४), बालुवामाथि (२०२८) र डापी (२०३३) दौलतविक्रम विष्टको 'चपाइएका अनुहार' (२०३०) पर्दछन् (बराल, २०५५, पृ.२०) । विषयवस्तु, चरित्र र उद्देश्यको विसङ्गतिपूर्ण प्रस्तुति पाइनु, जीवनजगत्को निस्सारता र सून्यताको अभिव्यक्ति पाइनु, सामाजिक सत्तालाई होइन व्यक्तिसत्तालाई प्राथमिकता दिइनु, विसङ्गत संसारमा अभिशप्त जीवन बाँच्ने निरीह मानिसका भय र सन्त्रासको चित्रण गरेको पाइनु आदि यस धाराका उपन्यासका विशेषताहरू हुन ।

२.५.३.७ अस्तित्ववादी धारा

नेपाली उपन्यासमा यस धाराको थालनी २०२२ सालमा प्रकाशित पारिजातको 'शिरीषको फूल' बाट भएको पाइन्छ । यस धाराका उपन्यासमा विसङ्गत संसारमा बाँचेका मान्छेले जीवनको अस्तित्वको खोजी गरेको हुन्छ । जीवनमा स्वतन्त्रताको वकालत गर्ने आफ्ना लागि आफैँ निर्णय र चुनाव गर्ने तथा त्यसको परिणाम आफैँ भोग्ने प्रवृत्ति यस धाराको उपन्यासमा पाइँन्छ । सामाजिक बन्धनलाई भुलेर आफ्नो मूल्यको संरक्षण गर्नुपर्छ । चाहे त्यो निष्प्रयोजन वा निरुद्देश्यनै किन नहोस् भन्ने विचार यस धारामा रहन्छ । यो जीवन जगत् निरर्थक, निस्सार र विसङ्गत छ भन्ने बुझी विसङ्गतिका विरुद्ध सङ्घर्ष गरेर साहस र परिश्रममार्फत सुसङ्गति खोज्नुपर्छ र आफ्नो बेग्लै अस्तित्व खोज्नुपर्छ, मानिस कुनै निश्चित उद्देश्य लिएर आफ्नै इच्छा अनुसार जन्मेको हुँदैन र उसको मृत्यु समेत इच्छानुसार हुँदैन भन्ने कुरो सत्य हो र यही नै विसङ्गतिको मुहान पनि हो । यस धाराका प्रमुख उपन्यासहरूमा पारिजातको 'शिरीषको फूल' (२०२२), ध्रुवचन्द्र गौतमका 'अन्त्यपछि' (२०२४), 'बालुवामाथि' (२०२८) र 'डापी' (२०३३) विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'तीन

घुम्ती' (२०५५), सरुभक्तको 'पागलवस्ती' (२०४८) आदि पर्दछन् । परम स्वतन्त्र, अन्तमुखी, व्यक्तिवादी र पलायनवादी चरित्र प्रस्तुत गरिनु, जीवनप्रति मोह, उत्साह र सक्रियताको कमी पाइनु, जीवन शून्य र निस्सार भए पनि सक्रिय भएर सभ्य व्यतीत गर्ने प्रयास गर्नु आदि यस धाराका मुख्य प्रवृत्तिहरू हुन् (न्यौपाने, २०६८, पृ.१८७) ।

२.५.३.८ समाजवादी यथार्थवादी धारा

आलोचनात्मक यथार्थवादको तहबाट उन्मुक्त भएपछि समाजवाद यथार्थवादको स्थपना हुन्छ । सिर्जना क्षेत्रमा समाजवादी यथार्थवाद आलोचनात्मक यथार्थवादको विकसित रूपमा स्थापित भएको विचार धारा हो (सुवेदी, २०३८, पृ.४२३) । समाजवादी यथार्थवादमा सौन्दर्यशास्त्रीय कला स्वभाविक र यान्त्रिक रूपमा प्रयुक्त हुन्छ । लेखन र स्रष्टा आफुले आत्मसात गरेका सचेतन एवम् ऐतिहासिकतावादी चिन्तनबाट कलाको सृजना गर्दछ भने त्यस्ता कलामा समाजवादी यथार्थवाद प्रबल रूपमा देखा पर्दछ । नेपाली साहित्यमा अनौपचारिक र स्वतस्फुर्त रूपमा समाजवादी यथार्थवादी लेखनको प्रारम्भ वि.सं. २००७ साल अघि नै भएको पाइन्छ । औपचारिक रूपमा यस चिन्तनको प्रारम्भ २००७ साल पछि मात्र भएको पाइन्छ । कलात्मक मूल्यका दृष्टिले नेपाली साहित्यमा आजसम्म पनि समाजवादी यथार्थवादी पुर्ण रूपमा स्थापित हुन सकेको छैन (सुवेदी, २०६४, पृ.४२२) । यस धारामा देखा परेका उपन्यासहरू हृदयचन्द्रसिंह प्रधानको 'स्वास्नी मान्छे' (वि.सं.२०११), खड्गबहादुर सिंहको 'विद्रोह' भाग १ (वि.सं.२०११) र 'विद्रोह' भाग २ (वि.सं. २०१३), डी.पी. अधिकारीको 'आशमाया' (वि.सं.२०२५), 'पर्खाल भित्र र बाहिर' (वि.सं. २०३५), रमेश विकलको 'अबिरल बन्दछ इन्द्रावती' (वि.सं. २०४०), भाष्करका 'बन्दी आवाज' (वि.सं. २०४६), 'हाँडीका कनिका' (वि.सं. २०४५) र 'अमरवस्ती' (वि.सं. २०५३), भागीरथी श्रेष्ठका 'मालती' (२०३४) र 'यस्तो एउटा आकाश' (२०४६), शैलेन्दुप्रकाश नेपालको 'कामना' (२०४१) आदिलाई लिन सकिन्छ । रुढ र भ्रमलाई चिर्न सक्ने वैज्ञानिक विचारको व्याख्या र विश्लेषण जीवन र जगत्लाई हेर्ने द्वन्द्वात्मक दृष्टि र विवेचना जस्ताकामको थालनी हुनुपर्ने कुरामा यसले जोड दिएको छ । समकालीन सामाजिक घटना र परिस्थितिको हुबहु चित्र उतार्नु, समाज र मानिसबीचको सम्बन्धलाई सूक्ष्म रूपमा केलाउने प्रयास गर्नु, प्रकृतिको यथावत् चित्रणमा जोड दिनु, काव्यात्मक भन्दा सहज,सरल र सरस भाषाको प्रयोगमा जोड दिनु, महत्वहीन ठानिएका ठाउँ, घटना र पात्रहरूको सूक्ष्म चित्रणमा जोड दिनु आदि सामाजिक यथार्थवादी धाराका विशेषताहरू हुन ।

नेपाली उपन्यास लेखन परम्परामा शक्तिबल्लभ अर्यालको महाभारत विराटपर्वदेखि सुरु भएको लामो आख्यानलेखनको परम्पराले रुद्रराज पाण्डेको रूपमतीमा निहित आधुनिक पक्षहरूको

स्पर्श गर्दै अघि बढी वर्तमान अवस्थामा विश्वपरिवेशमा देखिने नवीनचिन्तन प्रणालीहरूलाई आत्मसात् गर्दै नेपाली उपन्यास साहित्य जीवन्त एवम् गतिशील अवस्थामा अघि बढिरहेको छ ।

२.६ उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण

२.६.१ विषयवस्तुका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण

उपन्यास विविध प्रकारका विषयवस्तुको समावेश गरिएको हुन्छ । उपन्यासभित्र समावेश हुने विषयवस्तुका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यस आधारमा उपन्यासलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

- क. सामाजिक उपन्यास
- ख. ऐतिहासिक उपन्यास
- ग. राजनैतिक उपन्यास
- घ. मनोवैज्ञानिक उपन्यास
- ङ. दार्शनिक उपन्यास
- च. जासुसी उपन्यास
- छ. आञ्चलिक उपन्यास
- ज. पौराणिक उपन्यास

क. सामाजिक उपन्यास

समाजभित्रका घटनाहरूलाई विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्ने उपन्यास सामाजिक उपन्यास हो । सामाजिक उपन्यासभित्र समाजका समस्या, आदर्श, नीति भावना जस्ता विविध पक्षहरू समेटिएको पाइन्छ । रुद्रराज पाण्डेको रूपमती सामाजिक उपन्यास हुन् ।

ख. ऐतिहासिक उपन्यास

इतिहासको घटनामा आधारित भएर लेखिएको ऐतिहासिक उपन्यास हुन् । डायमन शमशेर राणाको 'सेतो बाघ' ऐतिहासिक उपन्यास हो ।

ग. राजनैतिक उपन्यास

राजनैतिक घटना द्वन्द्व, आन्दोलन आदि विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लेखिएको उपन्यास राजनैतिक हुन्छ । लीलाध्वज थापाका 'शान्ति' र 'पञ्चायत' यस्तै उपन्यास हुन् ।

घ. मनोवैज्ञानिक उपन्यास

मान्छेको मनको विविध अवस्था चेतन र अचेतन, इद र इगो आदि विविध अवस्थाको चित्रण गरेर लेखिएको उपन्यास मनोवैज्ञानिक उपन्यास हो । विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'नरेन्द्रदाइ' मनोवैज्ञानिक उपन्यास हो ।

ङ. दार्शनिक उपन्यास

विश्वमा प्रचलित विभिन्न किसिमका दर्शनहरूमध्ये कुनै एउटा दर्शनको आधारमा आधारित विषयवस्तु टिपेर लेखिएका उपन्यास दार्शनिक उपन्यास हुन् । विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'सुम्निमा' उपन्यासलाई दार्शनिक उपन्यासका रूपमा लिन सकिन्छ ।

च. जासुसी उपन्यास

जासुससम्बन्धी घटनालाई आधार बनाएर लेखिएको उपन्यास जासुसी उपन्यास हुन्छ । दीर्घबाहुको 'मेजरको सर्प' जासुसी उपन्यास हो ।

छ. आञ्चलिक उपन्यास

स्थानीय रङ्ग-विवरणलाई महत्व दिई त्यसै स्थानको सेरोफेरोमा केन्द्रित भई लेखिएको उपन्यास आञ्चलिक उपन्यास हुन्छ । ध्रुवचन्द्र गौतमको 'अलिखित' आञ्चलिक उपन्यास हुन् ।

ज. पौराणिक उपन्यास

पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित उपन्यासलाई पौराणिक उपन्यास भनिन्छ । यस्ता उपन्यासमा उपन्यासकारले पौराणिक घटना पात्र र परिवेशलाई आफ्नो लेखन कलाले आधुनिक सन्दर्भ दिएको पाइन्छ । राजेश्वर देवकोटाको द्वन्द्वको अवसान उपन्यासलाई पौराणिक उपन्यास मान्न सकिन्छ ।

२.६.२ कथानकको आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण

क. घटनाप्रधान उपन्यास

घटनाको प्रधानता भएको उपन्यास घटनाप्रधान हुन्छ । साहसीक तथा जासुसी उपन्यासहरू घटनाप्रधान हुन्छन् ।

ख. चरित्रप्रधान उपन्यास

घटनालाई भन्दा चरित्रलाई महत्व दिएर लेखिएका उपन्यास चरित्रप्रधान हुन्छन् । मनोवैज्ञानिक उपन्यास चरित्रप्रधान हुन्छन् ।

ग. नाटकीय उपन्यास

नाटकीय घटना र चरित्र परस्पर सुसम्बद्ध भई संवाद प्रमुख भएको उपन्यास नाटकीय हुन्छ । लीलाबहादुर क्षेत्रीको 'बसाँड' नाटकीय उपन्यास हो ।

२.६.३ शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण

क.वर्णनात्मक उपन्यास

उपन्यासकार स्वयंमले घटना, पात्र, देशकाल आदिको वर्णन गरेको उपन्यास वर्णनात्मक हुन्छ । लैनसिंह वाङ्देलेको 'मुलुक बाहिर' वर्णनात्मक उपन्यास हो ।

ख. आत्मकथात्मक उपन्यास

पात्रले घटनाहरूलाई आफ्नै कथाको रूपमा वर्णन गरेको उपन्यास आत्मकथात्मक हुन्छ । विजय मल्लको 'अनुराधा' आत्मकथात्मक उपन्यास हो ।

ग. पत्रात्मक उपन्यास

पात्रद्वारा नै घटना, कार्यव्यापार, चरित्र आदिको निर्धारण हुने उपन्यास पत्रात्मक हुन्छ । असीस राइको 'पाहिरो जाने पहाड यो ' पत्रात्मक उपन्यास हो ।

घ. डायरी उपन्यास

दैनिकीमा आधारित भएर लेखिएको उपन्यास डायरी उपन्यास हुन्छ । पारिजातको 'अन्तर्मुखी' मा यसको अंशिक प्रयोग हुन्छ ।

ङ. चित्रात्मक उपन्यास

उपन्यासमा कुनै खास किसिमको धारणा प्रस्तुत गर्न उपन्यासकारले चित्रात्मक शैलीको उपयोग गरेको हुन्छ । कुनै खास समाज वा खास किसिमको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, भौगोलिक तथ्यलाई यथार्थ रूपमा उतार्ने कामका लागि चित्रात्मक शैलीको प्रयोग उपन्यासमा गरिन्छ । लैनसिंह वाङ्देलेको लङ्गडाको साथीलाई चित्रात्मक उपन्यासको रूपमा लिन सकिन्छ ।

२.६.४ आयम वा आकारको आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण

क. लघु उपन्यास

मानव जीवनका पूर्व पक्षहरूलाई नसमेटी केही पक्षहरूमात्र समेटिएको साना आकारमा संरचित उपन्यासलाई लघु उपन्यास भनिन्छ । नेपाली साहित्यमा लैनसिंह वाङ्देलको 'लङ्गडाको साथी' लघु उपन्यास हो ।

ख. वृहत् उपन्यास

मानव जीवनका विविध पक्षहरूको उद्घाटन गरी ठूला आकारमा संरचित उपन्यासलाई वृहत् उपन्यास भनिन्छ । नेपाली उपन्यास लेखन परम्परामा भवानी भिक्षुको 'आगत' मदनमणि दीक्षितको 'माधवी' आदि हुन् ।

२.७ उपन्यासको तत्वहरू

उपन्यासका तत्वहरू के कति रहेका हुन्छन् भन्ने बारेमा विद्वान्हरूको एकमत देखिँदैन । कृष्णचन्द्र प्रधानले कथानक, चरित्र, कथोपकथन, भाषा, उद्देश्य र वातावरणलाई उपन्यासको आधारभूत तत्व भनी निर्धारण गरेका छन् । त्यस्तै राजेन्द्र सुवेदीले कथानक, चरित्र, कथोपकथन, द्वन्द्व, परिवेश, विचार र कौतुहल भनी निर्धारण गरेका छन् । ऋषिराज बरालले कथानक, चरित्रहरू, सारतत्व, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली र कार्यपिठिकालाई उपन्यासको तत्व मानेका छन् । कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमले कथानक, चरित्र र चरित्रचित्रण, पर्यावरण, दृष्टिविन्दु, सारवस्तु, भाषा, प्रतीक र बिम्ब तथा गति र लय भनी निर्धारण गरेका छन् । (बराल र अन्य, २०५६, पृ. २२) यी विभिन्न उपन्यासका तत्वहरूबाट मुख्य तत्वहरू निम्नानुसार निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

२.७.१ कथानक

घटनाको व्यवस्थित विन्यास कथानक हो । यो उपन्यासको महत्वपूर्ण तत्व हो । यसलाई कार्यकारणको तारताम्यपूर्ण सूत्रबद्धरूपमा अथवा घटनाहरूको सङ्गठन भन्न सकिन्छ । जसको जम्माजम्मीमा उपन्यासको आकृति हुन्छ । (प्रधान, २०६१, पृ.७) कथानकको भूमिका चरित्रप्रधान उपन्यासमा कम जस्तो लागे पनि घटनाप्रधान उपन्यासमा त अत्यधिक रहन्छ । कथानकमा पात्र तथा घटनाहरू रोचक तथा रहस्यमय ढङ्गले एकअर्कालाई गाँस्दै अगाडि बढ्दछन् । यसमा घटनाहरू कथात्मक रूपमा स्वितर उधारे भैं सरर नभनेर एकअर्कासँग सम्बन्धित तुल्याउँदै घटनासँग कारण जोड्ने हुनाले यसले पाठकमा पर्ने जिज्ञासालाई शान्त पादै लैजान्छ । कथानकलाई अगाडि बढाउन पात्रहरूबीच हुने स्वभाविक खालका बाह्य तथा आन्तरिक द्वन्द्व र क्रियाकलापले भूमिका खेल्दछन् । उपन्यास लेखनका क्रममा लेखकले कुनै न कुनै स्रोतबाट

कथानक लिएको हुन्छ । यस्ता स्रोतहरू सामान्यतः इतिहास, यथार्थमूलक, अनुभव, मिथक, रागात्मक, सौन्दर्य र स्वैरकल्पना हुन् । सुरुदेखि अन्त्यसम्म कथाले मुलतः पाँचवटा तह पार गर्दछ । जसलाई कथानकको आङ्गिक विकास भनिन्छ । ती आरम्भ, सङ्घर्ष, विकास, चरम, सङ्घर्षह्रास र उपसंहार हुन् ।

२.७.२ चरित्र

चरित्र उपन्यासको अर्को अभिन्न अङ्ग हो जसले कथानकलाई बोकेर अगाडि बढ्दछ । यसलाई पात्र, भोक्ता वा सहभागी पनि भनिन्छ । चरित्रबाट नै घटना जन्मन्छन् र यथार्थको समेत उद्घाटन हुन्छ । उपन्यासमा मानवजीवनको व्यापकता झल्काउने बहुल पात्रको प्रयोग हुन्छ जसका माध्यमबाट उपन्यासकारले आफ्नो विचार पाठक समक्ष पुराउँछ । उपन्यासकारले उपन्यासमा के भन्न चाहान्छन् ? उसको दृष्टिकोण कस्तो छ ? भन्ने कुरा चरित्र र तिनबाट प्रस्तुत हुने निष्कर्षबाट थाहा पाउन सकिन्छ । चरित्रहरूको संवादकार्य र गतिमा कथावस्तु तथा उद्देश्यको पनि विस्तार हुन्छ । (सुवेदी, २०५३, पृ.१७) उपन्यासमा मानवीय तथा मानवेत्तर दुबै प्रकारका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । उपन्यासका मानवीय पात्रहरू कुनै खास वर्ग, प्रवृत्तिका आधारमा विविध प्रकारका हुन्छन् । कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमले उपन्यासमा प्रयोग हुन सक्ने पात्रहरूलाई ६ जोडीका प्रकारमा बाँडेका छन् । जस्तै: गतिशील र गतिहीन, यथार्थ र आदर्श, अन्तर्मुखी र बहिर्मुखी, गोलो र च्याप्टो, सार्वभौम र आञ्चलिक, पारस्परिक र मौलिक यस्तै मोहनराज शर्माले लिङ्ग, कार्य, स्वभाव, जीवनचेतना, आसन्नता र आबद्धताका आधारमा पनि चरित्रका विविध प्रकार बताएका छन् ।

२.७.३ पर्यावरण

उपन्यासमा पात्रहरूका कार्यकलापहरू जहाँ सञ्चालन हुन्छन् वा घटनाहरू जहाँ घट्छन् त्यो ठाँउ उपन्यासले लिएको समय र उपन्यास पढ्दै जाँदा पाठकमा पर्न सक्ने मानसिक प्रभावलाई पर्यावरण भनिन्छ । यसरी हेर्दा पर्यावरणभित्र देशकाल र वातावरण पर्न सक्छन् । (शर्मा, २०५०, पृ.१७४)

२.७.३.१ देशकाल

देशकालभित्र उपन्यासले लिएको कुनै निश्चित समय र उपन्यासमा पात्र र घटनामार्फत बुझिने अर्थात् सिधै वर्णित स्थानविशेष पर्दछन् । देशकाल कथानकसँगै जोडिएर आउने आधारभूमि हो । कुनै उपन्यासमा उपन्यासकारले भूगोल, संस्कृत, जाति, समयको चित्रण र वर्णन गर्छ । कुनैमा भने पात्र र घटनाको प्रकृति हेरेर वा तिनको रीतिरिवाज, चालचलन, भेषभूषा, बोलीचाली

आदिमार्फत पनि बुझ्न सकिन्छ । आञ्चलिक उपन्यासमा देशकालको महत्व बढी हुन्छ । आज उत्तरआधुनिकतावादी उपन्यासकारहरूले भने देशकाललाई कम महत्व दिएको पाइन्छ ।

२.७.३.२ वातावरण

उपन्यास पढ्दा त्यसले पैदा गर्ने मानसिक स्थितिलाई वातावरण भनिन्छ । घटना तथा पात्रहरूको जीवन्त र सजीव प्रस्तुति भएका उपन्यासले पाठकमा रोचक तथा घोचक खालको वातावरण सिर्जना गर्न सक्छन् । यो मानसिक अवस्थासँग सम्बद्ध हुनेहुँदा भाव पनि भनिन्छ । उपन्यासको कथानक पढ्दै जाँदा पाठकमा उत्पन्न हुने दुःख, सुख, घृणा, क्रोध, प्रेम, हर्ष आदि भावनाको उद्बोधन र तिनको परिवृत्ति नै वातावरण हो ।

२.७.४ उद्देश्य

सारवस्तु उपन्यासको महत्वपूर्ण पाटो हो । यो उपन्यास लेखनको उद्देश्य तथा परिणति हो । यसलाई उद्देश्य तथा विचार पनि भनिन्छ । उपन्यासले निचोडमा भन्न खोजेको अर्थात् समाख्याताबाट सम्प्रेषण गर्दा चाहेको गुदी कुरोलाई सारवस्तु मान्न सकिन्छ । लेखकको जीवनको दर्शनको भारवहन गर्ने सारवस्तु उपन्यासको अर्थ हो । उपन्यासमा विचारको संवाहन कुनै विम्बप्रतीक तथा भाषिक विचलन, लक्षणा, व्याञ्जना जस्ता कुनै पद्धतिद्वारा अभिव्यक्त गर्न सकिन्छ (बराल र अन्य २०५६, पृ.४२) ।

२.७.५ दृष्टिविन्दु

दृष्टिविन्दु त्यो स्थिति, स्थान वा सीमा हो जसका माध्यमबाट कथाकारले आफ्नो धारणा वा अनुभूति पाठकवर्ग समक्ष पुराउँछ, अर्थात् कथाकार र पाठकवर्ग बीचको सम्बन्धसूत्र नै दृष्टिविन्दु हो । प्रस्तुतिकरणसँग सम्बन्धित दृष्टिविन्दु उपन्यासमा कथावाचकले लिने ठाउँ हो । यसबाट कथानक कसले र कसरी भनेको छ, भन्ने कुरा ज्ञान हुन्छ । कुनै उपन्यासमा कथयिता स्वयम् सहभागी भएको हुन्छ । कुनैमा अरुलाई नै पात्रको रूपमा खेलाडीभैँ खेलाएर आफू परै बसेर त्यसको वर्णन गर्ने गर्दछ । दृष्टिविन्दु बाह्य तथा तृतीयपुरुष र आन्तरिक तथा प्रथमपुरुष गरी दुई प्रकारका हुन्छन् ।

२.७.५.१ बाह्य तथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दु

कथयिता कथानकभित्र सहभागी नभई बाहिरै बसेर अन्य पात्रहरूको उपस्थितिमा घटना घटाउँदै त्यसको वर्णन गरेको हुन्छ भने त्यो बाह्य वा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दु हो । यो पनि २ प्रकारको हुन्छ । सर्वज्ञ र सीमित ।

सर्वज्ञ दृष्टिविन्दुलाई सर्वदर्शी दृष्टिविन्दु पनि भनिन्छ । यसमा कथाकारले प्रायः सबै पात्रका भावना, प्रतिक्रिया, विचार आदि समाविष्ट गर्दै ती पात्रको आन्तरिक जीवनको चिनारी दिइन्छ । (बराल र अन्य, २०५६, पृ.३६) कथानक बाहिर बसेर पनि सम्पूर्ण घटना तथा यसको कुरा नियाली विस्तारपूर्वक बयान गर्दै जान्छ ।

सीमित दृष्टिविन्दुमा भने कथावाचकको भूमिका सीमित हुन्छ । कुनै खास वर्ग विचार भिन्न रही सीमित पक्षबाट कुराको चर्चा गर्छ ।

२.७.५.२ आन्तरिक तथा प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दु

यसमा कथयिता नै म पात्र तथा नायकको रूपमा आएर अन्य पात्र तथा घटनाको बारेमा वर्णन गर्छ । प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दु पनि केन्द्रीय र परिधीय गरी दुई प्रकारको हुन्छ । कथयिताले कथानकभित्र आफ्नो महत्वपूर्ण स्थान हुन्छ र आफ्नै आत्मकथाका रूपमा सरसर्ती बताउँछ भने त्यो केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दु हुन्छ । परिधीय दृष्टिविन्दुमा भने कथयिताको उपस्थित कथानकमा म पात्रकै रूपमा भए पनि ऊ अलिपर रहन्छ अर्थात् चित्रणको केन्द्रीय पात्र अर्को नै हुन्छ ।

२.७.६ भाषाशैलीय विन्यास

यस अन्तर्गत भाषिक तथा शैलीय बनोट अर्थात् भाषा, शैली, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार, गति, लय आदि पर्दछन् । उपन्यास पाठ्यप्रधान साहित्यिक विधा हो । यसमा भाषाको सर्वोपरि स्थान रहन्छ । भाषाका माध्यमबाटमात्र लेखकले उपन्यासको आकृति खडा गरी आफ्नो विचार सशक्त र जीवन्त रूपमा संवहन गराउँछ । उपन्यासमा कथ्य, लेख्य दुवै खाले भाषा प्रयोग हुन्छ । पात्र, घटना, परिवेश अनुरूप स्वभाविक भाषा उपन्यासमा प्रयोग हुन्छ र भाषामा रोचकता तथा कलात्मकताको अपेक्षा उपन्यासले गरेको हुन्छ । साहित्यिक भाषामा सामान्य नियमहरूको अतिक्रमण गरी विशिष्टताको निर्माण गरिन्छ । साहित्यिक कृतिमा पाइने सौन्दर्यचेतना भाषिक कलाको आधारमा खडा भएको हुन्छ । (श्रेष्ठ, २०६४, पृ.३७) । भाषामा परम्परित नियमले बोकेको भन्दा भिन्नै अर्थ खोज्दै व्याकरणिक विचलन, विम्बप्रतीक, लक्षणा, व्यञ्जनाबाट भाषिक सौन्दर्य खोजिनु आजको उपन्यासका भाषिक विशेषता हुन् ।

शैली भाषालाई प्रस्तुत गर्ने तौलतरिकासँग सम्बन्धित कुरा हो । उपन्यासमा भाषालाई कुन विधिद्वारा प्रयोग गर्ने र बढी रोचक एवम् सजीव बनाउने भन्ने कुरा यसले बुझाउँछ । उपन्यास लेखनको क्रममा प्रयोग गरिने वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक, संस्मरणात्मक, पत्रात्मक आदि शैलीले शीपसौन्दर्यलाई बुझाउँछन् ।

उपन्यासलाई मिठासपूर्ण बनाउनको लागि प्रतीक तथा विम्बको प्रयोग गरिन्छ । कुनै पनि मूर्त वस्तुको प्रयोगद्वारा अमूर्त वा भावको उल्लेख गर्न प्रयोग गरिने वस्तु वा घटना नै प्रतीक हो । प्रतीकले एकातिर अमूर्त र अव्यक्त भावलाई भिन्न ढाँचाले मूर्तता र अभिव्यक्त दिने काम गर्छ भने अर्कातिर धेरै शब्द खर्च गरेर भन्नुपर्ने कुरालाई थोरै शब्दमा मिठासँग भन्छन् । उपन्यासमा प्रयोग गरिने प्रतीकहरू वैयक्तिक र सार्वभौमिक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । वैयक्तिक प्रतीक लेखकको मौलिक सिर्जना हो । यसलाई बुझ्न लेखकीय सिर्जनाको परिवेश, अनुभूति, विचारधारालाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ भने सार्वभौमिक प्रतीक चाहिँ लगभग एउटै अर्थमा प्रयोग गरिन्छ ।

उपन्यासमा गति भनेको कथानकको विकासमा रहेको वेग हो (श्रेष्ठ, २०६४, पृ.४२) । कुनै उपन्यासमा कथानकको विकासको वेग तीब्र हुन्छ भने कुनैमा मन्द हुने गर्छ । वर्णनात्मक शैली र लामा संवाद तथा वाक्यमा उपन्यासको गति कम हुन्छ । वास्तवमा औपन्यासिक गति लेखनको पद्धतिमा निर्भर पर्दछ । ती पद्धति दृश्यात्मक र सङ्क्षेप पद्धति हुन् (बराल र अन्य, २०५६, पृ.४२) ।

दृश्यात्मक पद्धतिमा उपन्यासकारले सम्पूर्ण सानातिना घटना तथा गौण पात्रको पनि रुचि लिएर विस्तारपूर्वक दृश्यका रूपमा प्रदर्शन गर्दै कथानक अगाडि बढाउँछ । दृश्यात्मक पद्धतिमा कथानकको गति मन्द हुन्छ । पात्रहरूको संवाद, कार्यपीठिका, पात्रको मनोद्वन्द्व, गतिविधि आदि समाहित पार्ने काम यसमा हुन्छ ।

सङ्क्षेप पद्धतिमा छोटोछरितो रूपमा मसिना कुराहरूलाई काट्दै कथानक अगाडि बढ्छ । पात्रका कतिपय क्रियाकलाप र सानातिना घटनाहरू सूचनाको भरमा अगाडि बढ्दछन् । भएगरेका सम्पूर्ण घटना र कार्यहरूको सार खिचिन्छ र समयको पनि खासै महत्व नहुने पद्धति सङ्क्षेप पद्धति हो । कम आवश्यक कुराहरूको विम्ब चित्र प्रस्तुत नगर्नाले यसमा औपन्यासिक गति तीब्र हुन्छ ।

उपन्यास गद्यमा लेखिए पनि यसको आफ्नै ढाँचा र छन्द हुन्छ । भाषिक ध्वनीबाट उत्पन्न हुने साङ्गितिकताभिन्न निहित मूर्च्छनालाई गद्य भाषामा लय भनिन्छ । विचलनयुक्त शब्दहरूबाट, ध्वनिको पुनरावृत्तिबाट तथा आलङ्कारिक विम्बात्मक भाषा आदिबाट लय उत्पन्न हुन्छ । लयको माध्यमबाट यो अपरिहार्य तत्व बनेको हुन्छ ।

यी तत्वहरूका आधारमा उपन्यासलाई विश्लेषण गरिन्छ र उपन्यास कत्तिको प्रभावकारी छ वा मूल्यवान् छ भन्ने कुरा ठम्याइन्छ । यहाँ विभिन्न विद्वान्का विचारहरूलाई तुलनात्मक रूपमा उल्लेख गर्दै विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.८ उपन्याससँग अन्य साहित्यक विधाको सम्बन्ध

साहित्य विचार अभिव्यक्तिको बाटो हो । यसका विविध विधाहरू छन् । उपन्यास साहित्यकै एउटा नवीन र विकसित विधा हो । यो आख्यानको एउटा प्रकार भएको हुँदा यसको निकटको सम्बन्ध सामान्य तथा आख्यानको अन्य विधासँग रहेको हुन्छ । यहाँ उपन्यास विधासँग कथा, निबन्ध, नाटक र महाकाव्य विधाको सम्बन्ध बारे चर्चा यस प्रकार गरिएको छ (न्यौपाने २०६८ पृ. १७६) ।

२.८.१ उपन्यास र कथा

उपन्यास र कथा दुवै गद्य विधामा लेखिने आख्यनात्मक कृति हुन् । कतिपय तत्वहरू दुवैमा समान हुन्छन् । दुवै साहित्यका श्रव्य / पाठ्य विधा हुन् । यी दुवैका बीच रहेका समानता र भिन्नतालाई निम्नअनुसार देखाउन सकिन्छ ।

समानता

- क. उपन्यास र कथा दुवैमा आख्यान तत्व रहेको हुन्छ ।
- ख. उपन्यास र कथा दुवैमा घटना, पात्र, वातावरण आदि महत्वपूर्ण हुन्छन् ।
- ग. दुवै विधामा कथायिताको उपस्थित अनिवार्य हुन्छ ।

भिन्नताहरू

- क. कथाले जीवनको एक पाटाको चित्रण गर्दछ भने उपन्यासले मानव सभ्यताको विविध पक्षको चित्रण गर्दछ ।
- ख. कथामा थोरै पात्र हुन्छ भने उपन्यासमा धेरै पात्र हुन्छन् ।
- ग. कथाको आकार छोटो हुन्छ तर उपन्यास ठूलो आकारको हुन्छ ।

२.८.२ उपन्यास र आत्मकथा

लेखकले आफ्नो जीवनसँग सम्बन्धित वर्णन नै आत्मकथा हो । कुनै पनि व्यक्तिले स्वयम् आफ्नो विषयमा लेखकको जीवनी नै आत्मकथा हो । उपन्यास र आत्मकथामा पाईने समानता र भिन्नताहरूलाई निम्नअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

समानताहरू

- क. यी दुवै विधाको आकार बृहत् हुन्छ ।

ख. यी दुवै विधामा चरित्रको प्रधानता पाइन्छ ।

ग. दुवैका प्रस्तुति अप्रत्यक्ष हुन्छ ।

घ. यी दुवै विधा गद्य भाषामा लेखिन्छ ।

भिन्नताहरू

क. आत्मकथामा आन्तरिक दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिन्छ भने उपन्यासमा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

ख. आत्मकथामा म पात्रको आन्तरिक पर्यावरणको मात्र वर्णन गरिन्छ भने उपन्यासमा पात्रको आन्तरिक र बाह्य दुवै पर्यावरणको चित्रण गरिन्छ ।

ग. आत्मकथाको प्रस्तुती प्राय परम्परागत वर्णनात्मक शैलीमा गरिन्छ भने उपन्यासमा नयाँ नयाँ शैलीको प्रयोग गरिन्छ ।

घ. आत्मकथामा मुख्य चरित्रका रूपमा एकैको म पात्र रहन्छ भने अन्य पात्रको प्रयोग ऐच्छिक रूपमा गर्न सकिन्छ भने उपन्यासमा नायक, नायिका, खलनायक आदि पात्रहरू रहन्छन् ।

२.८.३ उपन्यास र निबन्ध

उपन्यास र निबन्ध दुवै गद्य विधा हुन् । यी दुई विधा बीच निम्नअनुसार समानता र भिन्नताहरू पाइन्छ ।

क. उपन्यास र निबन्ध दुवै श्रव्य विधा हुन् ।

ख. उपन्यास र निबन्ध दुवै गद्य विधा हुन् ।

ग. दुवैको गठन स्थूल र प्रस्तुती अप्रत्यक्ष हुन्छ ।

भिन्नताहरू

क. उपन्यासमा आन्तरिक र बाह्य दृष्टिबिन्दु दुवैको प्रयोग गरी लेखिन्छ भने निबन्धमा प्राय आन्तरिक दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ख. उपन्यासमा कथाकथन महत्वपूर्ण हुन्छ भने निबन्धमा दृष्टिकोण महत्वपूर्ण हुन्छ ।

ग. उपन्यासको आकार बृहत् हुन्छ भने निबन्ध छोटो हुन्छ ।

२.८.४ उपन्यास र नाटक

उपन्यास र नाटक दुवै स्वतन्त्र विधा हुन । नाटक साहित्यको पुरानो विधा हो भने उपन्यास आधुनिक विधा हो । यी दुबैबीच रहेको समानता र भिन्नतालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

समानताहरू

- क. उपन्यास र नाटक दुवै आख्यान हुन् ।
- ख. उपन्यास र नाटक दुवै गद्य भाषामा लेखिन्छ ।
- ग. उपन्यास र नाटकले मानव जीवनको विविध पक्षहरूको चित्रण गर्दछन् ।

भिन्नताहरू

- क. उपन्यासमा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग हुन्छ भने नाटकमा कार्यात्मक शैलीको प्रयोग हुन्छ ।
- ख. नाटकमा अङ्क दृश्यको विभाजन अनिवार्य हुन्छ भने उपन्यासमा अङ्ग, दृश्यको विभाजन ऐच्छिक हुन्छ ।

२.८.५ उपन्यास र महाकाव्य

महाकाव्य कविताको बृहत् रूप हो भने उपन्यास गद्यको बृहत् रूप हो । यी दुवैमा रहेका समानता र भिन्नताहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

समानताहरू

- क. उपन्यास र महाकाव्य दुवैमा आख्यानको अनिवार्य आवश्यक पर्छ ।
- ख. मानव जीवनका विविध पक्षहरूको प्रस्तुती दुवै विधाको उद्देश्य हुन्छ ।
- ग. उपन्यास र महाकाव्य दुवैमा बृहत् आकार र विशाल आयम हुन्छ ।

असमानताहरू

- क. महाकाव्यले आदर्शको महान् चित्रण गर्दछ भने उपन्यासमा आदर्शको साधारण चित्रण हुन्छ ।

ख. महाकाव्य सर्गवद्ध हुन्छ तर उपन्यासमा यसको प्रयोग अनिवार्य छैन ।

ग. उपन्यास गद्यमा लेखिन्छ भने महाकाव्य पद्यमा लेखिन्छ ।

उपन्यास र महाकाव्य दुबै साहित्यका विधामा प्रशस्तै समानता र असमानता भए पनि यी दुबै विधाको उद्देश्य पनि फरक फरक छ । आधुनिक साहित्यमा महाकाव्यको स्थान उपन्यासले लिएकोले यो आजको लोकप्रिय विषय बनेको छ (बराल, गैरी २०७१, पृ.१५५,५६) ।

*

तेस्रो परिच्छेद

साहित्यकार समथिङ्को साहित्यक यात्रा तथा चरणगत प्रवृत्ति

३.१ साहित्यकार रामप्रकाश समथिङ्को परिचय

साहित्यकार रामप्रकाश समथिङ्को न्वारनमा पुरोहितले जुराई दिएको चेतनप्रसाद पछाडि आमा बाबुले राखी दिएको नाम रामबहादुर र लेखनमा लागेपछिको नाम गुरुङ रामप्रकाश समथिङ्को हो । उनको जन्म वि.सं. २०२६ साल माघ २९ गते बुधवारको दिन आमा स्व. जसमाया गुरुङ र बाबु असलबहादुर गुरुङको तेस्रो सन्तानको रूपमा पाँचथर जिल्लाको नाङ्गिन गा.वि.सं. वार्ड नं २ (हाल ०८) जरिङ्गे फूलवारी भन्ने गाउँमा भएको हो । अत्यन्तै गरीब परिवारमा जन्म लिएका समथिङ्को आफ्नो जीवनको बाल्य अवस्थामा अत्यन्तै दुःख र कष्ट व्यहोर्नु परेका कुरा उनका प्रकाशित कृति समथिङ्का वितेका क्षणहरू (संस्मरण) बाट स्पष्ट थाहा पाउन सकिन्छ । समथिङ्को बाल्य अवस्थामा ठुलो हुँदासम्म पनि बोली नआएको कुरा थाहा हुन आउँछ । उनको लगबग ०८ वर्षको उमेरमा मात्र बोली फुटेको थियो ।

समथिङ्क लगभग १० वर्षको उमेरदेखि मात्र घर नजिकैको पुलभञ्ज्याङ प्राथमिक विद्यालयमा कक्षा ०१ मा अध्ययन गर्न शुरु गरेको कुरा समथिङ्को वितेका क्षणहरू (संस्मरण)कृति मार्फत् थाहा हुन्छ । उनले त्यस विद्यालयमा तीन कक्षासम्म अध्ययन गरेका थिए । त्यसपछि उनी कक्षा ४ मा पढ्नको लागि श्री सिद्धदेवी माध्यमिक विद्यालय नाङ्गिन पिपलबोटेमा नाम लेखाई पढाईलाई अगाडि बढाउन लागेका थिए । (त्यति बेला सानै कक्षादेखि थोरै भएपनि मासिक शुल्क तिर्नु पर्दथ्यो) तर दुर्भाग्यवस विचरा समथिङ्को आफ्ना आमा बाबुको आर्थिक कमजोरीका कारण कक्षा ४ को मासिक शुल्क र परीक्षा शुल्क बुझाउन नसकेर अर्धवार्षिक परीक्षा दिन नपाई विद्यालयबाट रुदैं-रुदैं किताब कापी बोकेर घर फिर्नु परेको थियो । त्यस पश्चात् उनी केही वर्ष घरमा नै बसेर घरमा पालिएका गाई, भैसी र भेडाबाखाहरू चराउने र खेतीको काममा आमा र बाबुलाई सघाउँदै आफ्नो दिनचर्याहरू बिताउन थाले । तर उनलाई यति हुँदा पनि पढ्न रहर भने आफ्नो मनबाट हटेको थिएन् । त्यसैले केही वर्ष पश्चात् उनले फेरि आफ्नो घरमा आमा बाबुलाई केवल विद्यालय जाने समय मात्र मागेर विद्यालयमा लाग्ने मासिक शुल्क, किताब, कापी, कलम र पोशाक सबै आफै व्यवस्था गर्ने गरी समय मागे । उनका आमा बाबुले पनि ठिकै छ आफै व्यवस्था गरेर पढ्छ भनेर समय मिलाई दिए । त्यस पश्चात् उनले एक चोटी चारबाट कक्षा सातमा नाम लेखाई पढ्न शुरु गरे । त्यो विद्यालयमा पढाइमा लाग्ने खर्चको लागि उनले विद्यालय विदाको दिनमा गाउँमा खेतला गएर कुखुराको चल्ला किन्दै र बेचदै गर्दा त पछि-पछि

उनी यति प्रख्यात भए कि नाङ्गिन गा.वि.सं.मात्र होईन छिमेकी गा.वि.सं. मात्र होइन छिमेकी गा.वि.सं. सिदिनको तालखर्कका मानिसहरूले पनि कुखुरे साइला भनेर चिन्न थाले । यसरी उनको आफ्नो विद्यार्थी जीवनमा धेरै ठूलो संघर्ष गरेर आफ्नो पढाईलाई विद्यालय स्तरमा अगाडि बढाउने काम गरेका थिए ।

साहित्यकार रामप्रकाश समथिङ विभिन्न सामाजिक क्षेत्रमा समेत उत्तिकै संलग्न भएका छन् । वि.सं. २०५२ साल भदौदेखि मानव अधिकार चेतना र विकास केन्द्र (हुकोडेक)नेपाल पाँचथरको कार्यलय सहायक, कार्यक्रम संयोजक, लेखा संयोजक, वरिष्ठ सामाजिक परिचालक, फिल्ड संयोजक, सचिव कोषाध्यक्ष हालसम्म, द रेयुकाई नेपाल फिदिम उप शाखाको सह सचिव २०५३, द रेयुकाई नेपाल शान्ति त्रैमासिक पत्रिका काठमाडौंका संम्वाददाता –२०५४, नारी विकास संघ पाँचथरका लेखा संयोजक २०५५–२०५७, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी पाँचथरको आजिवन सदस्य – २०५५ देखि हालसम्म, मानव अधिकार संयुक्त संरक्षण मञ्च पाँचथर संस्थापक सचिव २०५५–२०६५, सागर साहित्यिक त्रैमासिक विरगंजका आजिवन सदस्य २०५६ देखि हालसम्म नेपाल पत्रकार महासंघ पाँचथर शाखाका सदस्य कोषाध्यक्ष र दुई पटक केन्द्रीय सदस्य २०५६–२०६७ बायोनिक इनर्जी प्रा.लि. पाँचथर शाखाका जिल्ला संयोजक २०५८, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव २०५८, मानव अधिकार तथा शान्ति समाज पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव/सल्लाहकार २०५८–२०६१, क्षितिज नाट्य समूह केन्द्रीय समिति पाँचथरका महासचिव २०५८–२०६०, नेपाल भारत मैत्री संघ पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव २०६४, पाँचथर सामाजिक सेवा केन्द्र (पासोसेक) नेपाल पाँचथरका अध्यक्ष २०६४, कञ्चनजंघा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. फिदिम पाँचथरका सचिव २०६४ देखि हालसम्म र पाँचथर समुदायिक पुस्तकालय फिदिम, पाँचथरका संरक्षक सदस्य २०६६ देखि हालसम्म, नौली साहित्यिक विहान प्रतिष्ठानको आजीवन सदस्य, २०६८ र सामुदायिक सेवा केन्द्र पाँचथरको आजीवन सदस्य २०६९ दर्जनौ संघ संस्थामा रही थुप्रै कार्य तथा अनुभवहरू साहित्यकारले बटुलेका छन् ।

३.१.१ जन्म, जन्मस्थान र वाल्यकाल

साहित्यकार एवम् खोज अनुशन्धानकर्ता गुरुङ रामप्रकाश समथिङको न्वारनमा पुरोहितले जुराइ दिएको चेतनप्रसाद पछाडि आमा बाबुले राखिदिएको नाम रामबहादुर र लेखनमा लागेपछिको नाम गुरुङ रामप्रकाश समथिङ हो । उनको जन्म २०२६ साल माघ २९ गते बुधवार भएता पनि नागरिकताको अभिलेख अनुसार २०२८ साल बैशाख २९ गते आइतवार रहेको छ । आमा स्व. जसमाया गुरुङ र बाबु स्व.असलबहादुर गुरुङको तेस्रो सन्तानको रूपमा पाँचथर जिल्लाको नागिन गाविस वार्ड नं. २ हाल ८ जरिङ्गे फूलवारी भन्ने गाँउमा भएको हो । गरीब

परिवारमा जन्म भएका समथिङले आफ्नो जीवनको बल्य अवस्थामा अत्यन्तै दुःख र कष्ट व्यहोर्नु परेका कुरा उनका प्रकाशित कृति समथिङका वितेका क्षणहरू संस्मरणबाट स्पष्ट हुन्छ । समथिङको ८ वर्षको उमेरमा मात्र बोलीफुटेको कुरा उनको प्रकाशित कृतिबाट थाहा पाइन्छ ।

समथिङ साह्रै रुन्धे रे । उनको बाबुले आठ वर्षको हुँदासम्म छोराको बोली नआउदा 'यो सोकोटालाई सिंदुर दलेर तल दोबाटोमा लगेर मन्साइदे' भन्दाखेर उक्त कुरा उनको आमाले समथिङको बोली आएपछि तेरो बाबुले तलाई यसो भन्थ्ये भनेर भनेको कुरा उनी सम्झन्छन् ।

३.१.२ शिक्षादीक्षा

समथिङ लगभग १० वर्षको उमेरदेखि मात्र घर नजिकैको पुलभञ्ज्याङ प्राथमिक विद्यालयमा (हाल नाङ्गिन माध्यमिक विद्यालय) कक्षा १ मा अध्ययन गर्न शुरू गरेको कुरा उनका समथिङका वितेका क्षणहरू संस्मरण कृति मार्फत थाहा हुन्छ ।

उनको त्यस विद्यालयमा ३ कक्षासम्म अध्ययन गरेका थिए । त्यसपछि उनी कक्षा ४ मा पढ्नको लागि श्री सिद्धदेवी माध्यमिक विद्यालय नाङ्गिन पिपलबोटे (हाल सिद्धदेवी उच्च माध्यमिक विद्यालय नाङ्गिन पिपलबोटे) मा नाम लेखाइ पढाइलाई अगाडि बढाउन लागेका थिए । त्यति बेला सानै कक्षादेखि थोरै भएपनि मासिक शुल्क तिर्नु पर्दथ्यो तर दुर्भाग्य बस समथिङले आफ्ना आमा बाबुको आर्थिक स्थिति कमजोरीका कारण कक्षा ४ को मासिक शुल्क र परीक्षा शुल्क बुझाउन नसकेर अर्धवार्षिक परीक्षा दिन नपाइ स्कुलबाट रुदै-रुदै घर फिर्नुपरेको थियो । त्यस पश्चात् उनी केही वर्ष घरमा नै बसेर घरमा पालिएका गाई, गोरु, भैसी र भेडाबाखाहरू चराउने र खेतीको काम सघाउँदै आफ्नो दिनहरूसँग बिताउन थाले ।

समथिङको यस्तो आर्थिक अभाव थियो की उनको आडमा एकसरो लुगासम्म हुँदैनथ्यो । भएको पुरानो लुगा पनि सात ठाउँ टालेर लाउनु पर्ने समथिङको जिन्दगीको बाध्यता थियो । इजारवाला कट्टुमा यति जुम्रा पर्थ्यो की त्यो जुम्रा २ वटा हातको २ वटा बुढी औलाको नडले मारेको समथिङ कहिल्यै भुल्दैनन् । हरेक संघर्षमा जीवन चलाइ रहेको भएतापनि समथिङलाई पढ्ने रहर भने आफ्नो मनबाट हराएको थिएन् । त्यसैले केही वर्ष पश्चात् उनले फेरि आफ्नो घरमा आमा बाबुलाई केवल विद्यालय जाने र विद्यालयमा लाग्ने मासिक शुल्क, किताब, कापी, कलम र पोशाक सबै आफै व्यवस्था गर्ने गरी समय मागे । उनका आमा बाबुले पनि ठिकै छ आफै व्यवस्था गरेर पढ्छस भने हुन्छ भने । यस पछि उनले एकै चोटि कक्षा चारबाट कक्षा सातमा नाम लेखाएर पढ्न थाले । विद्यालयमा पढ्दा लाग्ने खर्चको लागि उनले विद्यालय विदाको दिनमा गाउँमा खेतला गएर कुखुराको चल्ला मागी त्यसैलाई ठूलो बनाएर बेच्ने र आफ्नो खर्च चलाउने

काम गर्न थाले । यसरी कुखुराको चल्ला किन्दै बेच्यै गर्दा त पछि पछि उनी यति प्रख्यात भए की नागिन गा.वि.सं. मा मात्रै होइन छिमेकी गाउँका मानिसहरू माझ कुखुरे साइला भनेर चिनिन थाले । यसरी उनले आफ्नो विद्यार्थी जीवनमा धेरै ठूलो संघर्ष गरेर आफ्नो पढाइलाई विद्यालय स्तरमा अगाडि बढाउने काम गरेका थिए । उनी सम्भन्धन् कक्षा ९ को किताब र कापी किन्नको लागि फिदिम बजारको चौतारे डाँडामा लागेको युवा मेलामा उनकी कान्छी सानीमाले होटल गरेकी थिइन् । उनलाई कक्षा ९ को किताब र कापी किनिदिने भनी मेला भरि एक हप्ता सम्म होटलमा पानी बोक्ने र भाडा माभने सर्तमा उनले काम गर्न सघाए । फिदिमको चौतारे डाँडामा लागेको मेलामा पुषको जाडोमा चप्पल लाएर उनले गैरीधाराबाट उकालो पानी बोके अनि विहान, दिउँसो र राती नभनी अरुले खाएको थाल,भाडा र ग्लासहरू माभे । अनि मेला उठेपछि किताब र कापी किन्ने पैसा बोकेर उनी घर फर्के । पढ्नको लागि यतिसम्म गरे समथिडले घरमा फालेको डल्ले खोर्सानी चोरेर लगेर घर नजिकै रहेको खनाल बाजेसँग नासपाती साटेर त्यो नासपातीले साथीहरूसँग एक दानाको एक पेज (दुइ पन्ना) कापीको पन्ना साट्थे । त्यो साटेको कापीको पन्नाहरूलाई भेला गरेर सियो धागोले सिलाएर ठूलो कापी बनाएर लेख्ने गर्थे ।

उनले २०४६ सालमा सेन्ट-अप पास गरी फिदिम आएर दशरथ कडेलको घरमा डेरा गरी एस.एल.सि दिए । डेरा बसेको भाडा तिर्न नसकेर उनले परीक्षा सकेपछि एक हप्ता गहुँ छर्नको लागि खेतमा गोरु जोतेर भाडा तिरेर गएका थिए । उनको एस.एल.सि को परीक्षा सफल भएन । अंग्रेजी र गणितमा अनुत्तीर्ण भए । पुनः त्यही कडेलको घरमा बसेर पुरक परीक्षा दिए २०४७ सालमा नतिजा आउदा दुवै विषय पास गरेकोले बल्ल उनले एस.एल.सि. पास गरेको सिद्धदेवी माध्यमिक विद्यालय नाङ्गिन पिपलबोटेबाट प्रमाण पत्र पाए । पहिलो पटक एस.एल.सि दिएपछि २०४६ सालको जनआन्दोलन सँगसँगै उनले नाङ्गिनको बाबुको घर छाडे । फिदिम आएर सानीमाको घरमा बसेर फिदिम बजारको रुद्र नेम्बाड, माथिल्लो गाउँको ओनाहाड नेम्बाडको खेत अधिया र ठेक्कामा कमाउन थाले । एस.एल.सि. पास त गरे पनि उनीसँग क्याम्पस पढ्ने पैसा थिएन । त्यसैले उनले हिवाखोलामा फलामे पुल बनाउने काममा सहभागी भए । राँकेदेखि रवीसम्मको बाटोको नाली खन्ने काम गरे । फिदिम बजारको टारबारीहरू जोते । यसरी नै क्याम्पस पढ्न थाले । थोरै मात्र क्याम्पस जाने र धेरै जसो काम गर्न जानु पर्ने उनको बाध्यता थियो ।

क्याम्पस पढ्ने भए तापनि उनले कमाएको साहुँको खेतमा फलेको धान बोकेर साहुँको ढिकुटीमा लगेर लाईदिनु उनको बाध्यता थियो । विहानै साबराइदेखि फिदिम माथिल्लो गाउँको उकालोमा खाली पेट एक मुरी धान बोकेर लगेर साहुँको ढिकुटीमा लाईदिनु रहर भन्दा पनि

बाध्यता थियो । त्यति गर्दा पनि राम्रो बचनले खासै बोलाउदैन थिए । कहिले काँही मौसम विग्रिएर ठेक्का गरेको धान नपुग्दा यो वर्ष तोकिएको ठेक्का पुगेन है ! साहुँ जी भन्यो भने लुकायौ होला अनि पुग्दैन भन्दा हुन्छ ? भनेर नमिठो बचन लगाएको उनी बिसन सक्दैनन् । उनले पढने क्याम्पसमा उनले कमाउने खेतको साहुँको छोरी, भतिजी र गाउँकाहरू पढ्थे । उनलाई उनीहरू नोकरको नजरले हेर्ने र व्यवहार गरेको उनको जीवनमा तितो अनुभव ठान्छन । उनले फिदिम बजारका बारीहरू जोतिरहँदा क्याम्पस पढ्ने साथीहरू उनलाई जिस्क्याउथे । हैन लाज लाग्दैन ? उनको उत्तर हुने गर्दथ्यो रे काम गर्न लजाउनेले त खान पनि लजाउनु पर्यो नि । उनले हरेक प्रकारले काम गरेर जुटाएको खर्चले पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा आइ कममा नाम लेखाइ प्राइवेट जस्तो गरी पढ्न शुरु गरे । खर्चको लागि समथिडले जस्तो सुकै काम गर्न पनि पछि परेनन् । जस्तै बाटोको नाली खन्ने, मेला बजारहरूमा होटलको भाँडा माभने आदि । उनी सम्भन्छन् उनले २०४६ सालमा एस.एल.सि. परीक्षा दिन आउँदा कमला लावती भन्ने केटीसँग चिनजान भएको थियो । उनी घरमा पुगेर चिठी लेखिन्छन् । हुलाक मार्फत चिठी नाङ्गिन पुगेछ घरको ठेगानामा तर उनी फिदिम भरिसकेका थिए । कमला लावती हुनेखानेक कै छोरीमा गनिन्थिन । उनी राँके रवि बीचको देउराली छेउको गैरीमा साथीहरूसँग बाटोको नाली खन्दै थिए । सिमसिम पानी परिरहेको थियो । रवितिरबाट आउने बाटो डाडाँबाट फुत्त निस्कदा गैरी परेको ठाउँ थियो । उनी नाली खनिरहँदा उनलाई चिठी लेख्ने कमला लावती कालो चश्मा अनि साडी र चोलो लिएर फुत्त डाडाँबाट उनले नाली खन्दै गरेकोतिर पो आउदै गरेको देखे । निक्कै बेर नियाले पछि मान्छे उनै हुन भन्ने ठहर भयो । साथीहरूलाई यस्तो कुरा नभनी उनी पिसाब फेर्ने निहुँ पारेर खन्न छाडेर अर्कोतिर लागे अनि कमला लावती नाली खन्दै गरेको ठाउँ पार गरेपछि मात्रै उनी काममा फिरेको पनि उनी कहिल्यै भुल्दैनन् ।

हरेक उताव चढाव र संघर्षका साथ पाँचथर बहुमुखी क्याम्पस फिदिमबाट प्रविणता प्रमाण पत्र तह उर्तिण गरे । उनले आर्थिक अभाव हुँदा हुँदै पनि स्नातक तहमा नाम लेखाएर अध्ययन त गर्न थाले तेस्रो वर्षसम्मको परीक्षा दिएता पनि स्नातक तह पुरा गर्न सकेनन् ।

३.१.३ परिवार

परिवारमा १७ सन्तान मध्ये साइलो छोराको रूपमा जन्मिएका समथिडका दुई दाजु दुई भाइ र बहिनीहरू पाँच जना रहेका छन् । २०५४ सालमा तारादेवी गुरुङसँग वैवाहिक जीवनमा बाँधिएका समथिडको दाम्पत्य जीवनबाट सुदर्शन र प्रदर्शन दुई छोराको जन्म भएका छन् । बिहे गर्दा समथिडको तितो अनुभव छ । उनको प्रेम विवाह हो उनले बिहे गर्दा ससुराली गाउँमा तेरो छोरी त हरितन्नामे अर्काको खेत कमाएर बस्नेले लगेछ । त्यो केटा त फिदिमको लिम्बुहरूको

अधिया कुतमा खेत कमाएर बस्छ । फिदिमे लिम्बुको गोरु जोत्ने गोठालाले लगेछ, भनेर सासुलाई गाउँलेले भनेको र पछि सासुले उनलाई सुनाएकी थिइन रे । यसरी खेती किसानी गदै उनको पारीवारीक जिवन बिताए ।

३.२ संलग्नता तथा अनुभव

साहित्यकार एवं खोज अनुसन्धानकर्ता गुरुङ रामप्रकाश समथिङको विभिन्न सामाजिक संघ संस्थाहरूमा आवद्ध भई सामाजिक क्षेत्रमा समेत उत्तिकै संलग्न रहेको छ । उनले वि.सं. २०४८ सालमा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा म्यादी प्रहरीमा जागिर खाए । त्यस्तै जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा दैनिक ४१।- रुपैया पाउँने गरी ३५ दिने कृषि तथ्यङ्क संकलन गर्न गणकमा समेत जागिर खानु परेको थियो । वि.सं. २०५२ साल भदौदेखि मानव अधिकार चेतना र विकास केन्द्र (हुकोडेक) नेपाल पाँचथरमा कार्यालय सहायक, कार्यक्रम संयोजक, लेखा संयोजक, बरिष्ठ सामाजिक परिचालक, फिल्ड सहायक, कार्यक्रम संयोजक, फिल्ड संयोजक हुँदै सचिव, कोषाध्यक्ष सम्म, द रेयुकाई नेपाल फिदिम उप शाखाको सह सचिव २०५३, द रेयुकाई नेपाल शान्ति त्रैमासिक पत्रिका काठमाडौंको संम्वाददाता २०५४, नारी विकास संघ पाँचथरको लेखा संयोजक २०५५-२०५७, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी पाँचथरको आजिवन सदस्य २०५५ देखि हालसम्म, मानव अधिकार संयुक्त संरक्षण मञ्च पाँचथर संस्थापक सचिव २०५५-२०५९, तमु छोज धि. पाँचथरका सचिव २०५५-२०६५, सगर साहित्यक त्रैमासिक विरगंजका आजिवन सदस्य २०५६ देखि हालसम्म नेपाल पत्रकार महासंघ पाँचथर शाखाका सदस्य, कोषाध्यक्ष र दुई पटक केन्द्रीय पार्षद २०५६-२०६७, बायोनिक इनर्जी प्रा.लि. पाँचथर शाखाका जिल्ला संयोजक २०५८, नेपाल वातावरण पत्रकार समुह पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव २०५८, नेपाल वातावरण पत्रकार समुह पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव २०५८, मानव अधिकार तथा शान्ति समाज पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव/सल्लाहकार २०५८-२०६१, क्षितिज नाट्य समूह केन्द्रीय समिति, पाँचथरका महासचिव २०५८-२०६०, नेपाल भारत मैत्री संघ पाँचथर शाखाका संस्थापक सचिव/सल्लाहकार २०६४, कञ्चनजंघा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.फिदिम, पाँचथरका सचिव २०६४ देखि हालसम्म, पाँचथर सामुदायिक पुस्ताकालय फिदिम, पाँचथर संरक्षक सदस्य २०६६ देखि हालसम्म, सामुदायिक सेवा केन्द्रीय पाँचथरका आजिवन सदस्य २०७२, जनमत साहित्यिक पत्रिका काभ्रेको आजिवन ग्राहक २०७३ र समथिङ फाउण्डेसन नेपाल पाँचथरको मुख्य संरक्षक २०७३ जस्तो जिम्मेवारीमा रही दर्जनौ संघ संस्थामा थुप्रै कार्य तथा अनुभवहरू लेखकले बटुलेका छन् ।

३.३ कवि व्यक्तित्व

साहित्यकार गुरुङ रामप्रकाश समथिङको साहित्यको सुरुवात नै कविताबाट भएको हो । उनले रंगमञ्च पत्रिका अध्ययन गरी प्रेरणाको स्रोत बनाएका गुरुङले पहिलो कविता 'विद्यार्थी' गद्यमा रचाना गरेको कविता हो । सो कविता वि.सं.२०४९ साउन १५ गते पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा अनेरास्ववियु प्रारम्भिक कमिटीद्वारा प्रकाशित हस्तलिखित पत्रिका 'विद्यार्थी सन्देशमा' प्रकाशन भएको देखिन्छ । त्यसपछि त्यही पत्रिकाको अन्य अंकमा 'विद्यार्थी क्रान्ति र निमुखा नेपाली जनतालाई आज' भन्ने दुई वटा गद्य कविता प्रकाशन गरेका छन् । यी तिन वटै कविता समथिङको कविता सङ्ग्रहमा पनि समावेश भएको देखिन्छ । त्यसपछि समथिङले वि.सं.२०६० साल फाल्गुण २० गते 'दियो' त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिकामा 'खै त ?' नामक गद्य कविता प्रकाशन गरेर आफ्नो कविता यात्रालाई निरन्तरता दिएको देखिन्छ । त्यसैगरी उनले गद्य कविता संगालो 'समथिङ कविता सङ्ग्रह' समेत २०६७ मा प्रकाशित गरी आफ्नो कवित्व यात्रालाई दर्बिलो बनाएका छन् । उक्त कविता सङ्ग्रहमा १० वटा कविताहरू सङ्गृहीत रहेका छन् । यस्तै २०६१ मा इलामबाट प्रकाशित हुने वर्ष ३ अंक २ पुर्णाङ्क २० मा 'गरिब हुनु रहर होइन बाध्यता हो' त्यस्तै पारीजात साहित्यिक पत्रिका मेमेङ ५ को २०६५ भदौमा 'रक्सी' नामक कविता प्रकाशित गरेका हुन् । त्यस्तै नवप्रयास त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिका मंसिर/माघ २०६५ मा 'मेरो मात्र भनेको त यसको पनि बुढी त उस्तै पो रैछ' यसैगरी पारीजात साहित्यिक पत्रिका २०६५/६६चैत्र /असार 'जड्या लोग्ने र मेरो दिन' पनि प्रकाशन गरेका छन् । त्यस्तै पाँचथरबाट प्रकाशित एक अंक पुर्णङ्क एक पौष २०६६ मा 'खै के थाहा ? आफ्नो त बुढा कस्तो होला ?' प्रकाशित गरेका छन् ।

३.४ कथाकार व्यक्तित्व

समथिङ बहु विधामा कलम चलाउने बहुप्रतिभा भएकाले उनलाई कथाकारितासंग पनि जोडेर हेर्न सकिन्छ । उनले विभिन्न पत्र पत्रिकामा लघुकथा प्रकाशित गरेको पाइन्छ । कर्मचारी मिलन केन्द्र पाँचथरबाट प्रकाशित वर्ष ५ अंक २ २०६४मा 'म एच.आइ.भि.संक्रमित हुँ' त्यसैगरी पारिजात साहित्यिक पत्रिका कथा विशेषाङ्क मेमेङ ५ वर्ष १ अंक ४ असोज २०६६ मा 'हिजोको धने आजको धन बहादुर सर' त्यसैगरी शब्द संयोजक मासिक पत्रिका, काठमाडौँबाट प्रकाशित वर्ष ८ अंक ९ पुर्णङ्क ९५ पौष २०६८ मा 'अरुको दशै धनीरामको दशा' प्रकाशित गरेका छन् । यस्तै युगान्तर आवाज चौमासिक साहित्यिक पत्रिका पाँचथर वर्ष १ अंक २ वैशाख/साउन २०६८ मा 'जनयुद्ध र रामेको अधुरो सपना' पनि प्रकाशित गरेका छन् । यी चारवटै कथाहरू उनको कथा सङ्ग्रह 'मान्छेको पीडा' कथा सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित छन् । साथै २०६९ सालमा 'मान्छेको पीडा' कथा संग्रह प्रकाशित गरेका छन् । त्यस भित्र ६ वटा कथा समावेश गरीएको छ । यहाँ निम्न

वर्गले भोग्नु परेको पीडा, व्यथा, करुण अवस्थाको चित्रण गरीएको छ । समसामयीक जीवनको पीडा निम्न वर्ग माथि हुने अन्याय अत्यचार चित्रण गरीएको छ । यस्तै गरी २०६३ मा 'याक्सा भित्रका कथा' सङ्ग्रहित गरेर प्रकाशित गरेका छन् । जहाँ सात वटा कथा सङ्ग्रहित छन् । यस सङ्ग्रहमा पनि अभावजन्य पीडा, आर्थिक विसंगति, सामाजिक वेथिति र विकृति आदिमा आर्थिक विसङ्गति, सामाजिक वेथिति र विकृति आदिमा नै उनको कथात्मक दृष्टिकोण रहेको देखिन्छ । यसरी उनी यस विधामा समेत सफल रहेको पाईन्छ ।

३.५ सामाजिक व्यक्तित्व

साहित्यकार समथिङ सानै उमेरदेखि नै कसैसँग भै-भगडा नगर्ने एकदमै मिलनसार व्यक्ति हुन् । उनले कसैलाई दुःख दिने काम गरेको देखिँदैन । आफुभन्दा सानालाई सही मार्गदर्शन गर्ने, आफूले सही मार्ग दर्शन लिने उनको अत्यन्तै राम्रो बानी भएको देखिन्छ । समाजमा कसैले भै-भगडा गर्दै गरेको भए त्यहाँ गएर मध्यस्थता गर्ने उनको बानी छ । समाजमा भइरहेका अन्याय, अत्यचार, शोषण र दमनहरूको भण्डाखोर गर्न उनी सधैं जागरुक हुन्छन् । यसरी हेर्दा वास्तवमा उनको समाजसेवी व्यक्तित्व पनि एक महत्वपूर्ण व्यक्तित्व देखिन्छ । समाजमा असहाय, निम्नवर्गको व्यक्तिहरू, असक्त र महिलाहरूको विशेष सम्मान गर्नुपर्ने कुरामा पनि समथिङ बढी जोड दिन्छन् । दुःखी गरीब जनप्रति सहानुभूति प्रकट गर्ने सामाजिक सद्भावनाका धनी समाजसेवी भावनामा जसरी असहाय र असक्तहरूका भावनाहरूलाई शिरोधार्य गर्दै शारीरिक रुपमा सवल सक्षम व्यक्तिहरूले व्यक्तिहरूले मगन्ते रुप धारण गरेर हिडेको देखे भने त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई कर्मठ पाखुरीको सदुपयोग गर्न र स्वभिमानी नेपाली भएर बाँच्नुपर्ने कुराको सन्देश दिन्छन् । गरीब, दुःखी र असहायले बगाएको पसिनाको कदर गर्दै उनी त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई सम्मान गर्न चाहन्छन् । साहित्यकारमा यो सामाजिक सेवाको भावना विद्यार्थी अवस्थादेखि नै जागरुक हुँदै आइरहेको देखिन्छ । समाजप्रति उत्तरदायित्व बोकेर समाजको उत्थानका लागि सम्भव भएसम्मको सहयोग र सद्भाव राख्नु पर्ने धारणा उनको छ । समाजको उन्नति नै राष्ट्रको उन्नति हो भन्ने भावना पनि साहित्यकारमा रहेको देखिन्छ । सामाजिक सेवा गर्नुपर्छ भन्ने भावना बोकेका समथिङ उनी कर्ममा विश्वास राख्ने व्यक्ति हुन् । सामाजिक सेवा गर्नुपर्छ भन्ने भावना बोकेका समथिङ सर्वसाधारण लागि पनि प्रिय व्यक्ति बन्न पुगेका छन् ।

३.६ साहित्यिक व्यक्तित्व

साहित्यकार रामप्रकाश समथिङलाई साहित्यमा कलम चलाउनको लागि कसैको पनि प्रभव र प्रेरणा मिलेको देखिँदैन । उनी जब एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेर उच्च शिक्षा हासिल गर्नका

लागि पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा प्रवेश गरे । त्यतिबेला फिदिमको पुस्तक पसलहरूमा 'रङ्गमञ्च' भन्ने पत्रिका पाइन्थ्यो । उनले त्यो पत्रिका अध्ययन गर्दै जाँदा मुक्तक र कविताहरू पढ्न पाए । त्यही उनलाई प्रेरणाको विषय बन्यो उनले पनि केही मुक्तक तथा कविता लेखेर प्रकाशन गर्ने विचार गरे । त्यसबेला पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा 'अनेरास्ववियु' प्रारम्भिक कमिटिले 'विद्यार्थी सन्देश' भन्ने एउटा हस्तलिखित पत्रिका प्रकाशित गर्दथ्यो । साहित्यकार समथिङले वि.सं. २०४९ साल श्रावण १५ गते 'विद्यार्थी' नामक गद्य कविता लेखेर उक्त पत्रिकामा प्रकाशित गरी आफ्नो साहित्यिक यात्राको शुभारम्भ गरेका छन् । तत् पश्चात् उनलाई अभै मनोबल बढ्दै गएर अरु अरु अंकमा 'विद्यार्थी' र 'निमुखा नेपाली जनतालाई आज'जस्ता गद्य कविता प्रकाशन गरी आफ्नो साहित्यिक यात्रालाई अघि बडाएका छन् । त्यस बेला पाँचथर क्याम्पसबाट प्रकाशन गर्ने हस्तलिखित भित्ते पत्रिकाका तीन वर्षसम्म प्रधान सम्पादकको जिम्मेवारी समेत बहन गरेका थिए । पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा त्यतिबेला 'नौलो साहित्यिक विहानी' पाँचथरले साहित्यिक कार्यक्रम चलाउने गर्दथिए । त्यस कार्यक्रममा समथिङले पनि मुक्तक र गद्य कविता सुनाउने गरेको देखिन्छ । उनले वि.सं. २०५६ सालमा पाँचथरबाट प्रकाशित हुने रोशनी साहित्यिक मासिक पत्रिकामा 'दारी' शीर्षकको मुक्तक प्रकाशन गरेका थिए ।

३.७ पत्रकार व्यक्तित्व

साहित्यकार समथिङको साहित्यसँगै पत्रकारिताको क्षेत्रमा पनि योगदान दिएका छन् । उनले पत्रकारिता सम्बन्धी गरेको योगदानको मुल्याङ्कन गर्दै नेपाल पत्रकार महासंघ जिल्ला शाखा पाँचथरले वि.सं. २०६७ साल फल्गुणमा उनलाई कदरपत्र प्रदान गरी सम्मान गरेको छ । उनले पत्रकारिताको क्षेत्रमा २०५६ सालदेखि हालसम्म नेपाल पत्रकार महासंघ जिल्ला शाखा पाँचथरका सदस्य, कोषाध्यक्ष र दुई पटक केन्द्रीय पार्षद 'द रेयुकाई शान्ति त्रैमासिक पत्रिकाका सम्वाददाता पनि भएका छन् । २०५६ साल देखि सगर साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका पर्सिका आजीवन सदस्य समेत बनेका छन् । वि.सं. २०५८ देखि २०५९ सम्म नेपाल वातावरण पत्रकार समूह शाखा पाँचथरका संस्थापक सचिव र सचिव पदमा समेत रहेर काम गरेको देखिन्छ । यसरी पत्रकारिताको क्षेत्रमा समथिङले विभिन्न पदमा रहेर काम गर्दै आएकोले पत्रकारिता सम्बन्धी पनि योगदान रहेको देखिन्छ ।

३.८ कथाकार व्यक्तित्व

समथिङ बहु विधामा कलम चलाउने बहुप्रतिभा भएकाले उनलाई कथाकारितासँग पनि जोडेर हेर्न सकिन्छ । उनले विभिन्न पत्र पत्रिकामा लघुकथा प्रकाशित गरेको पाइन्छ । कर्मचारी

मिलन केन्द्र पाँचथरबाट प्रकाशित वर्ष ५ अंक २, २०६४ मा 'म एच.आइ. भि. संक्रमित हुँ' त्यसै गरी पारिजात साहित्यिक पत्रिका कथा विशेषाङ्क मेमेड ५ वर्ष १ अंक ४ असोज २०६६ मा 'हिजोको धने आजको धन बहादुर सर' त्यसैगरी शब्द संयोजक मासिक पत्रिका, काठमाडौँबाट प्रकाशित वर्ष ८ अंक ९ पुर्णाङ्क ९५ पौष २०६८ मा 'अरुको दशैँ धनीरामको दशा' प्रकाशित गरेका छन् । यस्तै युगान्तर आवाज चौमासिक साहित्य पत्रिका पाँचथर वर्ष १ अंक २ वैशाख-साउन २०६८ मा 'जनयुद्ध र रामेको अधुरो सपना' पनि प्रकाशित गरेका छन् । यी चार वटै कथाहरू उनको कथा सङ्ग्रह 'मान्छेको पीडा' कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहित छन् । साथै २०६९ सालमा 'मान्छेको पीडा' कथा सङ्ग्रह प्रकाशित गरेका छन् । त्यस भित्र ६ वटा कथा समावेश गरीएको छ । यहाँ निम्न वर्गले भोग्नु परेको पीडा, व्यथा र करुणा अवस्थाको चित्रण गरीएको छ । समसामयिक जीवनको पीडा निम्न वर्ग माथि हुने अन्याय अत्यचारको चित्रण गरीएको छ । यस्तै गरी २०६३ मा याक्सा भित्रका कथा कथा सङ्ग्रह प्रकाशित गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा पनी अभाव जन्य पीडा, आर्थिक विसंगति, सामाजिक बेथिति र विकृति आदिमा नै उनको कथात्मक दृष्टिकोण रहेको देखिन्छ । यसरी उनी यस विधामा समेत सफल रहेको पाईन्छ ।

३.९ निबन्धकार व्यक्तित्व

वि.सं. २०६६ मा 'दलित जातीय लेख सङ्ग्रह' पुस्तक प्रकाशित गरी आफ्नो निबन्ध यात्रालाई निबन्धकार व्यक्तित्वको रूपमा स्थापित गर्न सफल समथिड एक विशिष्ट निबन्धकारका रूपमा परिचित छन् । जस भित्र थुप्रै निबन्ध समावेश रहेका छन् । यस्तै गरी २०६७ मा 'सेक्स लेख र समथिड' (लेख निबन्ध) सङ्ग्रह प्रकाशित गर्दै आफ्नो दोस्रो निबन्ध सङ्ग्रहलाई पूर्णता दिएका छन् । जस भित्र यौन जीवन र यसको सेरोफेरोमा रहेर विभिन्न शीर्षकमा निबन्धहरू सङ्गृहित गरेका छन् । त्यसै गरी निरन्तर साहित्य सेवामा लागी परेका समथिडले 'ओ माई गड सेक्स' (लेख निबन्ध संग्रह) २०७१ मा प्रकाशित गरेका छन् । यस भित्र पनि मानवीय यौन इच्छा र चाहाना साथै यसले मान्छेमा पार्ने प्रभावका बारेमा लेखिएका निबन्धहरू पाउन सकिन्छ । त्यस पछि लगातार फेरि २०७२ मा 'आई लभ सेक्स' निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशन गर्दै आफ्नो निबन्धकार व्यक्तित्वको रूपमा चिनाउन सफल रहेका छन् । यस बाहेक पनि उनको फुटकर निबन्धहरू विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित गरेका छन् (समथिड फाउनडेसनबाट प्राप्त जानकारी) ।

३.१० राजनीतिक व्यक्तित्व

वि.सं. २०४६ साल चैत २६ गते नेपालमा बहुदल घोषणा भएपछि नाङ्गिन गा.वि.सं. वडा नं. २ हाल फिदिम न.पा. १२ र उनका छिमेकी काका चन्द्रवीर गुरुड र नाङ्गिन गा.वि.सं.

का पुर्ण अध्यक्ष थुमनाथ चापागाईको सम्पर्क र प्रेरणा बाट नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीमा आवद्ध भएको देखिन्छ । त्यस पछि २०४८ सालमा क्याम्पस प्रवेश गरे पछि नेकपा एमालेका भातृ संगठनका विभिन्न पदमा रहेर पार्टीले दिएको जिम्मेवारी लिदै अघि बढेको देखिन्छ । पार्टीले घोषणा गरेको कार्यक्रमहरूमा उनले सक्रिय रूपमा सहभागी हुँदै वि.सं. २०५१ सालका ने.क.पा एमाले जिल्ला कमिटी पाँचथरमा कार्यलय सहयोगीकारूपमा रहेर काम गरेका हुन् । पछि गएर उनले पार्टी कार्यलयमा टेलिफोन अपरेटरको रूपमा समेत काम गरेका हुन् । शुरु शुरुमा उनी जनताको भलाईको लागि आफूले जस्तोसुकै संघर्ष गर्नु परेपनि पछि हटेनन् । पछि पछि हुँदै गए पछि उनी गैरसरकारी संस्थामा प्रवेश गरे तब पार्टीको कामलाई गौण रूपमा लिन थाले । तर पार्टीलाई पुरै परित्याग गर्ने काम भने उनले गरेनन् । पछि गएर २०६२/६३ को १९ दिने जनआन्दोलनमा पार्टीले दिएको जिम्मेवारी वहन गर्दै पुरै दिन भाग लिएका थिए । पार्टीको भातृ संगठनले आयोजना गरेको आन्दोलनको नेतृत्व गर्ने क्रममा एक दिन त उनको ढाडमा प्रहरीले लाठी बर्साउँदा भागेर बाँच्न सफल भएका थिए । यी घटनाहरूलाई हेर्दा समथिडको राजनैतिक व्यक्तित्व पनि त्यति कम देखिदैन । उनी हाल आएर कुनै पनि सङ्गठनमा आवद्ध देखिदैनन् । यसरी राजनीतिमा प्रतिबद्ध देखिए पनि उनका व्यक्तित्वको पाटो भनेको साहित्य र गैरसरकारी संस्था नै हो ।

३.११ साहित्यकार रामप्रकाश समथिडको साहित्यिक यात्रा

“हुने विरुवाको चिल्लो पात” भने भै साहित्यकार रामप्रकाश समथिड सानै उमेर देखि नै साहित्यमा लागि परेको नदेखिए पनि एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेर उच्च शिक्षा हाँसिल गर्नका लागि पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा प्रवेश गरे तब फिदिम बजारका पुस्तक पसलमा पाइने मासिक पत्रिका ‘रङ्गमञ्च’ अध्ययन गर्न थाले त्यस पत्रिकाबाट समथिडलाई कुनै न कुनै लेख रचनाहरू लेख्न र प्रकाशन गर्न प्रेरणा मिल्यो । त्यस समयमा पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा ‘अनेरास्ववियु’ प्रारम्भिक कमिटीले ‘विद्यार्थी सन्देश’ भन्ने हस्त लिखित पत्रिका प्रकाशन गर्दथ्यो । त्यही पत्रिकाको वर्ष १ अंक १५ श्रावण २०४९ मा विद्यार्थी नामक शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर उनले साहित्यिक यात्राको शुभारम्भ गरेका हुन् । त्यस पश्चात उनले त्यही पत्रिकामा अरु दुइवटा कविता ‘विद्यार्थी क्रान्ति’ र ‘निमुखा नेपाली जनतालाई आज’ प्रकाशित गरेको देखिन्छ । फेरी केही वर्षपछि २०५६ सालमा पाँचथर फिदिमबाटै प्रकाशन हुने रोशनी साहित्यिक हवाई मासिक पत्रिकामा ‘दारी’ नामक एक मुक्तक प्रकाशन गरेर आफ्नो साहित्यिक यात्रालाई अघि बढाउने काम गरेका छन् ।

कोही भन्छन् मेरो बोके दारी

त

कोही भन्छन् मेरो लट्टा दारी

त

कोही भन्छन् भ्याप्से दारी

त

मेरो लागी यही हो गरीखाने बारी

अभ्र

मेरो मायालुहरूको लागि

त

यही हो रमाउने फुलबारी

यसरी साहित्यिक यात्रालाई अघि बढाउने क्रममा साहित्यकारले उदयपुर जिल्लाबाट प्रकाशित हुने 'नव उदय साप्ताहिक पत्रिका' मा 'राजनीतिक र नेता' र 'नेपली महिलाको स्थिति' भन्ने दुईवटा लेखहरू प्रकाशन गरीसकेपछि, उनी साहित्यिक यात्रालाई बिसाएर अर्थोपार्जनका लागि विभिन्न संघ संस्थातिर लागेको पाइन्छ । अनि फेरी वि.सं. २०६० फाल्गुण २० गते 'दियो' त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिकामा 'खै त' ? शीर्षकको गद्य कविता प्रकाशन गरेर साहित्यिक यात्रालाई अघि बडाउन खोजेको देखिन्छ । त्यसपछि अघि बडेको उनको यात्रा २०६५ मा गएर बडेको देखिन्छ । त्यसपछि उनले साहित्यिक यात्रालाई दिएको निरन्तरता अहिलेसम्म पनि चलिरहेको देखिन्छ । आजसम्म उनले साहित्यिक कृति र खोजमुलक कृति गरी जम्मा २१ प्रकाशन गरिसकेका छन् भने अन्य फुटकर लेख रचनाहरू विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित भएको पाइन्छ । समथिडका पुस्तककार कृतिको सूची यस प्रकार छ ।

१. छ सय एक सभाषद नेपाल – २०६५
२. पाँचथरका आदिवासी जनजातिहरू – २०६६
३. पाँचथर शिक्षा दर्पण – २०६६
४. प्रारम्भिक सहकारी शिक्षा – २०६६
५. लभलेटरको लागि अचार (मुक्तक संग्रह) – २०६६
६. दलित जातीय लेख संग्रह (लेख निबन्ध) – २०६६
७. पाँचथरका माझी जाति – २०६६
८. सेक्स, लेख र समथिड (लेख निबन्ध) – २०६७

९. विद्यार्थीहरूका आँखामा राम्रा शिक्षक – २०६७
१०. पाँचथर, पाँचथरका स्रष्टा र उहाँहरूको प्रकाशित कृतिहरू – २०६७
११. समथिङ (कविता संग्रह) – २०६७
१२. गैरसरकारी संस्था, दर्ता र सञ्चालन – २०६७
१३. दलित जाति सम्बन्धी सामान्य जानकारी – २०६७
१४. समथिङका बितेका क्षणहरू (संस्मरण) – २०६७
१५. हाम्रा सामाजिक परिचालन – २०६८
१६. मान्छेको पिडा (कथा संग्रह) – २०६९
१७. तथ्यङ्कमा पाँचथर – २०७०
१८. सहकारीमा बचतको महत्व – २०७०
१९. समाज रुपान्तरण का लागि सामाजिक परिचालन – २०७०
२०. समथिङको मेची महाकाली यात्रा (यात्रा संस्मरण) – २०७०
२१. दोस्रो संविधानसभा निर्वाचन – २०७०
२२. ओ माइ गड सेक्स (लेख निबन्ध) – २०७१
२३. आइ लभ सेक्स (लेख निबन्ध) – २०७२
२४. याक्सा भित्रका कथाहरू – २०७३
२५. दुदर्शा – २०७४
२६. बेसहारा – २०७४
२७. यातना – २०७४
२८. जवानीको ज्वालामुखी – २०७४
२९. जड्याकी स्वास्नी – २०७४
३०. जनयुद्धको उपहार – २०७४
३१. साहित्यकार – २०७४
३२. मृत्यु – २०७४
३३. साउदी रियल – २०७४
३४. सौतेनी आमा – २०७४
३५. धनबहादुर सर – २०७४
३६. खेल जवानीको – २०७४
३७. धनीरामको दशै – २०७४
३८. टुटेको सपना – २०७४

३९. सेन्थेरेम – २०७४
४०. माया – २०७४
४१. विचरा । जंगे कमरेड – २०७४
४२. जित्या – २०७४
४३. महलदेखि सडकसम्म – २०७४
४४. कमरेड चट्टानको सपना – २०७४
४५. भ्रष्टचारको कमाल – २०७४
४६. साहसी आमा – २०७४

यसरी उनका ४६ वटा कृतिहरू प्रकाशन भइसकेका छन् । जसमा साहित्यक कृति-३२ वटा र खोजमुलक कृति – १४ वटा रहेका छन् । समथिडको प्रतिभा देखेर धेरै मान्छेहरू लोभिने गर्दछन् । प्रकाशन गर्न थालेको २०६५ देखि २०७४ सालसम्ममा उनको ४६ वटा कृति प्रकाशित भइसकेका भने नागरिकताको अभिलेख अनुसार जन्म २०२८ साल वैशाखमा अचम्म त यो छ की २०७४ साल वैशाखदेखि उनी नागरिकताको अभिलेख अनुसार ४६ वर्ष लागि सकेका छन् त्यही अवसरमा उनले कृति पनि ४६ वटै लेखेर प्रकाशित गरेका छन् । उनका अन्य कृतिहरू पनि प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् ।

एक व्यक्ति अनेक प्रतिभा बहुप्रतिभाका धनी लेखक गुरुड रामप्रकाश समथिड मोफसलमा बसेर नेपाली साहित्यमा योगदान दिने अग्रणी व्यक्ति हुन् । नेपाली साहित्यमा लामो समयसम्म निरन्तर कलम चलाउन सफल समथिड साहित्य सिर्जना र प्रकाशनका दृष्टिले उनको साहित्यक यात्रालाई चरणगत रूपमा अध्ययन गर्दा निम्न तिन चरणमा अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

३.११.१ प्रथम चरण (वि.सं. २०४८–२०६४)

३.११.२ द्वितीय चरण (वि.सं. २०६५–२०६९)

३.११.३ तृतीय चरण (२०७०– हालसम्म)

३.११.१ प्रथम चरण (वि.सं. २०४८– २०६४)

साहित्यकार गुरुड रामप्रकाश समथिडको साहित्य यात्राको सुरुवाती चरण वि.सं. २०४८ देखि २०६४ सम्मलाई लिन सकिन्छ । उनले २०४९ मा विद्यार्थी सन्देश पत्रिकामा 'विद्यार्थी' नामक कविता प्रकाशित गरी आफ्नो साहित्य यात्राको शुरुवात गरेका हुन् । कविता विधाबाट आफ्नो साहित्य यात्राको शुरुवात भए पनि उनले कथा, मुक्तक जस्ता अन्य विधाका फुटकर साहित्य सिर्जना पनि प्रकाशित गरेका छन् । यो उनको साहित्य यात्राको पृष्ठभूमिका रूपमा रहेको छ । २०४९ मै 'विद्यार्थी क्रान्ति' २०५० मा 'निमुखा नेपाली जनतालाई आज' २०६१ मा 'खै त ?'

२०६१ मा 'गरिब हुनु रहर हैन बाध्यता हो' त्यस्तै २०६४ मा 'म एच.आइ.भि. संक्रमित हुँ' कथा प्रकाशित गरेका छन्। त्यस्तै २०५६ मा 'दाही' मुक्तक पनि प्रकाशित गरी पृ.ष्ठभूमिलाई दर्बिलो बनाएका छन्। उनको 'म एच.आइ.भि. सङ्क्रमित हुँ कथा' 'मान्छेको पीडा' कथा संग्रहमा संग्रहित छ भने अरु कविता, मुक्तक फुटकर रुपमै रहेका छन्।

यसरी साहित्य सिर्जनाको प्रथम चरण कथा, कविता, फुटकर रुपमा छपाएर नै यसमै सिमित रहेको पाइन्छ। यस चरणमा समथिडले कुनै पुस्तक प्रकाशन गरेको पाइँदैन। आर्थिक अवस्था कमजोर या साहित्य सिर्जना कमिले हो कुनै पुस्तक छापिएको पाइँदैन। यद्यपी यस चरणमा उनले कविता विधामा बढि कलम चलाएको पाउन सकिन्छ। यस थरणका उनका सिर्जनाहरू आलोचलात्मक यथार्थवादी साथै सामाजिक यथार्थवादसमेत कहिँ कतै प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। यो उनको अभ्यासिक चरण भएकाले भाषिक सचेतता देखिँदैन। यद्यपी तत्कालिन परिवेश र सामाजिक अवस्थको चित्रण चै भरपुर रुपमा गरेको पाइन्छ।

३.११.२ द्वितीय चरण (वि.सं. २०६५– २०६९)

गुरुड रामप्रकाश समथिडको साहित्य यात्राको द्वितीय चरण २०६५ देखि २०६९ सम्म मान्न सकिन्छ। समथिडले आफ्नो यात्रालाई यस चरणमा निक्कै सशक्त ढङ्गले अगाडि बढाएका छन्। यस चरणमा उनले थुप्रै पुस्तक प्रकमशित गरी आफ्नो साहित्य यात्राको कलम सफल रुपमा दौढाएको पाइन्छ। फुटकरदेखि लिएर प्रकाशित कृतिहरूलाई हेर्दा उनी आफ्नो साहित्य यात्राको जग दर्बिलो तरीकाले बसाएको पाउन सकिन्छ।

यसरी समथिडले यस चरणमा फुटकर सिर्जनाहरूमा २०६५ मा 'रक्सी' २०६५ मा 'मेरो मात्रै भनेको त यसको पनि बुढी त उस्तै पो रै छ', २०६५/६६ मा 'जड्या लोगने र मेरो दिन', २०६६ मा 'खै के थाहा ? आफ्नो त भविष्यको बुढा कस्तो होला', २०६६ मा 'ओ हो बाँच्ने दिन त एक दिन घटि पो सकेछ', २०६७ मा 'विदेश त गइयो तर अहिले कर्मलाई दोष दिदै बसेको छु', २०६६ मा 'सायद म मरेको दिन' आदि फुटकर कविता प्रकाशन गरेका छन्। भने २०६६ मा 'हिजोको धने आजको धनबहादुर सर', २०६८ मा 'जनयुद्ध र रामेको अधुरो सपना' समेत प्रकाशन गरेका छन्। जसमा उल्लेखित दुई कथा 'मान्छेको पीडा' कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहित छन्।

यसरी उनले फुटकर लेख रचनाहरू सँगै यस चरणमा थुप्रै कृतिहरू प्रकाशित गरेका छन्। उक्त कृतिहरूको सुची तल प्रस्तुत गरीएको छ।

१. छ सय एक सभासद र नेपाल (२०६५) खोजमुलक कृति

२. पाँचथरका आदिवासी जनजाति (२०६६) खोजमुलक कृति
३. पाँचथर शिक्षा दर्पण (२०६६) खोजमुलक कृति
४. प्रारम्भिक सहकारी (२०६६) खोजमुलक कृति
५. लभ लेटरको लागि अचार (२०६६) मुक्तक संग्रह
६. दलित जातीय लेख संग्रह (२०६६) लेख निबन्ध
७. पाँचथरका माफी जाति (२०६६) खोजमुलक कृति
८. सेक्स लेख र समथिड (२०६७) लेख निबन्ध
९. विद्यार्थी आँखामा राम्र शिक्षक (२०६७) खोजमुलक कृति
१०. पाँचथरका स्रष्टा र उहाँहरूका प्रकाशित कृति (२०६७) खोजमुलक कृति
११. समथिड (२०६७) कविता संग्रह
१२. गैरसरकारी संस्था दर्ता र सञ्चार (२०६७) खोजमुलक कृति
१३. दलित जाति सम्बन्धी सामान्य जानकारी (२०६७) खोजमुलक कृति
१४. समथिडका वितेका क्षणहरू (२०६७) संस्मरण
१५. हाम्रो सामाजिक परीचालन (२०६८) खोजमुलक कृति
१६. मान्छेको पीडा (२०६९) कथा संग्रह

यसरी समथिडले यस चरणमा फुटकर देखि लिएर विभिन्न कथा सङ्ग्रह, मुक्तक सङ्ग्रह जस्ता सबै खाले लेख रचना पुस्तक प्रकाशित गरी आफ्नो साहित्य फाँटलाई उर्वर भूमिका रुपमा सफल बनाएका छन् । विशेष गरि खोजमुलक कृति प्रकाशित गर्न तल्लिन रहेको पाइन्छ । संख्यात्मक रुपमा पनि उनले खोजमुलक पुस्तक यस चरणमा बढी प्रकाशित गरेको पाइन्छ । यसरी नेपाली साहित्यको धरातलमा उभिएर उनले नेपाली समाजको संस्कार, परम्परा, जाति, भाषा, संस्कृतिलाई जगेर्ना गर्न र ज्ञान गराउन विभिन्न जातिको खोजी गरी अस्तित्व स्थापित गर्ने जमर्को गरेका छन् । साथै साहित्य र साहित्यकारको अवस्था तथा शिक्षा नीतिको बारेमा समेत खोजी र अनुसन्धान गरी यस समयमा पुस्तक प्रकाशन गरेका छन् । सामाजिक विकृति, वर्गीय दन्द, आर्थिक अभाव, विसङ्गति यौन सहज विश्वसनीय पक्षमा जोड दिदै यौन मनोविज्ञानलाई प्राथमिकता दिने प्रवृत्ति यिनका लेखमा पाइन्छ । यसरी सामाजिक यथार्थवादि धारामा अडिएर साहित्य सिर्जना गर्नुका साथै तत्कालीन परिवेशलाई समेत उजागर गरेको देखिन्छ ।

३.११.३ तृतीय चरण (२०७० देखि हालसम्म)

२०७० देखि हालसम्मको समयलाई समथिडले तृतीय चरण मान्न सकिन्छ । यस समयलाई समथिडको साहित्य यात्राको उर्वर समय मान्न सकिन्छ । उनले २०७२ मा ' त्यसै मैले

लेखन छाडे' र 'परदेशी विम्बहरू' फुटकर कविता प्रकाशित गरेका छन् । यस समयमा संख्यात्मक र गुणात्मक रूपमा पुस्तक धेरै प्रकाशन गरेका छन् । ३२ पुस्तक प्रकाशित गर्दै नेपाली साहित्यमा महत्वपूर्ण स्थान ओगट्न सफल भएका छन् । यस चरणमा एकै पटक एकै दिन उनले २२ वटा उपन्यास २२ जना पी.एच.डी डाक्टरबाट विमोचन गराइ नेपाली उपन्यासको फाँटमा नौलो आयम थपेका छन् । १. कथा सङ्ग्रह, २ निबन्ध सङ्ग्रह, १ संस्मरण सङ्ग्रह र अरु खोजमुलक पुस्तक प्रकाशित गरी आफ्नो यात्रालाई अगाडि बडाइ रहेका छन् । उनका कथा सङ्ग्रहमा सामाजिक जीवन भोगाइका कठिन परिस्थितिहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । निबन्ध सङ्ग्रहमा यौन मनोविज्ञान र मनोजगत्लाई प्रस्तुत गरिएको छ । संस्मरण यात्रा र लेखकको बितेका समयको भोगाइको विस्तार गरिएको छ । भने उपन्यासमा नारी समस्या, वर्गीय र पेशागत समस्या, सामाजिक जटिलताको चित्रण, तत्कालीन समय सापेक्ष घटना बेरोजगारी, अन्धविश्वास, कुसंस्कार, जातीय दन्ड, लैङ्गिक असमानता, गरिबीको चित्रण गर्नु र तत्कालीन समय र अवस्थामाथि व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै समाज सुधारको अपेक्षा गर्नु यस चरणका उपन्यासको उद्देश्य रहेको छ ।

यसरी विभिन्न संघ संस्था सामाजिक काममा समेत सामेल हुँदै आफ्नो साहित्य यात्रालाई दर्बिलो बनाउनु चानचुने कुरा होइन् । 'मान्छे मर्दा मलामी जान चिन्नु पदैन' भन्ने समथिङ सामाजिक सेवादेखि लिएर आफ्नो साहित्य सिर्जनालाई समेत अगाडि बडाइ रहेका छन् । एकै पटक २२ उपन्यास एकै दिन २२ प्रोफेसरबाट विमोचन गराई नेपाली साहित्यलाई गतिलो जवाफ दिइरहेका छन् । यसरी उनले आफ्नो सामाजिक व्यस्तता जागिर सँगसँगै नेपाली साहित्यमा ३२ कृति दिन सफल भएका छन् । उक्त प्रकाशित पुस्तकहरूको सुची तल प्रस्तुत गरिन्छ –

१. तथ्यङ्कमा पाँचथर (२०७०) – खोजमुलक कृति
२. सहकारीमा बचतको महत्व (२०७०) – खोजमुलक कृति
३. समाज रुपान्तरणका लागि सामाजिक परीचालन (२०७०)– खोजमुलक कृति
४. समथिङको मेची महाकाली यात्रा (२०७०) – यात्रा संस्मरण
५. दास्रो संविधानसभा निर्वाचन (२०७०) – खोजमुलक कृति
६. ओ माइ गड सेक्स (२०६९) – लेख निबन्ध
७. आइ लभ सेक्स (२०७२) – लेख निबन्ध
८. याक्सा भित्रका कथाहरू (२०७३) – कथा संग्रह
९. दुर्दशा (२०७४) – उपन्यास
१०. बेसहारा (२०७४) – उपन्यास
११. यातना (२०७४) – उपन्यास

१२. जवानीको ज्वालामुखी (२०७४) – उपन्यास
१३. जड्याकी स्वास्नी (२०७४) – उपन्यास
१४. जनयुद्धको उपहार (२०७४) – उपन्यास
१५. साहित्यकार (२०७४) – उपन्यास
१६. मृत्यु (२०७४) – उपन्यास
१७. साउदी रियल (२०७४) – उपन्यास
१८. सौतेनी आमा (२०७४) – उपन्यास
१९. धनबहादुर सर (२०७४) – उपन्यास
२०. खेल जवानीको (२०७४) – उपन्यास
२१. धनीरामको दशैं (२०७४) – उपन्यास
२२. टुटेको सपना (२०७४) – उपन्यास
२३. सेन्थेरेम (२०७४) – उपन्यास
२४. माया (२०७४) – उपन्यास
२५. विचरा । जंगे कमरेड (२०७४) – उपन्यास
२६. जित्या (२०७४) – उपन्यास
२७. महलदेखि सडकसम्म (२०७४) – उपन्यास
२८. कमरेड चट्टानको सपना (२०७४) – उपन्यास
२९. भ्रष्टचारको कमाल (२०७४) – उपन्यास
३०. साहसी आमा (२०७४) – उपन्यास

यसरी नेपाली साहित्यमा २०४८ देखि लागिपरेका समथिडले हाल सम्म ४६ कृति प्रकाशित गर्न सफल छन् । उनका फुटकर लेख पनि धेरै नै प्रकाशित छन् । नेपाली समाजको थिचोमिचोलाई प्रस्तुत गर्न अन्याय अत्यचारलाई साहित्य मार्फत व्यक्त गर्न साथै खोज र अनुसन्धान अनि विशेष यौन जगतको खोजी गर्ने र यिनैलाई विषयवस्तु बनाई लेख लेख्ने हुनाले उनलाई पाँचथरमा सेक्सी लेखक समेत भनेर चिन्ने गर्दछन् ।

यसरी उनका प्रथम चरणका रचनाहरू आलोचनात्मक यथार्थवादी पाइन्छ भने द्वितीय चरणमा आएर यौन मनोविश्लेषणवादी, सामाजिक यथार्थवादी मनोवैज्ञानिक लेख लेखेको पाइन्छ । तेस्रो चरणमा सामाजिक स्तरका पात्र उभ्याएर सामाजिक गतिशीलतामा जोड दिएको पाइन्छ । आर्थिक द्वन्द्वलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइ उनले सामाजिक समस्यालाई प्रस्तुत गरेका छन् । गरिबी र नारी समस्यालाई उद्घाटन गर्दै सामाजिक परिवेशको चित्रण गरेका छन् । यसरी विभिन्न विषयवस्तुलाई उनले समेट्दै अन्य पुस्तक छापन तल्लिन रहेको पाउन सकिन्छ ।

३.१२ समथिडको उपन्यासगत प्रवृत्ति

३.११.१ समाजिक यथार्थप्रति रुचि

कथाकार समथिड समाजकै यथार्थलाई टड्कारो रूपमा व्यक्त गर्दछन् । समाजमा रहेका ठुलाठालु, हाकिम, साहुमहाजन, आदिको शोषण प्रवृत्ति अन्याय, अत्यचार र व्यभिचार प्रवृत्तिले समाजमा कति नराम्रो नंग्रा गाडेको छ । त्यसको चिरफार र व्यङ्ग्य विद्रोह गर्छन् । निम्न र निम्न मध्यम परिवारको कारुणिक अवस्था र यिनीहरू माथि समाजका ठालु वर्गले गर्ने शोषण दमनको उनी पर्दाफास गर्छन् । गरीब परिवारप्रति शोषण, अत्यचार र अनेक हिनता क्रियाकलापको चित्रण उनको उपन्यासमा पाइन्छ । जेहोस समाजकै विकृति, विसङ्गती र रुग्णताजन्य अवस्थाको सटीक वर्णनद्वारा त्यस्ता प्रवृत्तिको अन्त्य हुनुपर्ने र समाज स्वास्थ्य र राम्रो हुनुपर्ने कुरामा जोड दिनु नै समथिडको कथा लेखनगत उद्देश्य हो । उनी समाजकै यथार्थ प्रकट गर्दै समाजलाई सुन्दर पार्ने दृष्टि प्रस्तुत गर्दछन् । यसरी समाजको यथार्थ हेराई उनको उपन्यासकारिताको मुल प्रवृत्ति हुन पुगेको छ ।

३.१२.२ यिनका उपन्यासमा समाजका विभिन्न स्थितिका पात्रहरूको प्रयोग पाइनु

यिनका पात्रहरू सामाजिक छन् र ती पात्रहरू एकै प्रकारका नभई विविध खालका छन् र तीनका मानसिकता पनि विविधतायुक्त पाइन्छ । यस्तै यौनमनोविज्ञान र बालमनोविज्ञानलाई समावेश गर्ने काम यिनले विविध खालका पात्रद्वारा सम्पन्न गरेका छन् तर यी समसमायिक घटनाबाट उत्प्रेरित छन् । त्यसैले विविध मनोविज्ञानको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

३.१२.३ बालजगतका समस्याहरू कथामा देखाइएका हुन्छन् बालकहरूका पनि आफ्नै समस्याहरू हुन्छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ ।

ती समस्या जन्मने विविध कारणहरू हुन्छन् । ती कारणचाहिँ सामाजिक समस्यालाई मान्दछन् । “म एच.आइ.भि. संक्रमित हुँ” शीर्षकको कथामा श्यामेको नाजुक परिवारमा स्थितिमा बाबु आमा विहीन टुहुरो केटोको पारिवारिक जिम्मेवारीलाई मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै सानै उमेरमा अपमनित धने पछि गएर उसकै कडा परिश्रमले धनबहादुर सरमा परिणत हुनु पनि सामाजिक रूढीवादी संस्कार नै बनेको छ । यसरी बालकमा कुन कुराले मानसिक समस्या उब्जाइदिन्छ । त्यसको कारण के हो ? यहि कुराको राम्रो चित्रण उनको उपन्यासमा भएको छ ।

३.१२.४ यौनको सहज विश्वसनीय पक्षमा जोड दिएका छन्

यिनका उपन्यासमा यौन सहज र विश्वसनीय रूपमा आएको छ । समथिडको उपन्यास जड्याहाकी स्वास्नी उपन्यासमा रमण सरले पहिलो श्रीमति हुँदाहुँदै आफुले पढाउने विद्यार्थी दोस्रो

श्रीमतीको रूपमा भित्रायाउनु, उसले दिनदिनै जाँड रक्सी खाएर घरमा आइ श्रीमती तथा छोरीलाई पशु भै व्यवहार गर्न थाल्दछ, यौन शोषण गर्दछ । त्यस्तै उनको अर्को उपन्यास दुर्दशामा पनि राम्रीमायालाई विविध सपना देखाएर विदेशीन बाध्य बनाइन्छ, हिरोइन बन्ने सपना बोकेर विदेशिएकी राम्रीमाया यौनशोषणमा परी पीडित हुन्छिन् अन्त्यमा एच.आइ.भी पीडित भई नेपाल फर्कन बाध्य छिन् । यसरी उनका उपन्यासमा नेपाली नरनारीहरूको दयनिय स्थितीको चित्रण पाईन्छ ।

३.१२.५ यिनका उपन्यासमा उपन्यासको ढाँचा रैखिक छ

यिनको उपन्यासहरू सहज रूपमा एकपछि अर्को हुँदै आदि, मध्य र अन्त्यको क्रममा राखिएको पाइन्छ ।

३.१२.६ सरल भाषाको प्रयोग

यिनको भाषा सरल छ । स्थानीय बोलचालको भाषाको प्रयोग गरीएको पाइन्छ । कतिपय ठाँउहरूमा ठेट भाषाको समेत प्रयोग गरीएको पाईन्छ । त्यती भएर पनि यिनी दुर्बोध्य छैनन् र भाषालाई क्लिष्ट बनाउने प्रवृत्ति यिनमा पाइदैन ।

३.१२.७ पात्रहरू निम्न सामाजिक स्तरका छन्

यिनका कथामा रहने पात्रहरू अत्यन्त निम्न स्तरका रहेका छन् । साधारण किसान दैनिक बनिबुतो गर्ने मान्छे, कुल्ली, ज्यामी र विदेशिएका नेपाली युवाहरूलाई कथाका प्रमुख पात्रका रूपमा लिइएको छ । त्यसैले यिनका पात्रहरू सबै दुःखित, पीडित र सामाजिक समस्याबाट आक्रान्त भएका निम्न स्तरका छन् । यस्ता निम्न स्तरका पात्रका माध्यमबाट समाजका विद्यमान विसमता, असन्तुलन, विसङ्गति र समाजका अत्यन्त कारुणिक जीवनको चित्रण गरेका छन् । समाजका अँध्यारा पक्षलाई देखाउने रुन्चे पात्रहरूको वास्तविक यथार्थलाई देखाइका छन् ।

३.१२.८ गाउँ र सहर दुवै क्षेत्रलाई कार्यपीठिका बनाइएको छ

विशेषत यिनका उपन्यासमा गाउँ, सहर र विदेशलाई समेत कार्यपीठिका बनाएका छन् । यिनका उपन्यासहरूमा सबै पात्रहरू गाउँमै जन्मिएर कामको शिलशिलामा सहर र विदेशी भूमिमा समेत रमेको पाइन्छ । कुनै कथामा भने ग्रामीण परिवेशमा नै समाएको पाइन्छ ।

३.१२.९ सामाजिक गतिशीलतामा जोड दिएको छ

समाज गतिशील हुनुपर्छ भन्ने धारणा पाइन्छ । समथिडले परम्परा र अन्ध संस्कृति पुरानो विचारधारा आदिको अन्त्य गरेर समाजमा नयाँ अवस्था र विश्वास प्राप्त गर्न आर्थिक विषमता रहित वर्गविहीन आदर्श समाज सिर्जनाका लागि गतिशील हुनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छन् ।

३.१२.१० उनले उपन्यासमा नेपाली समाजको आर्थिक द्वन्द्वलाई जीवन्त रूपमा चित्रण गरेका छन्

हाम्रो जीवन र समाज अर्थतन्त्रमा आधारित हुने हुँदा समाजमा रहेका आर्थिक पक्षलाई समथिड बढी जोड दिन्छन् । अतः उनका कथामा विशेषतः आर्थिक द्वन्द्व सामाजिक ढाँचासँग सम्बद्ध हुन्छ । समाजमा दलित दलाह शोषित र शोषक दुई वर्ग छन र तिनका बीचमा अन्तरद्वन्द्वपूर्ण स्थिति छ । समाजमा आर्थिक वितरण समान रूपमा हुन नसकेकाले नै प्रगति हुन सकेको छैन । समाजमा बढीभन्दा बढी दलित, पीडित र गाँस, बास, कपासका निम्ती रुने दुःखीहरू छन् । जती बढी त्यस्ता मानिस समाजमा रहन्छन् त्यति समाजको विकास हुन सक्दैन । त्यसैले नयाँ विचारधारालाई ल्याएर मात्र त्यस्ता पुराना विचारधारालाई हटाउन सकिन्छ । यसरी धनी र गरीब बीचको दुरीलाई अत्यन्तै फराकिलो पार्ने तत्व अर्थ नै हो । यस्ता सामाजिक संरचनामा रहेको त्रुटीलाई आर्थिक द्वन्द्वले विकशित हुन सक्दैन भन्ने धारणा रहेको समथिड आफ्ना उपन्यासमा पात्रहरूको माध्यमबाट आर्थिक द्वन्द्वलाई देखाउनमा प्रमुखता दिन्छन् ।

३.१२.११ उनले राजनैतिक चेतनाको पृष्ठभूमिमा सामाजिक समस्या प्रस्तुत गरेका छन्

उनले राजनैतिक चेतनालाई कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । ' जनयुद्धको उपहार ' उपन्यासमा राजनैतिक र जातीय चेतना बढी छ । तापनि विश्व राजनैतिक चेतनालाई कलात्मक र नाटकीय रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस्ता राजनैतिक चेतनाकै रूपमा नेपाली समाजको गरिबी र जातीय समस्यालाई मार्मिक तथा व्यङ्ग्यपूर्ण बनाई प्रस्तुत गर्न सक्नु उनको कथाकारिताको सफलता हो । यसरी सामाजिक समस्यालाई राजनैतिक चेतनाको पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत गर्न समथिड निपुण छन् ।

३.१२.१२ उनले गरिबी र यसबाट उत्पन्न हुने जटिल समस्यालाई व्यापक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्

गरिबी समथिडको उपन्यासको मुख्य क्षेत्र हो । यसैले नेपालको वास्तविकतालाई बुझ्न गरीबहरूलाई नै हेर्नु पर्ने हुन्छ । समथिडको 'धनीरामको दशैँ' उपन्यासमा गरीबीको कारणले

धनीरामको परिवारले राम्रोसँग दशैं मनाउन नसकेको कुरा यस उपन्यासमा चर्चा गरीएको छ । आर्थिक विषमतामा आधारित समाज व्यवस्थाको विरोध गर्दै आर्थिक दबावमा परेका गरीबहरूको कारुणिक जीवनको चित्रण गरेका छन् । समान्ती वर्गको विरोध र व्यङ्ग्य गर्दै गरीब प्रति सहानुभूति राख्ने काम समथिडले गरेका छन् ।

१.१२.१३ वेदना, पीडा र अन्य संवेगहरूको समायोजन उनका उपन्यासमा गरिएको पाइन्छ

मानिस हृदय भएको प्राणी भएकाले समाजका हरेक कुराले उसको हृदयमा प्रभाव पार्दछ, त्यसैले मानिसमा वेदना, पीडा र अन्य विभिन्न संवेगहरूहुन्छन र त्यस्ता संवेगहरूलाई पनि समथिडले आफ्ना उपन्यासमा घटनाका साथ साथै चित्रण गरेका हुन्छन् ।

१.१२.१४ नारीमा देखिएका यौन समस्याको चित्रण गरिनु

समथिडको उपन्यासहरू 'दुर्दशा' मा राम्रीमाया विदेशमा बेचिएर यौन शोषणमा परेको कुरा चित्रण गरीएको छ । 'माया' उपन्यासमा शंकरको श्रीमती ममता नोकरको यौन शोषणमा परी श्रीमान्लाई छोडिदिएका छन् । श्रीमान्हरू कामको शिलशीलामा विदेश गएपछि स्वदेशमा बस्ने श्रीमतीहरूको यौन चाहानाले उग्ररूप लिएपछि महिलाहरू सामाजिक संस्कारलाई तोड्दै आफुखुसी गर्न थालेको घटनालाई उनले मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा समथिडका सामाजिक यथार्थवादी कथामा ग्रामीण तथा शहरीया जीवनका तड्कभडक आर्थिक दुरावस्था, मुल्यहिनता, नैतिकतामा परिवर्तन जस्ता सन्दर्भको प्रस्तुती पाईन्छ । त्यस्तै तल्ला वर्गका मानिसप्रति माथिल्ला वर्गका मानिसले गर्ने शोषण, दमन जस्ता वर्गीय चेत फेला पर्दछ । उनका यौनवादी दृष्टि, समाजवादी यथार्थ, सामाजिक यथार्थ प्रकृतवादिता, नवयुगीन, नवचेतनावाद, नारीवादिता जस्ता मिश्रित प्रवृतिहरू रहेको पाइन्छ । मनोविज्ञानको चित्रणका क्रममा रतिरागात्मकता र दमित विकृत कामवासनाको परिणतिको चित्रण पाइन्छ । आञ्चलिकता यिनका उपन्यासमा पाइने स्थानीय रडको विशेषता हो । पहाडको सुन्दर चित्रण यिनका उपन्यासमा भेट्न सकिन्छ । यिनै विशेषताहरूको सन्दर्भमा यिनी नवयुगीन एक उत्कृष्ट कथाकार हुन पुगेका छन् ।

*

चौथो परिच्छेद
समथिडका पाँच प्रतिनिधि औपन्यासिक कृतिको तत्वगत
आधारमा कृतिपरक अध्ययन

खोज अनुसन्धानकर्ता गुरुड रामप्रकाश समथिडले नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा अविष्मरणीय योगदान दिएका छन् । समथिड अनेक प्रतिभा भएका व्यक्ति हुन् । उनले आफ्नो ४६ औं जन्मदिनको अवसर पारेर २० वटा कृतिहरू एकै पटक प्रकाशन गरेर गिनिज बुक अफ वर्ल्ड मा नाम लेखाउन सफल व्यक्तित्व मानिन्छ । समथिडको जन्म एक गरीब परिवारमा भएको हो । उनलाई सानो विद्यालय जाने उमेरमा गरिबीको कारणले गर्दा राम्रोसँग पढ्न पाएनन् । उनी घरकै काममा व्यस्त रहँदै भएपनि पढ्न भने पछि हटेनन् । विद्यालय जानबाट बञ्चित भएनन् । 'जन्ती जान निम्तो हुन्छ तर मलामी जान निम्तो हुँदैन ' त्यसैले मलामी जानलाई मान्छे चिनिरहनु पर्दैन । भन्ने मान्यता राख्ने समथिड सामाजिक काम र समाजमा लोप हुँदै गइरहेको लोकबाजाहरूको संरक्षणमा पनि उत्तिकै सक्रिय छन् ।

४.१ दुर्दशा उपन्यासको तत्वगत आधारमा अध्ययन

गुरुड रामप्रकाश समथिडको 'दुर्दशा' उपन्यास ६६ पृष्ठको सानो आकारमा संरचित उपन्यास हो । राम्रीमाया, मंगलबहादुर, प्रविन, दिलन, मिलन, रमेश आदि थोरै पात्रहरूको संयोजन यस उपन्यासमा गरिएको छ । उपन्यासकी मुख्य पात्र राम्रीमाया हुन् । सहायक पात्र मंगलबहादुर र प्रविन, दिलन, र मिलनले गौण पात्रको भुमीका निर्वाह गरेका छन् ।

४.१.१ कथानक

घटनाको व्यवस्थित विन्यास कथानक हो । आफ्नो पुख्र्यौली घर जग्गा लिलाम भएपछि मंगलबहादुर सुकुम्बासी बस्तीमा सानो घर बनाएर बसेको थिए । उसकी श्रीमती छुच्ची, मुखाले र कडा स्वभावकी थिई । उसको एकमात्र सन्तान छोरी 'राम्रीमाया' थिइन् । नाम जस्तै बस्तीभरिमा ऊ जतिको राम्री कोही थिएनन् । राम्रीमायाले बस्तीका मान्छेहरूलाई भेला गरी विद्यालय खोल्ने निर्णय गरे । विद्यालयको नाम 'हाम्रो राम्रो स्कूल ' राखे । मास्टर खोज्ने जिम्मा मंगलबहादुरलाई दिए । मंगलबहादुरले शहर गएर प्रविन, दिलन र मिलन नाम गरेको शिक्षक खोजे । राम्रीमाया पढ्नमा क नपढेको भएपनि नाँचनमा भने पोख्त थिइन् । उनले विद्यालय उद्घाटन समारोहको साँस्कृतिक कार्यक्रममा उत्कृष्ट नाच देखाएर दुई हजार पुरस्कार समेत पाउन सफल भएकी थिइन् । राम्रीमायाको नाँच देखेर मास्टरका साथिहरूले प्रशंसा गरे । उनीहरूले राम्रीमायालाई अब

हिरोनी बनाउनु पर्छ, प्रशस्त पैसा कमाउनु पर्छ, भनि फिल्मका ठुलाठुला सपनाहरू देखाए । मास्टरका साथीहरूले देखाएका फिल्मको सपनाले राम्रीमाया रातभरी निदाउनै सकिनन् । विचरा राम्रीमायालाई बम्बइमा लगेर बेच्ने योजना बनाउँदै शहरमा पुगेर रमेस भन्ने केटी बेच्ने मुख्य व्यक्तिलाई भेटे र कुराकानी गरे । रमेस चाहिँ गोप्य तरिकाले नेपालबाट विदेशमा लगेर बेचबिखान गर्दथ्यो । सुकुम्बासी बस्तीकी मंगलबहादुर की छोरी राम्रीमाया एकदमै सोजि थिइन् । नाँचमा उसलाई कसैले भेट्दैन थियो । कसरी राम्रीमायालाई शहर ल्याउने भनी उनीहरूले शहरमा एक साँस्कृतिक कार्यक्रम राख्ने योजना बनाए । मंगलबहादुरले राम्रीमायालाई कार्यक्रममा सहभागी गराउनका लागि सहरतिर लागे । राम्रीमायाले शहरमा नाँच देखाएबापत् तीस हजार पुरस्कार पाइन् । उनीहरू खुसी भएर घरतर्फ फर्के । मास्टरहरूले मंगलबहादुर सँग छोरीलाई हिरोइन बनाउने पहल गरे । तालिमका लागि बम्बइ जानुपर्ने कुरा सुनाए । छोरीले एकछिन नाँच्दा त पैतालिस हजार रुपैयाँ समाएर गोजीमा बोक्न पाएकोमा मंगलबहादुर मख्ख परेका थिए । एकछिन नाँचेको त त्यत्रो पैसा पाए अब हिरोनी भइ भने त पैसा मुला त कति कमाउने रहिछे कति मंगलबहादुर पनि सम्झदै थिए । राम्रीमाया नाँचेर पुरस्कार पाएको खुशीयालीमा लड्डु बाँड्दै थिए । मंगलबहादुर मान्छे भेला भएको ठाँउमा अब हाम्री छोरी चाँडै हिरोनी हुने तालिम लिन बम्बइ जाँदैछे भन्ने कुरा सुनाए । गाउँका केही मानिसहरूले बम्बइ भनेको सोजासाभा नेपाली चेली लगेर बेच्ने ठाउँ पो भन्दै थिए । तर उनीहरू भने कुरा सुन्न मानेका थिएनन् । विचरा राम्रीमाया हिरोनी हुने सपना देखिरहेकी थिइन् ।

राम्रीमाया दिनदिनै बम्बइ जाने दिन पनि आउदै थियो । मंगलबहादुर एकमात्र छोरी राम्रीमाया डेढ वर्षको लागि बम्बइ जाने भन्ने कुराले निक्कै चिन्तित थियो । उनी भोलिपल्ट विहान सहरतर्फ लागिन । मास्टरका साथीहरूले रमेशलाई फोन गरेर माल सहरमा ल्याइद भन्दै थिए । राम्रीमायालाई सहर पसेपछि हिडाई, ख्वाई, तथा नाम परिवर्तन गर्नुपर्छ भने रमेशले । राम्रीमायाको नाम अब शहर पसेपछि दिपिका भयो । उसको कपडा लगाईमा पनि परिवर्तन भयो । दिलन, मिलन र रमेशले दिपिकालाई जबरजस्ती पेप्सीमा रम मिसाएर ख्वाएर रातभरी उसको कुमारीत्व लुट्ने योजना बनाए । मातेर बेहोस भएको अवस्थामा राम्रीमायाको पहिलोपटक दिलन, मिलन र रमेशले इज्जत लुटेको देखेर राम्रीमाया मनमनै भन्दै थिइ सुकुम्बासी बस्तीका मैलाहरूले भनेको कुरा पनि ठिकै रहेछ, भै लाग्यो उसलाई । रमेशलाई भने कति बेला राम्रीमायालाई बम्बइ पुराउने र बेचेर नेपाल फर्कने भन्ने बढी चिन्ता थियो । त्यही बेला तीन दिन भारत बन्दको कारणले उसलाई चिन्ता भयो । त्यसदिन राती पनि राम्रीमायाको यौन रमेशले लुटे । चौथो दिन राम्रीमायालाई लिएर रमेश भारत जाने गाडीमा चढे । बम्बइ पुगेपछि रमेशले राम्रीमायालाई हिरोनी हुने तालिम लिन केन्द्र भनेर सात तले घरलाई देखायो । विचरा राम्रीमायालाई के थाहा

त्यो घर यौन व्यावसाय चलाउने घर हो भनेर । उक्त घरमा राम्रीमाया र रमेश प्रवेश गरे उनीहरू कोठा न. ३०५ मा राम्रीमाया र ३०६ मा रमेश कोठामा भोलाहरू राखेर आराम गरे । रमेश भने डाइरेक्टरसँग कुरा गर्छु भनी बाहिर निस्क्यो । उसले डाइरेक्टरसँग राम्रीमायाको मोलतोल गर्‍यो । तीन लाख भारुमा राम्रीमायालाई बेच्यो ।

विचरा राम्रीमाया आज बम्बइको एउटा वेस्यालयमा बेचिदै छिन् । रमेश चाहिँ नेपाल फर्कियो । उनी हिन्दी बुझिदन् थिइन । माल आच्छा है भनेको मात्र बुझिथन । राम्रीमायालाई तालिम पसीदेखि शुरु हुन्छ भनेका थिए । उनी तालिम शुरुहुने दिनको पर्खाइमा थिइन् । उसलाई साँभूपख कसैले ढोका ढक्क्यायो एउटा निकै ज्यान परेको केटाले तल्लो तलामा सर्नुपर्ने भनी भोला बोक्न लगायो । उनी २१० नम्बरको कोठामा सरिन । कोठा निकै सजाएको थियो । आफ्नो कोठावाहिर निकै मान्छेहरूको चहलपहल देखेर ऊ अचम्म मानी हेरी मात्र रही । राम्रीमाया बसेको कोठामा एकजना लोग्नेमान्छे पसाई राखेर डाइरेक्टर भनाउँदी कोठाबाट निस्केर गइन् । विचरा राम्रीमाया एक भन्नु न दुई भन्नु भइन् । त्यो मान्छे हिन्दी मात्र बोल्थ्यो, रमैरम गन्हाएको थियो । उसलाई च्याप्प समाएर ओछ्यानमा लडाउन खोज्यो । राम्रीमायाले खाली पाँचहजार भनेको मात्र बुझी । उसले उक्त व्यक्तिलाई जीउ भरी चिथोरिदिई अनि अनुहार भरी थुकीदिई र चप्पलै चप्पलले हिक्राई । राम्रीमाया रोइमात्र रही । त्यसपछि डाइरेक्टर प्रवेश गरेर राम्रीमायालाई सम्पूर्ण यथार्थ कुरा बताइन् । त्यति बेला मात्र यो घर त यौन व्यावसाय गर्ने कोठी भएको र आफू पनि बेचिएको कुरा राम्रीमायाले थाहा पाइन् । यथार्थ कुरा थाहा पाएपछि चाहिँ राम्रीमायाको केही लागेन आउने मानिसहरूलाई यौन सन्तुष्टी दिन बाध्य भइन् । त्यहाँ उ जस्ता केटीहरू धेरै रहेछन् । नेपाली केटीहरू देखेपछि चिनजान भयो उसलाई बोल्न केही सजिलो भयो । राम्रीमायाले आउने लोग्ने मान्छेहरूलाई सुतेर सेवा दिन थाली । कोठीमा तीनतीन मैनामा सबैको रगत तथा स्वास्थ्य परीक्षण हुन्थ्यो । सोही अनुसार डक्टर बोलाए । पन्ध्रौँ मैनाको रगत परीक्षणमा राम्रीमायाको एड्सको जीवाणु र पेटमा दुइ मैनाको बच्चा समेत रहेको विवरण आयो । उसलाई केही व्यक्तिहरूले काम नलाग्ने भइ भन्दै जबरजस्ती तान्दै गेटबाट बाहिर निकालिदिए । राम्रीमायालाई पुलिसहरूले सहयोग गरी नेपाल फर्काए । उ नेपाल आइपुग्दा साँभू परीसकेको थियो । राम्रीमायालाई नेपालमा देखेर रमेश, दिलन र मिलनको सातो उड्यो उनीहरू शहर छाडेर भागे ।

राम्रीमायाको अनुहार तथा हात खुट्टामा चोटै चोट थियो । उसको पहिलाको जस्तो रूप थिएन । हिरोनी हुन तालिम लिन बम्बइ गएको राम्रीमाया यस्तो अवस्थामा फर्कदा सबैजना छक्क परे । मंगलबहादुर त तीन छक्क परे । उसकी आमा छोरीलाई अंगालो हाल्दै खुब रोइन् ।

राम्रीमायाले सम्पूर्ण यथार्थ कुरा बताइन् । आफूलाई एच.आ.भि. पोजिटीभ देखिएको साथै पेटमा बच्चा भएको कुरा सुनाइन् । उक्त कुरा सुनेपछि रोग सर्ने भयो भनेर भेला भएका मान्छे एका-एका आ-आफ्नो घरतिर लागिसकेका थिए । बस्तिका अशिक्षित मान्छेहरूलाई एड्स लागेको मान्छेसँग हात मिलाउँदा, सँगै बस्दा, सँगै खाँदा, सुत्दा, एउटै तौलिया प्रयाग गर्दा यो रोग सदैव भन्ने कुरा थाहा थिएन् । साथीहरूले फटाइ काम गरेकामा मास्टरलाई पनि खुब पछुतो लागिरहेको थियो । बस्तीमा मान्छेहरूले दिलन, मिलन र रमेशको विरुद्धमा जिल्ला प्रहरी कार्यलयमा लिखित उजुरी दर्ता गराए । बस्तीका मान्छेहरूले उसलाई घृणा गर्न थाले । बम्बैया रोग लागेको मान्छेलाई बाटोमा भेट्यो भने गर्न लागेको काम बिग्रन्छ भन्दै घर फर्किन्थे । समय बित्नलाई के बेर पो लाग्दो रहेछ र घरैमा उसले आठौँ महिनामा छोरी जन्माइ भन्ने हल्ला बस्तीभरी भयो । विचरा राम्रीमायाको नाकै काटियो । घरपरिवारमा मान्छेहरूले धेरै कुरा काट्न थाले । मंगलबहादुरको घरपरिवारले छोएको सामान त के पानी समेत नखाने अनि गाउँको कुनै पनि सामाजिक काममा संलग्न नगराउने भन्ने एक हुल महिलाहरूले बस्तीभरी हल्ला फैलाए । विचरा मंगलबहादुर छोरीकै कारणले समाजबाट अलग परिरहेका थिए । अब के गर्ने त भन्दा बस्तिका मान्छेहरूले राम्रीमायालाई बस्ती भन्दा अलगगै भुपडी बनाएर राख्ने हो भनेर सल्लाह दिए । सोही बमोजिम मंगलबहादुरले केही कामदारहरू लगाएर एउटा बासको सानो भुपडी बनाउन लगाए बस्तीभन्दा केही पर । राम्रीमाया र उसकी नानी बोकेर मंगलबहादुर उसकी श्रीमती र मास्टर सायब भएर भुपडीमा पुराएर घर फर्के । उनको भुपडीलाई सबै मान्छेहरूले 'बम्बैया भुपडी' नामकरण गर्ने गर्थे । बस्तिमा बत्तीको उपनाम पाएकी राम्रीमाया आज त्यही बस्तीका मान्छेहरूले बहिस्कार गरेका थिए । राम्रीमाया आज सुकुम्बासी बस्तीमा सबै खाले मान्छेहरूको नजरमा बेश्या, नकचरी, पातकी र पोइ चाहिने जस्ता आरोप खप्दै बस्तीभन्दा केही पर अलगगै भुपडीमा सानो छारी सहित बाँचिरहेकी छे । उनी आफ्नै शरीरलाई धिर्काछिन् । उसलाई आज भुपडी बाहिर कसैले देख्यो भने अलछिनी, बेश्या, नकचरी र पोइ खोजुवा जस्ता आरोप लगाउँछन् । मलाई दिनदिनै रोगले च्याप्दै जान्छ होला, म यही भुपडीमा मर्छु होला, अनि मलाई सबैले बम्बैया रोग लागेको मान्छेलाई छुनु हुँदैन भन्दै टाडैबाट हेर्छन् होला, जंगलका श्याल गिद्धहरू मासु खान पाइने भयो भन्दै रमाउँछन् होला आदि सम्झदा सम्झदै उनी बम्बैया भुपडीभित्र रहेको ओछ्यानमा छोरीसँगै निदाउन पुग्छे । यतिमै यस दुर्दशा उपन्यासको कथानक समाप्त भएको पाइन्छ ।

४.१.२ चरित्र

यस उपन्यासमा धेरै पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । मंगलबहादुर, उसकी श्रीमती, राम्रीमाया, प्रविन, दिलन, मिलन र रमेश पात्रको रूपमा देखा परेका छन् । राम्रीमाया, मंगलबहादुर

प्रमुख पात्रका रूपमा आएका छन् । प्रविन, मंगलबहादुरको श्रीमती सहायक पात्रको रूपमा देखा परेका छन् भने दिलन, मिलन र रमेश गौण पात्रका रूपमा देखापरेका छन् । यी पात्रहरू मध्ये प्रमुख पात्रहरूको सङ्क्षेपमा चरित्रचित्रण गरिन्छ ।

४.१.२.१ राम्रीमाया

‘दुर्दशा’ उपन्यासको प्रमुख नारीपात्र राम्रीमाया हुन् । मंगलबहादुरकी एकमात्र सन्तानका रूपमा यस उपन्यासमा आएकी छिन् । बस्तीभरि नै उ जति राम्री कोही पनि थिएन । राम्रीमायाले पढ्न भने पाएकी छैन । सानैदेखि राम्रीमाया गुडिया जस्तै थिइन् । उनलाई गाउँमा बत्ती उपनाम दिएका थिए । राम्रीमायाको सानैदेखिको लक्ष्य भविष्यमा हिरोनी हुने तथा पैसा कमाउने रहेको थियो । राम्रीमाया नाँचनमा एकदमै पोख्त थिइन् । उनको नाच देखेर सबैजना मख्ख पर्थे । उनी कतिपय साँस्कृतिक कार्यक्रममा राम्रो नाच देखाएर पुरस्कार पाउन पनि सफल भएकी पात्र हुन् । राम्रीमाया गाँउकी सोभी केटी हुन् । फिल्ममा हिरोनी हुनु राम्रीमायाको सानैदेखि शोक थियो । दिलन र मिलनले रमेशसँग सम्पर्क गर्नु, राम्रीमायालाई फिल्म खेल्न तालिम लिन बम्बइ लैजान तयारी गर्नु, राम्रीमायालाई बम्बइ पठाउन उनका बुबा आमालाई तयार रहनु, रमेशसँग सम्पर्क गर्नु, उसले लान तयार रहनु र लैजानु पनि, राम्रीमायालाई यौन शोषण गर्नु, उसलाई बम्बइ पुराउनु, फिल्म खेल्न होइन बम्बइको वेश्यालयमा उनी बेचिन पुगिइन् । यसरी यस उपन्यासकी मुख्य पात्र राम्रीमाया कै केन्द्रीयतामा यस उपन्यासको सम्पूर्ण कथावस्तु केन्द्रित रहेको देखिन्छ । यस उपन्यासको प्रमुख नारी पात्र राम्रीमाया नै हुन् ।

राम्रीमाया हिरोनी भएर धेरै पैसा कमाउने सपना बोकेकी राम्रीमायालाई के थाहा र बम्बइमा लगेर पशुको दाम मोले भै आफ्नो दाम मोलेर बेच्छन भनेर । राम्रीमाया बम्बइको वेश्यालयमा विभिन्न रोगबाट पीडित हुन पुगिइन् । उनलाई बम्बइमा एच.आइ.भी. एड्स तथा पेटमा बच्चा देखा पर्छ र उसलाई नेपाल फर्काइन्छ । नेपाल आएपछि उनलाई सबैले छि.छि र दुरदुर गर्छन । केही समयपछि बाबु विनाको छोरी पाउँछिन् । राम्रीमायालाई छोरीको साथ एक भुपडी बारेर एकलै राखिन्छ । यसरी यस उपन्यासमा प्रमुख नारीपात्रका रूपमा राम्रीमाया छिन् । उसले नेपाली समाजमा नारीहरूले भोग्न बाध्य भएको दुर्दशा यस उपन्यासमा उनको चरीत्रबाट स्पष्ट हुन्छ ।

४.१.२.२ मंगलबहादुर

यस उपन्यासको सहायक पात्र मंगलबहादुर हो । उसले यस उपन्यासमा राम्रीमायाको बाबुको भूमिका निर्वाह गरेको छ । मंगलबहादुरको घर सुकुम्वासी बस्तीमा छ । मंगलबहादुर बाबु

भएर पूरा गर्ने कर्तव्य परायण पात्र हो । मंगलबहादुर आफ्नो कर्तव्यको बहन गर्छ । उ एक मात्र छोरीको इच्छा चाहाना पुरा गर्ने पात्र हो । छोरीलाई हिरोनी हुने तालिम लिन बम्बइ पठाउदा शिक्षकहरूले छोरी वेश्यालयमा लगेर बेचिदिदा मंगलबहादुर सारै दुःखी भएको छ । मंगलबहादुर आफु दुःख गरेर भएपनि सन्तानको भविष्यको ख्याल गर्ने पात्र हो । यस उपन्यासमा मंगलबहादुर गतिशील पात्रका रूपमा उभिएको छ ।

४.१.२.३ प्रविन

यस उपन्यासको गौण पात्र प्रविन हो । यस उपन्यासमा उनले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । 'हाम्रो राम्रो स्कूल' को शिक्षक हुन । प्रविन, दिलन, मिलन तथा रमेशका साथी हुन् । ऊ इमान्दार छ । प्रविन सहयोगी भावना भएको पात्र हो । उसले मंगलबहादुर र उसको श्रीमतीलाई उपन्यासको अन्त्यसम्म साथ दिन्छ । उपन्यासको सुरुमा राम्रीमायालाई शहरसम्म छाडेर आउन, अन्त्यमा राम्रीमायालाई भुपडीमा लगेर छोडेर आउन मंगलबहादुर र उसकी श्रीमतीलाई प्रविनले उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म साथ दिएका छन् । 'दुर्दशा' उपन्यासमा प्रविनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

४.१.२.४ दिलन

दिलन 'हाम्रो राम्रो स्कूल' को शिक्षक हो । राम्रीमायालाई आकर्षण गरी फिल्मको सपना देखाउने पात्र हो । दिलनको उपन्यासमा गौण पात्रको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । राम्रीमायालाई फिल्मको सपना देखाउनु, उसलाई सहर लैजानु, पैसाको लोभ लालचमा फसाउनु, सहर लगेर राम्रीमायालाई जाँड, रक्सी खुवाउनु, बेहोस बनाउनु, उसको कुमारीत्व लुट्नु आदि जस्ता एउटी सोभी सिधा युवतिमाथि यौनशोषण यौनजन्य क्रियाकलाप गर्ने पात्रको रूपमा दिलन यस उपन्यासमा आएका छन् ।

४.१.२.५ मिलन

मिलन पनि 'हाम्रो राम्रो स्कूल' को शिक्षक हो । गाँउको एक सोभी चेलीमाथि अपराध रच्ने पात्रका रूपमा दुर्दशा उपन्यासमा देखापरेका छन् । यिनी पनि महिलामाथि हिंसा तथा यौनजन्य व्यवहार गर्नमा पछि हट्दैनन् । राम्रीमायालाई हिरोनी बनाउने सपना देखाई भारतको बम्बइसम्म पुराउनमा मिलनको महत्वपूर्ण हात रहेको पाइन्छ ।

४.१.२.६ रमेश

रमेश यस उपन्यासमा दिलन र मिलनका साथी हुन । रमेश गोप्य रुपमा गाउँका छोरीचेलीहरूलाई विभिन्न सपना देखाएर भारतको बम्बईमा लगेर पशुलाई भै दाम मोलेर बेच्ने गर्दछन् । दिलन र मिलनले गाउँबाट शहरसम्म केटीहरू लगाइदिने र रमेशलाई जिम्मा लगाइदिने गर्दछन भने रमेशले चाहिँ भारतको बम्बईमा लगेर नेपाली छोरीचेलीहरूलाई बेच्ने गर्दछन् । यो रमेशको एक व्यवसायका रुपमा रहेको छ । रमेशले बारम्बर नेपालबाट भारतको बम्बईसम्म लगेर बेच्ने तथा यौनशोषण गर्ने उसको दिनचर्या नै बनिसकेको छ । यो पात्र निकै घटिया स्तरको देखिन्छ । रमेशको बाहिरी आवरण जति सुन्दर र सालीन भए पनि भित्र भित्रै क्रोधी, अप्रिय, इर्ष्यालु तथा निच पनि छन् । उनी भित्र भित्रै अहङ्कारी र घमण्डीका रुपमा रमेश दुर्दशा उपन्यासमा देखा परेका छन् ।

४.१.३ देश, काल, वातावरण

दुर्दशा उपन्यास सहरीया जीवनको भन्दा ग्रामीण वातावरणीय परिवेशको चित्र प्रस्तुत उपन्यासमा अङ्कित छ । यस उपन्यासमा भारतको बम्बई तथा नेपालको काठमाण्डौ स्थलहरू उपन्यासको आरम्भ, उत्कर्ष र अन्त्यमा हुने आधार बनेका छन् । दुर्दशा उपन्यासमा राम्रीमायालाई हिरोनी हुने सपना देखाएर बम्बईमा लगेर बेचेका छन् । सोभा चरित्रमाथि दुष्ट चरित्रको हमला हुने यसमा देख्न सकिन्छ । बम्बईबाट एच.आइ.भी पोजेटिभ देखा परेर नेपाल फर्कदा उनलाई गाउँले तथा साथीहरूले हेलागर्छन र छुट्टै एकलै बस्ने व्यवस्था मिलाइदिन्छन् । होचा वा केही नहुनेहरूलाई घरपरीवारले कसरी हेप्छन, वरपरका मानिसहरूले कस्तो व्यवहार गर्छन, सामाजिक परिवेशको भाँकी उपन्यासमा देख्न सकिन्छ ।

४.१.४ उद्देश्य

कुनै पनि कृतित्वको रचना खास प्रयोजन पुरा गर्न लेखिएको हुन्छ । त्यो प्रयोजन नै त्यसको उद्देश्य हो । आजकलको उपन्यासमा जीवनको विशेष दशाको उद्घाटन गर्न लेखिएको हुन्छ । जीवन चुनौतीपूर्ण छ । घात प्रतिघातबीच अनेक सङ्घर्ष गर्दै र काँडाहरूमा पैताला टेक्दै हिड्नुपर्ने जीवनको वाध्यता छ भन्ने कुराको उल्लेख गर्दै आँसुहरू पिएर, वेदनाहरू सहेर अरुको भविष्यको निम्ति नारीहरू बाँच्नुपर्ने कुरालाई यस दुर्दशा उपन्यासको प्रमुख नारीपात्र राम्रीमायाको माध्यमबाट स्पष्ट पारीएको छ ।

प्रस्तुत उपन्यास सामाजिक यथार्थमा आधारित छ । नेपाली समाजमा अझैपनि अशिक्षाका कारणले गर्दा केही चेलिबेटीहरू बेचिन बाध्य भएका छन् । सबै क्षेत्रमा चेतनाको अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ भन्ने 'दुर्दशा' उपन्यासको मुख्य उद्देश्य हो । विभिन्न लोभ लालचमा फसेर नेपाली

महिलाहरू विदेशमा लगेर बेचिने तथा यौन शोषणमा पर्ने देखिन्छ । अहिलेको एक्काइसौं शताब्दीमा चेतनाको अभिवृद्धि गर्नुपर्छ भन्ने मुख्य उद्देश्य रहेको छ । चेतना वृद्धिका लागि समाजमा विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रम तथा सेमीनार गोष्ठी सञ्चालन हुन आवश्यक देखिन्छ । नारीहरूको दुःखका कारण पुरुषमात्र नभएर स्त्रीहरू पनि हुन भन्नेतिर उपन्यास लक्षित छ । उपन्यासको अपेक्षा सन्दर्भमा नारीहरू पुरुषका भोग्य पात्र होइनन् । उनीहरूले पुरुषपात्रको उपयोग गर्दै नारी उत्तरदायित्वका उच्च शिखरतिर उक्लने चेष्टा गर्नुपर्छ भन्ने चिन्तनतिर पनि उपन्यासले अभिव्यञ्जित गरेको छ । यस उपन्यासमा पुरुषका कारणले नारीहरू समस्यामा पर्नुपर्ने, पीडित र व्यथित हुनुपर्ने यसका लागि जनचेतना वृद्धि गर्नुपर्ने कुराको सङ्केत पनि गरिएको छ ।

हाम्रो समाजमा पुरुषले नारीलाई खेलौना र भोग्य बनाएको, पुरुषहरू नारीहरूको चाहाना र आकाङ्क्षामा सहयोग नभएका कारणले गर्दा यस्तो विकृति फैलिएको कुरा यस उपन्यासबाट स्पष्ट हुन्छ । नेपाली समाजमा बढ्दै गएको विकृति हटाउनमा सबै एकसाथ रुपमा अगाडि बढ्नुपर्छ भन्ने मुख्य उद्देश्य 'दुर्दशा' उपन्यासको रहेको छ ।

४.१.५ दृष्टिविन्दु

'दुर्दशा' उपन्यासमा आख्यान प्रस्तुत गर्ने काम म पात्रका रुपमा रहेर राम्रीमायाले गरेको देखिन्छ । उपन्यासको प्रारम्भ र विस्तार म पात्र (राम्रीमायाको) वर्णन भएको देखिन्छ । उपन्यासका घटनाहरूको वर्णन म पात्रले सर्वज्ञ भएर गरेको देखिन्छ । यसरी केही ठाउँमा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरीएको देखिए पनि मुलत प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएकाले यसमा केन्द्रीय आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.१.६ भाषाशैली

'दुर्दशा' उपन्यासमा सामान्य पाठकले बुझ्न सक्ने सरल, सहज र सरस भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कतिपय ठाउँमा स्वभाविकता र प्रभावकारिता सिर्जना गर्ने उद्देश्यले तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग पनि गरिएको छ । उपन्यासमा क्रियारहित वाक्यहरू र यस क्रममा विचलन भएका वाक्यहरूको प्रयोग पनि भएको छ । दुर्दशा उपन्यासमा हिन्दी तथा अंग्रेजी भाषाको प्रभाव पाइन्छ ।

अंग्रेजी भाषामा प्रचलित वाक्य डाइरेक्टर, फिल्म, मास्टर, मेकअप जस्ता अंग्रेजी शब्दहरूको प्रशस्त मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ । 'हिन्दिमा माल आच्छा हे' शब्दहरूको प्रशस्त

मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा प्रचलित छक्क, भिलिक्क, भुसुक्क, सुटुक्क जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । पो, लौ, अरे, त, नि जस्ता निपात शब्दको प्रयोग भएको उपन्यासमा पाइन्छ । ठाउँठाउँमा गरिएको मिथक, विम्ब र प्रतीकको प्रयोगबाट उपन्यास भन्ने जीवन्त बन्न पुगेको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले पनि उपन्यास उल्लेखनीय रहेको छ । पाठकहरूले सजिलैसँग बुझ्न सक्ने सरल, सहज तथा उत्कृष्ट भाषाशैलीको प्रयोग गरी समथिडले दुर्दशा उपन्यास रचना गरेका छन् ।

निष्कर्ष

यो उपन्यास गुरुङ रामप्रकाश समथिडको सामाजिक यथार्थवादको प्रस्तुत गर्ने महत्वपूर्ण उपन्यास हो । वर्तमान समाजमा भइरहेका यौन शोषण तथा चेलीबेटी बेचबिखानलाई यस 'दुर्दशा' उपन्यासले मुख्य विषयवस्तु बनाएको छ । यो समथिडको उच्च कोटीको उपन्यास हो । नेपाली नरनारीहरूले भोग्नु परेको विकृति तथा विसङ्गतिलाई प्रत्यक्ष रूपमा राम्रीमाया पात्रका माध्यमबाट स्पष्ट पारीएको छ ।

नेपालीहरूले भोग्नुपरेको कहालीलाग्दो समस्याहरूको तथ्यात्मक चित्र प्रस्तुत गर्ने 'दुर्दशा' समथिडको सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो । गरिबहरूले गरिबीका कारणले मात्र होइन कि अशिक्षा, अविवेक, अनुदारताका कारणले पनि दुःख पाउने गरेका छन् । भन्दै यसतर्फ जनचेतना अभिवृद्धि गरी सुधार गर्न पनि सङ्केत गरेको पाइन्छ । यस दुर्दशा उपन्यासमा सुकुम्बासी बस्ती त्यसको आसपासको सहर तथा भारतको बम्बइलाई कार्यस्थल बनाएर उपन्यासको रचना गरिएको छ । यो समथिडको पहिलो महत्वपूर्ण सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास बन्न पुगेको छ ।

४.२ माया उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन

समथिडको माया उपन्यास जम्मा ६६ पृष्ठमा संरचित उपन्यास हो । ममता, मया, रामे, प्रभा, सुवास, सर्मिला आदि पात्रहरूको प्रयोग उपन्यासमा गरिएको छ । माया उपन्यासकी प्रमुख नायक वा प्रमुख पात्र ममता र शंकर हुन् । रामेले सहायक पात्रको भूमिका निर्वाह गरेको छ । प्रभा, सुवास, सर्मिलाले उपन्यासमा गौण पात्रको भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

४.२.१ कथानक

यस उपन्यासको कथानक विन्यासलाई हेर्दा शिलशीलाबद्ध ढङ्गमा अगाडि बढेको देखिन्छ । सहरको एउटा सानो परिवारमा घटित घटनाहरूलाई शिलशीलाबद्ध रूपमा यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । शंकर सरको दिदी प्रभा अनि बाबु सुवास र आमा सर्मिला ४ जनाको परिवार थियो । शंकरका बाबु अधिकृत जागिर खाएर पेन्सन पकाएर घरमै खेती र

पशुपालन गर्थे । उनीहरूको घर बजारमा भएपनि नजिकै रहेको गाउँमा खेतीपाती गरेर बस्थे । प्रभाले रोगका कारणले आठ कक्षा भन्दा बढी पढ्न सकेकी थिइनन् । शंकर भने पढ्नमा मेहनती तथा जेहेनदार थिए । उनी जहिले पनि स्कूलमा प्रथम डिभिजन ल्याउँथे । एस.एल.सी को सूचना आएपछि उनी विशिष्ट श्रेणीमा पास गर्ने गरी तयार गर्न थाले । सोचे अनुसार नै शंकरले विशिष्ट श्रेणीमा रिजल्ट निकाले । त्यसपछि उनी काठमाण्डौ डाक्टर पढ्न थाले । उनका बाबुले व्यवस्था मिलाए केही वर्ष पछि आफ्नो पढाइ सकेर शंकर डाक्टरको प्रमाणपत्र बोकेर घर फर्किए । डाक्टरको अनिकाल भइरहेको नेपालमा जागिर नपाउने त कुरै छैन नभन्दै शंकरले केही समयमै जिल्ला अस्पतालमा जागिर पाए । जागिर पाएपछि खुसीले गदगद हुँदै सिधै घरमा पुगेर बाबु सुवास आमा सर्मिलाको खुट्टा ढोगे ।

जागीरका साथसाथै उसले लोकसेवा पनि तयारी गरिरहे । शंकरले जागीर खाएपछि उसकी दिदी प्रभाको पनि विवाह गरीदिए । उसले आफ्नो पनि विवाह गर्ने निर्णय गरे । शंकरको ममता नाम गरेको केटीसँग पहिलादेखि नै चिनजान भएकाले उसले ममतासँग नयाँ सम्बन्ध गाँसे र बुवा आमालाई गाउँमै छाडी शंकरको जागीर काठमाण्डौमा भएकाले उनीहरू दुवैजना क्वार्टरमा बस्न थाले । केही समय पश्चात् ममता एक छोरा सुवाशंकर र एक छोरी समताको आमा वन्न सफल बनिन् । बाबु सुवास र आमा सर्मिलालाई बुढेसकालमा रोगले च्यापो । सामान्य रोगले दुवैजनाको तीन महिनाको फरकले मृत्यु भयो । त्यसपछि शंकरले गाँउको घर बेचि काठमाण्डौ मै घर किनेर शंकर र ममता छोरा र छोरीका साथ बस्न थाले । शंकरलाई दैनिक अस्पताल आवतजावत गर्न गाडीको आवश्यकता पर्यो र उनले गाडी किने । तर उसलाई गाडी चलाउन आउँदैन थियो । शंकरले एकजना रामे नाम गरेको केटालाई मासिक पाँचहजार तलब दिने गरी चालक राख्यो । रामेको काम भने शंकरलाई अस्पताल पुराउने ल्याउने र शंकरको छोराछोरीलाई विद्यालय पुराउने तथा ल्याउने थियो । पछि भने शंकरले शुवाशंकर र समतालाई पनि होस्टल राख्ने व्यवस्था मिलाए उनीहरू होस्टल बस्न थाले । छोराछोरी सँग दिन बिताउँदै गरेकी ममताको छोराछोरी होस्टल बस्न थालेपछि उसको काम केही भएन । ममतालाई दिन बिताउनै गाह्रो हुन थाल्यो । ममताको काम दिनभर केही पनि थिएन् । दिनभर घरमै मेकअप गर्‍यो वस्यो त्यति मै ममताको दिनचार्य वित्दै थियो । बिचरा शंकर अस्पताल मै सधैं व्यस्त रहन्थ्यो । श्रीमतीहरू श्रीमान्ले समय दिन नसकेपछि त्यसै विग्रने गर्छन् । रामेले घरको समेत काम सबै गरिदिए पछि ममताको काम केही हुँदैन थियो । घरमा धेरैजसो समय रामे र ममता मात्र हुन्थे कहिलेकाँही त शंकर बेलुका पनि घर आउन पाउदैन थिए । ममताको मन त्यसै विग्रन थालेको थियो । सायद केही काम नभएर होला । ममतालाई अस्पतालबाट फोन आयो शंकर घर नआउने भने । ममता यौवनले मात्तिकै थिइन । उसले आफ्नो घरमा बस्ने नोकरसँग यौन सम्पर्क गर्ने योजना

बनाईसकेकी थिईन । घरको नोकरको रुपमा राखिएको रामेलाई ममताले आज श्रीमान्को रुपमा लिएर यौन सन्तुष्टि लिने विचार गरीन् । ममताले शंकर सुत्ने ओछ्यानमा रामेलाई अपनाएर आफ्नो नारीत्व उद्घाटन गरीन् । रामेले पनि मालिकनीको मन पेट पायो । अब मालिकनीलाई जे गर्दा पनि हुन्छ भन्ने थाहा पायो । उता शंकर चाहिँ अस्पतालमा भ्याइनभ्याई विरामीको सेवा गर्ने तर ममता चाहिँ यता घरमा नोकरसँग रमाइलो गर्ने थालिन् । केही समय अगाडिसम्म मालिकनी र नोकरको जस्तो व्यवहार केही समयपछि लोग्ने र स्वास्नीको जस्तो व्यवहारमा परिवर्तन भयो । मालिकनी र रामे घरमा मीठामीठा कुरा बनाउदै खाँदै मोज मस्ति गर्न थाले । ममताले श्रीमान् भएको बेला मालिकनी र श्रीमान् नभएको बेला बुढी भन्न लगाउँथ्यो । उता रामेले पनि ममताको माया जालमा फसी घरमा श्रीमती तथा छोराछोरी भएको कुरा बिसिँए । रामे र ममता दिनानुदिन पटकपटक यौन सम्पर्क गर्न थाले । विचरा रामेलाई पैसा चाहिएको थियो । यौन सन्तुष्टी गराए बापत रामेलाई ममताले भनेजति पैसा दिइन् । साँझको समय थियो ममताले रामेलाई दुई किलो खसीको मासु र पाँच बोतल टुबोर्क बियर ल्याउन लगाइन् । एक एक बोतल बियर र मासु खाए । उनीहरू बियरले रङ्गे रङ्गे भएका थिए । ममताले रामेलाई लिएर सुत्न हिँडी । हिजो शंकर सुत्ने ओछ्यानमा आज रामेलाई लगेर सुताई ममताले । रामेले ममतालाई यौन सन्तुष्टि गराए । सधा भै ममताले शंकरलाई दराजको चाबी दिईन् । रामेलाई जति चाहिन्छ त्यति पैसा निकाल्यो । ममताले आज एउटी नारीले निभाउनु पर्ने जिम्मेवारी बिसर्दै थिईन् । डाक्टर बन्ने तयारीमा रहेका आफ्ना छोरा छोरीलाई ममताले बिसर्दै थिईन् । भोलिपल्ट विहान शंकरले रामेलाई लिन अस्पताल बोलाए । शंकरलाई लिएर घरमा आए त्यसपछि खाना खाएर आराम गरे रामे घरतिर लाग्यो । शंकर र ममताको छोराछोरी पनि बाबु जस्तै डाक्टर बन्नका लागि मेहनत गरेर पढिरहेका थिए । विचरा शंकरको डाक्टरको जागीर त हो भनि सक्दा जानु पर्ने थियो । असारको महिना थियो नेपालको पश्चिमी क्षेत्रको एक विकट गाउँमा हैजाको महामारी फैलियो । शंकरको नेतृत्वमा स्वास्थ्यकर्मी टोली एक महिनाको लागि जानु पर्ने भयो । जहाँ गाडीसम्म जाँदैन थियो यता ममताले पुरानो घर हेर्न जान्छु रामेसँग भनि शंकरलाई मख्व पारीन् । शंकर हिँडेपछि रामे र ममताको भाग्यको दिन खुल्यो । ममताले रामेसँगको यौन सम्पर्कले पल्किएर आफ्नै डाक्टर श्रीमान्लाई त्याग्दै थिईन् । काठमाण्डौमा भएको दरबार जस्तो घर छाड्दै थिईन् । ममताले रामेको घरमा श्रीमतीलाई म मालिकनीसँग मालिकको पुरानो जिल्ला जाँदैछु भनि फोन गर्न लगाईन् । विहानै उनीहरू गाडी चढेर शंकरको पुरानो गाउँतिर लागे ।

शंकर र रामे बाटोमा रमाइलो गर्दै दार्जिलिङ, विराटनगर, धरान, भेडेटार, धनकुटा र पोखरासम्म पुगेर काठमाण्डौ फर्किए । रामेसँग ममताले म पनि तिमिसँगै जान्छु तिमि विना बाँच्न सकिदैन भन्दै थिईन् । ममताले यस्तो डाक्टरको बुढी भएर बस्नु भन्दा एउटा डाइभरको कान्छी

बुढी भएर बस्नु राम्रो भनि सोचिसकेकी थिईन् । ममताले माया भन्ने चिज यस्तो रहेछ तिम्रा हात देख्दा पनि माया लाग्न थाल्यो, तिम्रो जुत्ता देख्दा पनि माया लाग्न थाल्यो, तिम्रो थोत्रे कपडा देख्दा पनि मेरै बुढा रामे जस्तो लागेर माया लाग्छ भन्दा उसको कुरा सुनेर रामे छक्क पर्न थाल्यो । मालिकनीलाई लैजाउ के ख्वाएर पाल्नु दुई दुई वटी बुढी रामेलाई धर्मशंकट पर्ला जस्तो भयो । डाक्टर शंखरले विरामीलाई समय दिदा दिदै घरमा श्रीमतीलाई समय दिन सकेको थिएन् । त्यही कारणले उनको श्रीमती आफ्नै घरको नोकरसँग उठबस गर्न बानी परिसकेकी थिईन् । समय बित्न केही बेर लाग्दैन रहेछ । शंकर र ममताको छोराछोरीले एम.बि.बि.एस पास गरेर जागीर खाने प्रमाणपत्र बोकेर घर फर्के । उनीहरू नजिकैको निजी अस्पतालमा जागिर खान थाले । जागिर खान थालेपछि सुवाशंकरलाई मोटरसाइकल र ममतालाई स्कुटी किनीदिएका थिए । शंकरको घरमा तीन जना डाक्टर भए । तीत-तीन जना डाक्टर भएर के गर्नु शंकरले ममताको यौन तिब्रताको रोग न्यूनीकरण गर्न सकेनन् । केही नपढेको रामेले उसको रोगको न्यूनीकरण गरेको थियो । ममताले आफ्नो लोग्ने शंकरलाई धम्कि दिन थालेकी थिईन् । भन एक महिना पश्चिमी क्षेत्रको गाउँमा विरामीको उपचार गरेर आएपछि त शंकरले ममतामा फरक व्यवहार हुन थालेको अनुभव गर्न थालेका थिए । शंकर पुनः पश्चिम क्षेत्रको गाउँमा हैजाको महामारी फैलिएर उनले फेरि एक महिना उपचारका लागि जानु पर्ने भयो । सुवाशंकर र छोरी समता पनि जागिरको हाजिर हुन जाने दिन बाबु र छोराछोरी घरबाट सँगै निस्किएका थिए । ममता पनि घरमा चावी लगाएर रामेको घरमा कान्छि श्रीमती भएर भित्रिन पूगीन । हिजोको डाक्टर शंकरको श्रीमती डाक्टर सुवाशंकर र समताको आमा आज निरक्षर गाडी चालक रामेको कान्छी श्रीमती भएर कुटाई खादै अर्काको घरमा डेरा लिएकोमा ममता कर्ममा दोष दिदै बसेकी छिन् । ममता अहिले भन्ने गर्छिन माया यस्तो वस्तुरहेछ जसको मायाले संसारको सबथोक विर्सन बाध्य गराउँदो रहेछ । जुन आज ममताले भोग्दै छिन् । यसरी माया उपन्यासको कथावस्तु अन्त्य भएको छ ।

४.२.२ चरित्र

४.२.२.१ ममता

माया उपन्यासको नायक वा प्रमुख पात्र हो । उनी यस उपन्यासमा बाबु सुवास र आमा सर्मिलाको बुहारीका रूपमा ममता रहेकी छिन् । ममताको श्रीमान् शंकर हो । ऊ अस्पतालमा जागीर खान्छ । ममताले श्रीमान्ले आफूलाई समय दिन नसकेको भन्दै आफ्नै घरमा गाडी चलाउनको लागि राखिएको नोकरसँग लाग्छिन् । ममता एक छोरा सुवाशंकर र एक छोरी समताको आमा हुन् । ममताको छोरा छोरी डाक्टर पढ्नको लागि काठमाण्डौ पठाउनु, शंकरले आफू व्यस्तताका कारण समय दिन नसक्नु, ममता आफ्नै घरमा काम गर्ने रामेसँग लाग्नु, डाक्टरको श्रीमती आज रामेको दोस्रो श्रीमती बन्नु, कुटाइ खादै बस्नु, अर्काको घरमा डेरा लिएर

वस्नु आदि जस्ता चरित्रका रूपमा ममता यस उपन्यासमा देखा पर्छिन् । यसबाट ममता एक जिम्मेवार वहन गर्न नसक्ने मानव सुलभ कमजोरी स्पष्ट हुन्छ । ममता हतारमा आतिएर फुर्सदमा पछुताउने गर्छिन् । ममता अहिले भन्ने गर्छे माया यस्तो वस्तु रहेछ जसको मायाले संसारको सबथोक विर्सन बाध्य गराउँदो रहेछ । यस माया उपन्यासको प्रमुख पात्र ममता हुन सम्पूर्ण कथावस्तु ममताकै जीवनमा केन्द्रित रहेको छ । उनी माया उपन्यासमा स्वार्थी, सुखमय गृहस्थी जीवनको महत्व नबुझे पात्रका रूपमा उभिएकी छिन् ।

४.२.२.२ शंकर

शंकर यस उपन्यासको सह नायक हो । शंकर डाक्टर भएको कारणले अरुको सेवामा व्यस्त रहने पात्र हो । ऊ हरेक समय विरामीसँगै रहने भएकाले घरमा श्रीमतीलाई समय दिन नसक्ने पात्र हो । शंकर आफ्नो कर्तव्यको बोध गर्ने कर्तव्यपरायण पात्र हो । शंकर आफ्नो भविष्यको बारेमा सोच्ने पिर चिन्ता लिने प्रवृत्तिको पात्र हो । आफ्ना छोरा छोरी सुवाशंकर र छोरी समतालाई डाक्टर पढाउन सक्ने छवि भएको पात्र हो । शंकरले आफू विरामीसँग व्यस्त भएको र ममतालाई समय दिन नसकेका कारण जीवनमा धोका खाएका पात्र हुन् ।

४.२.२.३ रामे

यस माया उपन्यासको खलनायक रामे हो । यस उपन्यासमा उसले नोकरको भूमिका निर्वाह गरेको छ । शंकरले मासिक पाँचहजार दिएर रामेलाई राखेको थियो । रामेको काम भने शंकरलाई अस्पताल पुराउने ल्याउने तथा नानीहरूलाई होस्टलमा पुराउने ल्याउने थियो । रामे सिधा सोभो चरित्रको पात्र हो । शंकरको घरमा ममता र रामे मात्र हुनु, ममतालाई रामेसँग यौन व्यवहार गर्न मन लाग्नु, रामेले पैसाको लागि भएपनि ममतासँग रमाईलो गर्नु, ममतासँग विभिन्न ठाउँ घुम्न जानु, रामेले घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै पनि ममतालाई स्वीकार्नु जस्ता चरित्र माया उपन्यासमा पात्र रामेमा देखिन्छ । रामेको परिवार गरीब छ । गरिबीको कारणले गर्दा उसले पैसाको लागि ममताले भनेको सम्पूर्ण कुरा मान्न तयार भएको देखिन्छ ।

४.२.२.४ प्रभा

प्रभा प्रस्तुत माया उपन्यासमा बाबु सुवास र आमा सर्मिलाको छोरी हुन् । शंकरको दिदी प्रभा हो । प्रभाले रोगका कारणले आठ कक्षा पढेर पढ्न छाडेकी थिईन् । यस उपन्यासमा उनको भुमीका खास देखिदैन । यस उपन्यासमा प्रभा गौण पात्रका रूपमा रहेकी छिन् ।

४.२.२.५ सुवास

सुवास शंकर र प्रभाका बुबा हुन् । सहरमा घर भए तापनि शंकरका बाबु सुवास नजिकै गाउँमा खेतीपाती गरेर बस्थे । भैंसी पालेका थिए । मान्छे लगाएर खेतबारीमा काम गर्थे । सुवासको परिवार सानो थियो । सुवास नेपाल सरकारको अधिकृत जागिर खाएर पेन्सन पकाएर घरैमा बसेका थिए । सुवास आफ्नो छोरालाई जति पढे पनि पढाउन सक्ने कर्तव्यपरायण व्यक्तित्व थिए । छोराले भनेबमोजिम नै सुवासले शंकरलाई डाक्टर हुन साइन्स पढ्ने गरी काठमाण्डौमा नाम लेखाए । डेरा खोजी क्याम्पस पढ्ने व्यवस्था मिलाइदिए । नेपालमा छोराछोरीलाई डाक्टर पढाउने थोरै अभिभावकहरू मध्येका शंकरका बाबु पनि एक व्यक्तिका रूपमा चिनिन्छन् । शंकरलाई जागिर खुवाउने, उसको ममता नाम गरेकी केटीसँग विवाह गराइदिनु माया उपन्यासमा अभिभावकको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । ७५ वर्षको उमेरमा उसको सामान्य विरामका कारण मृत्यु भयो ।

४.२.२.६ सर्मिला

सर्मिला माया उपन्यासकी आमा हुन् । सुवासको श्रीमती तथा प्रभा र शंकरको आमाको भूमिका निर्वाह गरेकी छन् । सर्मिलाको परिवार सानो तथा सुखी छ । छोराछोरीलाई सही मार्गनिर्देशन गर्नु उनको लक्ष्य रहेको छ । यस उपन्यासमा उनी गौण पात्रका रूपमा देखा पर्छिन् ।

४.२.३ देश, काल, वातावरण

यस उपन्यासले सहरीया परिवेश तथा केही ठाउँमा गाउँले परिवेश चयन गरीएको छ । काठमाण्डौ, दार्जिलिङ, विराटनगर धरान भेडेटार, धनकुटा र पोखरालाई परिवेशका रूपमा चयन गरीएको छ । तत्कालीन नेपालको सामाजिक चित्र उतारीएको छ । तत्कालीन समाजमा घटीरहेको घटनाको वर्णन गरिएको छ ।

४.२.४ उद्देश्य

यस उपन्यासमा शंकर धैर्यशील तथा आफ्नो कर्तव्य वहन गर्ने कर्तव्यपरायण पात्र हो । आफ्नो दुःख पीडा समस्याहरूलाई उदाङ्गो पारी दुनियाँलाई हँसाउनु भन्दा आँसु पिएर, पटुका कसेर व्यवहार गर्नु नै जीवनको सार हो भन्नेतिर उपन्यासले लक्षित गरेको पाइन्छ । यस्तै गृहस्थी जीवनमा अनुशासनमा नबन्दिदा वा पारिवारिक उत्तरदायित्वबाट पन्छिदा पुरुषको जीवन कष्टमय बन्ने तथा पत्नी छोराछोरीहरू र छिमेकीहरूबाट समेत अवहेलित हुनुपर्ने कुरातिर उपन्यासले सङ्केत गरेको पाइन्छ । विलासी, भोगी तथा कामी पुरुषहरू यौवन र रूपको पछि लाग्छन् । माया

उपन्यासको ममता पात्रमा यस्तै चरित्र देखिन्छ । त्यसैमा सर्वस्व समर्पण गर्दै अन्तत बत्तीमा पुतली होमिए भै जीवनलाई सड्कटमा पार्छन् भन्ने उपन्यासले देखाउन खोजेको छ । यस उपन्यासको मुख्य उद्देश्य आत्मिक प्रेम महान् हो र वासनात्मक प्रेम जीवनका निमित्त जटिल विषय हो । यस्तै जीवनमा निरपेक्ष भई कार्यमा निरन्तर खटिरहँदा एक न एक दिन त सफलताको शिखर चुम्न सकिन्छ, भन्ने कुरा उद्घाटन गरेको छ । भौतिक सुन्दरता भन्दा आत्मिक सुन्दरताको खोजीमा मान्छे महान् हुने र त्यसैमा सुख, सन्तोष, शान्ति प्राप्त हुने कुरातिर पनि उपन्यासले संकेत गरेको छ ।

४.२.५ दृष्टिबिन्दु

माया उपन्यासमा लेखक आफैले कथाकथन गरेका छन् । आरम्भदेखि अन्त्यसम्म घटना विवरण उनी आफैले प्रस्तुत गरेका छन् । उपन्यासभन्दा बाहिर बसेर विस्तारपूर्वक पात्रका मानसिक र बाहिरी दुवै जगत्को कुराहरू प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले यसमा वाह्य वा तृतीयपुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको मानिन्छ ।

४.२.६ भाषाशैली

माया उपन्यासमा सरल,सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको उपन्यास हो । एउटा सामान्य परिवारमा घट्ने पारिवारिक घटनाहरूको चर्चा यस उपन्यासमा गरीएको छ । माया उपन्यासको वाक्यगठन सरल किसिमले गरीएको छ । पाठकले पढ्नासाथ उपन्यासको कथावस्तु छर्लङ्ग बुझ्छन् । उपन्यासलाई मिठासपूर्ण बनाउनका लागि नि, लौ, पो, की जस्ता निपात शब्दहरूको पनि प्रयोग भएको पाईन्छ । यसरी सरल अभिव्यक्तिभिन्न भावहरूको गहिराई र सौन्दर्यमूलक प्रस्तुति उपन्यासको विशेषता रहन गएको छ ।

४.३ धनीरामको दशैं उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन

धनीरामको दशैं उपन्यास जम्मा ६६ पृष्ठमा संरचित समथिडको एक उत्कृष्ट उपन्यास हो । यस उपन्यासमा धनीराम, धनीकादेवी, गीता, मन्दिरा, रुपा, मिना, कला, पुष्पा, सजिता, पण्डितनी बज्यै लाहुरे कान्छा, लाहुरेनी काकी आदि पात्रहरूको समावेश गरीएको छ । मुख्य नारी पात्र लक्ष्मी हुन् । धनप्रकाश र धनीकादेवी सहायक पात्र हुन भने पण्डितनी बज्यै लाहुरेकान्छा आदि गौण पात्रहरू हुन ।

४.३.१ कथानक

धनीरामको दशैं उपन्यासमा कथानक शिलशीलाबद्ध रूपमा अगाडि बढेको छ । धनीराम र उसको श्रीमती लक्ष्मी दलित परिवारका सदस्यहरू हुन् । नेपालीहरूको सामाजिक संस्कार भन्नु कि चलन भन्नु । गाउँले भाषामा भन्नु कि शहरीया भाषामा भन्नु जो सँग पैसा हुदैन उसको नाम धनप्रकाश, जो लिखुरो हुन्छ उसको नाम बलबहादुर, जो जिन्दगीमा लभ गर्दैन उसको नाम लभदेव, जो गोप्य कुरा अरुलाई सुनाउँदै हिड्छ उसको नाम गोपीबहादुर हुन्छ । गोपीबहादुर, जो धर्म मान्दैन उसको नाम धर्मप्रसाद, जो जिन्दगीमा हारिमात्र रहन्छ उसको नाम जितबहादुर हुन्छ । नामको अपवादको रूपमा धनीराम पनि परेको थियो । ऊ पैसाले गरिब थियो उसको नाम धनीराम थियो । उनीहरू गरिबमा गनिन्थे । धनीरामका बा. धनप्रकाश र आमा धनीकादेवी थिए । गाउँभरि मै धनीरामको बाबुको एक मात्र कामीको घर थियो गाउँभरिका मान्छेहरूले फलाम, हलुङ्गो र तामाको काम गर्ने जेठा भनेर चिन्थे । गैरदलित जनताहरूले कामी, दमाई र सार्कीहरूलाई हटियाभिन्न पस्न दिदैन थिए । आफूलाई चाहिने सामानहरू छिमेकीहरूलाई भिकाउनु पर्ने हुन्थो । आफूले भनेजस्तो सामान अरुले ल्याइदिदैन थिए तर पनि उनीहरूले चित्त बुझाउनु पर्ने हुन्थ्यो । जात तथा धार्मिक दृष्टिले आर्यन समूदाय पहिलादेखि नै अगाडि बढेको देखिन्थ्यो । उसको कारणले गर्दा कामी जेठाले धेरै सामाजिक समस्याहरू तथा पीडाहरू भोग्नु परेको थियो । धनीरामको गाउँमा आर्यन समूदाय धेरै र मंगोल समूदायका भने साह्रै थोरै मात्रामा बसोबास गर्दथे ।

कामी जेठा गाउँभरिका मानिसहरूको कसैको नयाँ सामान बनाउन्थ्यो, कति जनाको पुरानो मर्मन गरीदिन्थ्यो, कति जना सामान लिन उसको घरमा आउँथे, कति जनाको ऊ आफै पुऱ्याउन जान्थ्यो । सामानको निहुमा सामान्य विवाद कहिलेकाही पर्थ्यो । पण्डितिनी आफैलाई बटुका बनाइदिए बापत पीठो दिन्छन् । पण्डित्नी आमैले चिया दिएर बटुका पखाल्न लगाउँदा ऊ छक्क पर्दै सम्झन्छीन आफूले पसिना आउने गरी पुरानो हलुङ्गोको गाग्रीलाई गालेर नयाँ बटुका बनाएर पण्डितिनी बजैलाई दिएको सम्झन्छ । दौरा र सुरुवालमा धेरै ठाँउ प्वाल परेको शरीरमा हेर्छ । चिया खाएर फेरि आफै पखालेर हिड्नु ऊ छक्क पर्छ । साले बाउनी काठी उसको कालो न कालो गाग्रीलाई गालो नयाँ बनाएर लगिदेको मैलै बनाइदिन हुने छुत लागेन । उसलाई जिम्मा लगाएपछि त छुत पो लाग्ने रे । मैले बनाको बटुकामा चिया खाएर उल्टै मैले नै पखालेर हिड्नुपर्ने भन्दै धनीरामले मठामर्ने पण्डितिनी बजैले गरेको व्यवहारप्रति आक्रोष पोच्छ । धनीराम हलो जोत्ने, दाउरा काट्ने तथा अन्य काम पनि गर्थे ।

धनीरामले गाउँमा मान्छेहरूले जे काम गर्नु लगाउथे त्यो काम इमान्दारीका साथ पुरा गरिदिन्थे । धनीराम गरीब परीवारको बाह्रौँ सन्तान मध्ये नवौँ सन्तानको रूपमा जन्मिएका थिए । पहिलेको परम्परागत सोचले गर्दा भगवानले दिएसम्म हात थाप्नुपर्छ भन्ने सोच थियो । धेरै जनाको परीवार गरिबीका कारणले धनीरामको बाबु आमा कसैको घरमा दिएको खानेकुरा, आमाले खाएर उब्रेको बासी भात, अरुले काम गर्दा दिएको खाजा उबारेर पटुकामा हाली घरमा लगेर छोराछोरीलाई बाडिदिन्थे । यो उनीहरूको दिनचर्या नै थियो । उसका बुबा आमाले गाउँलेहरूले आफूले लगाएको अर्धनो भएको लुगाहरू लगाउन दिन्थे । त्यही लगाउँथे । नेपाली समाजमा परम्परागत मान्यताअनुसार वंश थाप्न छोरा चाहिन्छ भन्ने मान्यताले गर्दा गरिबी समस्या त्यही माथि धेरै सन्तानका कारण धनीरामको परीवारमा समस्या परेको थियो । उनले राम्रोसँग खान लगाउन पनि पाएको थिएनन् । पाउन पनि कसरी छोराछोरीहरूलाई खुवाउनु पर्ने स्थिति थियो । धनीरामलाई जन्माउँदा पनि आमा धनीकादेवीलाई धेरै गाह्रो भएको थियो । सुत्केरी हेर्न आएकाहरूले दिएको घ्यू र चामलको भरमा सुत्केरी उठाउनु परेको थियो । अरुका नानीहरूले लगाएको पुरानो थाड्ना बेरेर कोक्रोमा हुर्काको थियो । सुत्केरी भन्दै घरमा बस्दा मुखमा भात नपस्ने बाँच्नका लागि खानै पर्ने बाध्यताका कारण धनप्रकाशले आफ्नो बाबुबाट अंश पाएको तीन गह्रा पाखा बारीमा फलेको अन्नले १४जनाको परिवारलाई एक महिना पनि खान पुग्दैन थियो । जसका कारणले दैनिक बनि गर्न हिड्नु पथ्यो । दशैं तिहार चाँडबाड आउँदा सबैको घरमा खसी काटेको, नयाँ नयाँ कपडा सिलाएको, पिड खेलेको ऊ हेरी मात्र रहन्छ । आफ्नो पनि गोठभरी गाई, भैसी, खोर भरी खसी, ढिकुटी भरी धान अरुको जस्तै घरमै खसी काट्नु पाए, घरमै दमाइ बोलाएर कपडा सिलाउन पाए आफन्तहरूलाई घरमा बोलाएर मासु भात खुवाउन पाए कस्तो हुन्थ्यो होला धनीराम सम्भन्छ, यस्तै रहेछ गरिबहरूको सपना । धनीरामलाई राम्रोसँग थाहा थियो । बाबु आमाको गरिबीको पीडा धनीरामको दिदी बैनीहरू धेरैजना भएका कारणले केही काम गर्ने लगाएका थिएनन् । उसले विद्यालय जाने मौका पनि पाएका थिएनन् । बाबु आमाको उमेर पनि ढल्कदै जाँदै थियो । धनीरामको दिदी बहिनीहरूको विवाह भैसकेको थियो । धनीरामको इच्छा धनी हुनु, पैसा कमाउनु, देशविदेश घुम्ने रहेको थियो । उसको सपना सपनामै मात्र सिमित देखिन्थ्यो । धनीरामको बुबा आमाले अर्काको घरमा बनी गरेर भए पनि उसलाई पालेका थिए अब उसले बाबु आमालाई पाल्नु पर्ने दिन आएको थियो ।

धनीरामले आफ्ना वृद्ध भएका बाबु आमालाई पाल्नुपर्ने भएकाले पाँच कक्षा पढ्दा-पढ्दै स्कूल छाडेको थिए । उ अर्काको घरमा गोरु जोत्न, कोदालो खन्न, दाउरा चिर्न, भारी बोक्ने जस्ता काम गर्थे । धनीरामले विवाह गरे, वृद्ध भएका धनप्रकाश र धनीकादेवीले बुहारी पाउँदा खुसी भए । बुहारीको नाम लक्ष्मी थियो । उनीहरूको परिवार धनले धनी नभए पनि नामको धनी थिए ।

दिनहरू बित्दै गए धनीरामको बाबु र आमाको वृद्ध भएका कारणले चार महिनाको फरकमा मृत्यु भयो । बाबु आमाको मृत्युपश्चात उसलाई पुन जिम्मेवार थपियो । धनीराम एक छोराको बाबु बने । गरिबहरूलाई चाँडपर्व आएको भन्दा नआएकै बेस धनीराम सम्झदै थियो । दशैं आउँदै थियो । उनीहरूका नानीहरू कहिले दशैं आउँला र नयाँ लुगा लगाउला, भुँडीभर मासु भात खान पाउँला भनी उफ्रिरहेका थिए । धनीराम र उसकी श्रीमती लक्ष्मी अर्काले दिएको लुगाकपडा तथा बनी गरेर खाएर आफ्नो दिनचर्या बिताउँदै छन् । उनीहरूलाई तनाव थियो किनकि दशैं दिन-दिन नजिकिँदै थियो उनीहरूका नानीहरू यसपाली दशैंमा नयाँ नाना लगाउने, मासु भात खाने भन्दै थिए । दशैं कसरी टार्ने भन्ने चिन्ताले धनीरामलाई सताइरहेको थियो । दशैं आइसकेको थियो ।

धनीराम ऋण काडेर भएपति नानीहरूलाई कपडा किनेर ल्याइदिन्छ, र सिलाउन दिन्छ । बिचरा धनीरामले नानीहरूलाई कपडा त किनिदियो अब मासु भातको व्यवस्था कसरी गर्ने भन्ने समस्या प्यो । ऊ काकाको घरतिर लाग्यो र मासुको व्यवस्था गर्‍यो । कपडाको व्यवस्था पनि गर्‍यो । अब चामलको लागि कसकोमा जाने हो उसलाई चिन्ता भयो । धनीराम आफ्नो तथा श्रीमतीको जीउमा लगाएको कपडा नियालेर हेर्छ । पोर त जसोतसो अरुले दिएको कपडाले भएपनि शरीर धनीराम चामल माग्नु पण्डित्नी बजैको घरतिर लाग्छ । पण्डित्नी आमैसँग चामल माग्छ तर आमैले चामल दिनन् उसलाई खाली गाली मात्र दिन्छन् । धनीराम रिसले मुर्मिएर हिड्छ आफैले पुन चिया खाएर जा भन्छिन र ऊ चिया खान थाल्छ । चिया खाएको बटुका पखालेर कान्छालाई घरमा जान्छ । लाहुरे कान्छालाई ठिकै छ बाँडीचुडी खाएर चाडपर्व मनाउन भनेपछि ऊ खुसीले गदगद हुँदै लाहुरेलाई जे काम परे पनि सघाउन तयार रहने छु भन्दै लाहुरे कान्छालाई मनमनै धन्यावाद दिन्छ । ऊ धानको बोरा बोकेर घरमा पुग्छ । घरमा लगेर धान कुटे, दमाई साइलाको घरमा गएर नानीहरूको कपडा लिएर घर फर्कियो । दशैंको मुख्य दिन विजयदशमी तिथिका दिन गीता, मन्दिरा, रुपा, मीना, कला, पुष्पा र सजिना एकै दमलका थिए । नयाँ लुगा लगाएर गाउँ घुम्दै खुसी भएर साथीहरूलाई देखाउँदै थिए । उनीहरू साँझ पर्दा मात्र घर फर्के । धनीरामले यसपालिको दशैंमा छोराछोरीलाई नयाँ लुगा तथा मासुभात खुवाएर दशैं रमाइलोका साथ बिताए ।

दशैं त हाँस्रै रमदै भए पनि सकियो तर धनीरामलाई समस्या अर्को थियो । दशैंमा काढेको साहुको ऋण कसरी तिर्ने ? धनीराम सम्झन्छ बुढीलाई विवाह गरेर ल्याएदेखि ऐलेसम्म एकजोर शीरपुच्छर ढाक्ने गरी कपडा दिन सकेको छैन । आफूले अर्काले दिएको बाहेक नयाँ कपडा जुत्ता लगाउन पाएको छैन । अर्काको घरमा काम गरेको भरमा बचाउनु पर्ने जिन्दगी ऊ आफैलाई धिक्काउँदै पेटभरी खान लाउन दिन नसकेकोमा साह्रै पछुतो भयो भगवानलाई पुकार्‍यो हे

भगवान ! किन मलाई जन मात्रै दियौ धन दिएनौ ? सन्तानलाई पेटभरी खान दिन र आड ढाक्ने कपडा दिन सकिदैन । भने उनीहरूलाई बाबु भएको के काम धनीराम आफैलाई धिकाउँ यस्तो बाउ भएर बाँच्नु भन्दा मर्नु नै बेस भन्छ । साच्चै नै धनीरामले मर्ने निर्णय गर्छ । ऊ ओछ्यानबाट उठ्छ, सातैजना छोराछोरीको गालामा म्वाँइ खान्छ, श्रीमतीको अनुहारमा हेर्छ, कसैले थाहा नपाउने गरी ढोका खोल्छ, डोरी बोकेर गएर नेबाराको रुखमा भुण्डिएर संसारलाई छाड्छ । गरीबहरूका लागि चाडपर्व आयो दशैं ढोल बजाई गयो । ऋण बोकाइ जस्तो मात्र भयो भन्ने सन्देश यो उपन्यासको कथानकबाट पाइन्छ ।

४.३.२ चरित्र

यस उपन्यासमा धेरै पात्रहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । ‘धनीरामको दशैं’ उपन्यासको प्रमुख पात्र धनीराम हो । ऊ गरीब भएपनि नाम चाहिँ धनीराम रहेको छ । अन्य पात्रहरूमा धनप्रकाश धनीरामको बुबा हुन भने धनीकादेवी धनीरामकी आमा हुन् । गीता, मन्दिरा, रुपा, मिना, कला, लाहुरे कान्छा, लाहुरेनी काकी आदि गौण पात्रका रूपमा देखापरेका छन् । यी पात्रहरूमध्ये प्रमुख पात्रहरूको सङ्क्षेपमा चरित्रचित्रण गरिन्छ ।

४.३.२.१ धनीराम

यस उपन्यासको प्रमुख पात्र धनीराम हो । उसले यस उपन्यासमा नायकत्वको भूमिका निर्वाह गरेको छ । धनीरामको जन्म गरीब परिवारमा भएको थियो । बाबु धनप्रकाश र आमा धनीकादेवी का नवौँ सन्तानका रूपमा धनीरामको जन्म भएको हो । धनीरामको जन्म दलित परिवारमा भएको थियो । उनीहरूको घर गाउँभरी मै एक मात्रै कामीको घर थियो । गाउँभरीकै फलाम, हलुङ्गे र तामाको काम गर्नु पर्थ्यो भने धनीरामको घरमा ल्याउने गर्थे उनीहरूलाई चाहिने सामानहरू लिनलाई समेत हटिया जान पाउँदैन थिए । गैरदलित जातहरूले कामी, दमाइ र सार्कीहरूलाई हटिया पस्न दिदैन थिए ।

दलित जातका मानिसहरूले समाजमा भोग्नु परेको सामाजिक समस्याहरूलाई यथार्थ रूपमा यस उपन्यासमा प्रमुख पात्र धनीरामका माध्यमबाट स्पष्ट पारिएको छ । धनीरामलाई कामी जेठाको नामले गाउँमा चिनिने गर्थे । धनीराम स्वाभिमान, परिश्रमी, इमान्दारी, सहयोगी पात्रका रूपमा देखापर्छ । धनीराम गाउँमा हलो जोत्ने, खेतबारीको काम गर्ने, दाउरा काट्ने, भारी बोक्ने र आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने गर्छन् । गाउँका मान्छेहरूले लगाएको काम इमान्दारीका साथ गर्दथ्ये । ऊ दैनिक बनी गरेर आफ्नो परिवार पाल्थे । अरुले काम गर्दा दिएको खाजा, अरुले खाएर उर्वेको बासी भात र तिउन खाएर आधा पेट पूरा गर्थ्यो । साथै घरमा नानीहरूलाई लगीदिन्थ्यो । जातले

पनि सानो तथा गरिवीका कारणले उनीहरूलाई गाउँमा साह्रै हेला तथा घृणा गर्ने गर्दथ्ये । धनीरामको ठूलो परिवारलाई दुई गहामा फलेको अन्नले एक महिना पनि खान पुग्दैन थियो । बाँकि सबै महिना बनी गरेर जीवीकोपार्जन गर्थे । उनले विवाह गरेदेखि श्रीमतीलाई एकसरो कपडा पनि फेर्न सक्दैन गाँउलेहरूले दिएको कपडा लगाएर आफ्नो श्रीमती र छोराछोरीहरूलाई जीऊ ढाकेको छ । परिश्रम गरी कमाएर आफ्नो परिवारको भरणपोषण गर्ने प्रयासमा निरन्तर लागि रहेको देखिन्छ । आफ्नो छोराछोरीले दशैं आयो बाबा यसपाली नयाँ लुगा तथा मासुभात खाने भनेर धनीरामलाई आग्रह गर्दा पनि उसले साहुसँग ऋण काडेर भएपनि आफ्नो छोराछोरीलाई दशैंमा एकजोर लुगा तथा मासुभात खुवाएर खुसी बनाउँथ्यो । ऊ धनीराम समाज र परिवार दुवैप्रति त्यतिकै नैतिक, इमान्दार र कर्तव्यपरायण पात्रका रूपमा उपन्यासमा देखा पर्छ । धनीराम आफैले पसिना बगाएर बनाएको बटुकामा पण्डितनी आमैले चिया दिएर बटुका पखाल्न लगाउँछिन् धनीरामले हामीले बनाएको समान लगाउदा छुत नलाग्ने उसलाई जिम्मा लाएपछि छुत पो लाग्छ रे मैले बनाएको बोटुकामा चिया खाएर उल्टै मैले नै पखालेर हिड्नु पर्ने ऊ रिसले मुर्मुरिन्छ । ऊ अरुप्रति अन्याय गर्नु हुँदैन र त्यो सहनु पनि हुँदैन भन्ने विचारबाट प्रभावित छ ।

धनीरामलाई दशैं त गयो अब साहुको ऋण कसरी तिर्ने उसलाई समस्या थपिएको छ । अब साहुको ऋण तिर्ने कि अर्काको काम गरेर परिवार पाल्ने उसलाई चिन्ता भयो । श्रीमतीलाई विवाह गरेर ल्याएदेखि एैलेसम्म एकजोर पनि कपडा दिन नसकेकोमा, नानीहरूलाई जन्माएर पेटभरी खान र लाउन दिन नसकेकोमा धनीराम साह्रै पछुतो मान्छ । उसले मनमनै सम्झन्छ आफूले जन्माएको सन्तानलाई पेटभरी खान र एक आड ढाक्ने गरिको कपडा दिन सकिदैन भने उनीहरूको बाबु भको के काम ? आफू पृथ्वीमा बाँचिरहनुको कुनै औचित्य छैन भन्दै धनीराम हरेस खान्छ । यसरी हेर्दा ऊ यस उपन्यासको प्रमुख, सोभो, स्वभिमानी, साहसी, लगनशील, परिश्रमी, इमान्दार, स्ववलम्बी, धैर्यवान्, नैतिक, कर्तव्यपरायण दयालु कृपालु, संवेनशील साथै समाजको तल्लो जातिको वर्गीय पात्रका रूपमा देखापर्छ । अन्त्यमा चाहिँ धनीराम आफ्नै जिन्दगीबाट हार खाएर आत्महत्या गर्ने निच पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ ।

४.३.२.२ लक्ष्मी

‘धनीरामको दशैं’ उपन्यासको प्रमुख नारीपात्र लक्ष्मी हुन् । लक्ष्मी धनीरामकी धर्मपत्नी पति धनीरामप्रति असीम भाव राख्ने पात्र हुन् । गरीब परिवारको बुहारी भएपनि उनको नाम लक्ष्मी रहन्छ । लक्ष्मी आफ्नो पतिले विवाह गरेर ल्याएदेखि एकजोडी कपडा समेत नफेरीदिँदा पनि सन्तुष्टि मान्ने पतिभक्त पात्रका रूपमा आएकी छिन् । जीवनभर आफ्नो श्रीमान्को सुख, दुखमा

साथ दिएकी छिन् । लक्ष्मीले आफ्नो श्रीमानको सुख, दुखमा साथ दिएकी छिन् । लक्ष्मी, गीता, मन्दिरा रुपा, मिना, कला, पुष्पा र सजिनाको आमा हुन । जतिसुकै दुख तथा कष्ट गरेर भएपनि आफ्नो छोराछोरी भनेको मान्ने कर्तव्यपरायण पात्रका रूपमा लक्ष्मी यस उपन्यासमा उभिएकी छिन् । आफू आधापेट खाएर भएपनि आफ्ना छोरा छोरीलाई उनले भोको राखेकी छैनन् । एउटा आदर्श नारीमा हुनुपर्ने पतिभक्ति, सुशील, सहनशीलता, विनम्रता, सच्चा चरित्रता, गम्भीरता, समर्पण आदि सबै गुणहरू लक्ष्मीमा भेटिन्छन् । लक्ष्मी सबैसँग राम्रो व्यवहार गर्छिन् । धनीरामलाई जीवनभर साथ दिने वाचा गरेता पनि लक्ष्मीलाई बेलैमा धनीरामले विधुवा बनाएका छन् तर पनि उनी जिन्दगी जीउनमा पछि नहट्ने पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा प्रस्तुत भएकी छिन् । लक्ष्मी एकसरो तथा च्यातीएको लुगा लगाएर भए पनि धनीरामसँग खुसी हुने पात्र हुन् । यस उपन्यासमा उनको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ ।

४.३.२.४ धनप्रकाश

धनप्रकाश यस उपन्यासमा सहायक पुरुष पात्रका रूपमा देखापरेका छन् । उनी धनीरामका बुबा हुन् । गाउँभरीमा धनप्रकाशको मात्रै कामीको घर थियो । धनप्रकाशले आफू सानो जातको भएका कारण विभिन्न जातीय छुवाछुत तथा सामाजिक समस्या तथाभोग्नु परेको थियो । उनी आफ्ना स्वतन्त्ररूपमा बजार जान नपाउने पीडित पात्रका रूपमा 'धनीरामको दशैं' उपन्यासमा प्रस्तुत भएका छन् । धनीराम अर्काको काम गरेर बनी गरेर आफ्नो परिवार पाल्ने एक कर्मठ पात्र हो । आफूले दुःख पाएर पनि अरुलाई दुःख नदिने उसको विचार उच्च देखिन्छ । उनको जग्गा जमीन तीन गरा मात्रै छ एक गरामा घर बनाएपछि २ गह्ना मात्रै बारी भएको एक गरीब तथा दलित पात्रका रूपमा उनी यस उपन्यासमा रहेका छन् ।

४.३.२.५ धनीकादेवी

धनप्रकाशको धर्मपत्नी धनीकादेवी हुन । जात तथा धार्मिक दृष्टिले आर्यन समुदाय उनीहरूको गाउँमा बढी भएका कारणले धेरै सामाजिक पीडा भोग्नुपरेको थियो । आफ्ना छोरा छोरीलाई बनी बुत्तो गरेर भए पनि पाल्नुपर्छ भन्ने धारणा लिने कर्तव्यपरायण पात्र हुन् । एउटी नारी, श्रीमती, आमामा हुनुपर्ने सम्पूर्ण गुणहरू धनीकादेवीमा पाइन्छ ।

४.३.३ उद्देश्य

मानिस-मानिसबीच घृणाले होइन प्रेम तथा सहयोगको भावनाले संसारलाई सुन्दर बनाउन सकिन्छ भन्ने मानवतावादी उद्देश्यको प्रकाशन 'धनीरामको दशैं' उपन्यासमा भएको पाइन्छ । धनीराम गरीब त्यसमा पनि दलित जाति, आर्यनहरूको बसोबास बढी भएको कारणले

उनीहरूले स्वतन्त्र रूपमा कुनै पनि सार्वजनिक स्थलमा जान पाएका थिएनन् । यस उपन्यासमा धनी व्यक्तिहरूको प्रतिनिधिका रूपमा पण्डितनी बज्यै, लाहुरे साहु, गाउँका विष्टहरू देखिएका छन् भने शोषित र पीडित दलित तथा गरीबहरूका प्रतिनिधिका रूपमा धनीरामको परिवार रहेको छ । हाम्रो समाजमा टाठो, बाठो, धनी पहुँचवाला व्यक्ति भएपछि जातिसकै ठूलो अपराध गरेपनि दण्ड सजाय भोग्नु पर्दैन । सोभो, निमुखा, गरिब र असहाय व्यक्ति छ भने उसले इमान्दारीपूर्वक परिश्रम गरेर सुख सित दुई छाक खान र एक सरो त पाउँदैन नै उल्टै उनीहरूलाई गाली सहनुपर्ने हुन्छ । धनीरामले पुरानो सामान गालेर पण्डितनी बजैको बटुका घरमै लगीदिँदा समेत बजैले डाङ्गा भन्दै गालिगरेबाट कामी जातिहरूले अर्काको जति गरेपनि जस पाँउदा रहेनछन् भन्ने मुख्य सन्देश रहेको छ ।

यस उपन्यासमा धनप्रकाश र धनीकादेवीका माध्यमबाट गरिबीको समस्या र के कस्ता आर्थिक तथा पारिवारिक समस्याहरूमा आउँदा रहेछन् भन्ने कुरा स्पष्ट पारीएको छ । धनीरामले छोरा खोज्दा खोज्दै सात वटी छोरीहरू जन्माएको, छोरालाई प्राथमिकता दिनुका कारणले गर्दा एउटा गरीब परिवारले पनि आफ्नो सम्पत्तिले नधान्ने धेरै सन्तान जन्माउने प्रति यस उपन्यासमा व्याङ्ग्य प्राहार गरिएको छ । एउटा जिम्मेवारपूर्ण अभिभावक भएर सन्तान जन्माएपछि पालनपोषण, शिक्षा तथा इच्छा आवश्यकता परीपूर्तिलाई हेर्नुपर्ने उद्देश्य यस उपन्यासबाट पाइन्छ । धनीरामलाई पैतृक सम्पत्तिका रूपम दुई गह्वा खेत हुनु, आर्काको घरमा गोरु जोत्नु, दाउरा चिर्नु, कोदालो खन्नु, भारी बोक्नु उसको दिनचार्य नै थियो । बनि बुतो र अर्काले दिएको खानेकुरा खाएर आधा पेट पुरा गर्ने गर्थे धनीरामको परिवारले 'धेरै सन्तान ईश्वरको बरदात' भन्ने उखानलाई पालना गर्नु हुँदैन आफ्नो क्षमता अनुसार पालनपोषण गर्न सक्ने मात्र सन्तान जन्माउनु पर्दछ भन्ने सन्देश धनीरामको दशैं उपन्यासले दिएको छ । बालबालिकाहरूको आवश्यकताहरू कस्तो हुन्छन् ? उनीहरूलाई चाँडवाड आएपछि अरुको जस्तै मासुभात तथा नयाँ लुगा लगाउन इच्छा कसरी जगाउँछन् भन्ने कुराको ज्ञान दिन खोजिएको छ । धनीरामकले आफ्नो छोराछोरीको इच्छा पूरा गर्नका लागि ऋण खोजेर भए पनि उनीहरूको माग पूरा गरेका छन् यसबाट अभिभावक भएपछि कस्तो कर्तव्यको बहन गर्नुपर्ने रहेछ भन्नेकुरा स्पष्ट पारीएको छ । अहिलेको २१ औं शताब्दीमा आएर जातीय छुवाछुत तथा विकृति विसङ्गतिको अन्त्य गर्नुपर्छ भन्ने मुख्य सन्देश यस उपन्यासले दिएको छ ।

४.३.४ देश, काल, वातावरण

धनीरामको दशैं उपन्यास ग्रामीण परिवेशको चित्रण गरीएको एक उत्कृष्ट उपन्यास हो । यस उपन्यासमा धनीरामले धेरै सन्तान ईश्वरको बरदान भनी हात थाप्ने परम्परागत प्रवृत्ति

गरिबी र दलित परिवारको चित्रण यस उपन्यासमा गरीएको छ । धनीराम दलित परिवारको सदस्य भएकाले उसले सार्वजनिक स्थलमा जान पाएको छैन । हुने खानेको घरमा आसले वा त्रासले मानिसहरूको जमघट हुन्छ । निमुखा, गरीब वा केही नहुनेहरूलाई छरछिमेक तथा आफन्तहरूले कसरी हेप्छन् ? र कस्तो व्यवहार गर्छन् ? भन्ने कुरा यस उपन्यासमा स्पष्ट पारीएको छ । यस उपन्यासका दशैं, तिहार जस्ता चाँडवाडको समयलाई परीवेशको रूपमा लिइएको छ ।

४.३.५ दृष्टिविन्दु

‘धनीरामको दशैं’ उपन्यासमा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । सबै कुराको वर्णन बाहिरबाट गरीएको छ । उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म सम्पूर्ण कुरा बाहिरैबाट वर्णन गरिएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा सबै पात्रहरू तिनका इच्छाहरू, क्रियाकलाप संवाद आदिको प्रस्तुति स्वतन्त्र रूपमा गरिएको छ ।

४.३.५ भाषाशैली

‘धनीरामको दशैं’ उपन्यासमा सामान्य पाठकले पनि बुझ्न सक्ने सरल, सहज र सरस भाषाको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासमा क्रियारहित वाक्यहरू र विचलन भएका वाक्यको पनि प्रयोग भएको छ । यस्तैगरी परम्परागत शब्दहरूमा भगवानले दिएसम्म हात थाप्नु पर्छ भन्ने शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ । बंश थाम्न छोरा नै चाहिन्छ । जस्ता पितृसतात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा प्रचलित भुसुक्क, सुटुक्क जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरू, हामी पनि दछैंमा नयाँ नाना लगाउने, मासु भात खाने, जस्ता बालबालीका वाक्यहरू प्रशस्त मात्रामा प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासमा नि, पो, त, अरे, लौ जस्ता निपातको प्रयोगले उपन्यासलाई मिठास थपेको छ । ठाउँ ठाउँमा बिम्ब र प्रतीकको पनि प्रयोग पाइन्छ ।

निष्कर्ष

यो उपन्यास समथिडको महत्वपूर्ण सामाजिक पीडालाई प्रस्तुत गर्ने उपन्यास हो । यस उपन्यासमा धनीरामले एउटा गरीब तथा दलित परिवारमा जन्मिएर भोग्नु परेको सामाजिक पीडा पारिवारिक समस्या तथा जातीय छुवाछुतलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

धनीराम गरीब हुनु, लक्ष्मीसँग विवाह गर्नु, सन्तान ईश्वरको बरदान भनि धेरै बच्चा जन्माउनु, गाँस, बाँस, कपासको व्यवस्था गर्न नसक्नु, बनीबुतो गरेर भएपनि परिवार पाल्नु, अर्काले दिएको लुगाकपडा तथा खानेकुरा खुवाएर पेट भर्नु, गाउँभरीका फलाम, हलुङ्गे र तामाको

काम गर्नु, खेतबारी जोल्ने, खन्ने, भारी बोक्ने काममा पनि पछि नहट्नु, जीवनमा जे आइपरे पनि पछि नपर्नु, एक कर्मठ तथा लगनशील पात्रका रूपमा धनीराम उभिएका छन् । आफ्नो परिवारप्रति तथा सन्तान, आमाबाबुप्रतिको कर्तव्यको बोध गरेका छन् ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा व्यक्ति आफैले गरिबी निम्त्याउँछन् आफ्नो जेथाले भ्याउने वा पाल्न सक्ने सन्तान मात्र जन्माउनु पर्छ भन्ने सन्देश उपन्यासले दिएको छ । समाजमा नारी र पुरुष केवल दुई जात मात्र छन् । यस्तो जातीय छुवाछुतको अन्त्य गर्नुपर्छ । एक शिक्षित तथा सबल र कर्मठ समाजको निर्माणमा हामी सबैको महत्वपूर्ण भूमिका रहनु पर्दछ । हामीले कुनै पनि काम गर्दा राम्रोसँग सोचविचार गरेर मात्र गर्नु पर्दछ । हतारमा निर्णय गरेर फुर्सदमा पछुताउनु भन्दा कुनै पनि कार्य गर्दा संयमीत भएर गर्नु पर्छ भन्ने कुरा यस उपन्यासमा मुख्य रूपमा रहेको छ । धनीरामले हतारमा धेरै छोराछारी जन्माएर नानीहरूको पालनपोषण गर्न नसकेर आत्महत्या गरी संसारलाई त्यागेका छन् । उनको उमेरै नपुगी गरिबीका कारणले मृत्यु भएको छ ।

४.४ जड्याहाकी स्वास्नी उपन्यासको तत्वगत आधारमा अध्ययन

समथिङको यस जड्याहाकी स्वास्नी उपन्यासमा पनि जम्मा ६६ वटा पृष्ठ रहेका छन् । जसमा रवण, रमिला, अन्जु, भोलानाथ, जगन्नाथ, मन्जु, अन्जना मन्जुला, रमेश आदि पात्रहरूको प्रयोग गरीएको छ । यस उपन्यासमा पुरानो संस्कृतिलाई जगेर्ना गर्ने उद्देश्यले शिलोक तथा रत्यौली पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । समथिङले सरल, सहज भाषाशैलीमा लेखिएको यो एक उत्कृष्ट उपन्यास हो ।

४.४.१ कथानक

जगन्नाथ पण्डितको पाँच भाई छोराहरूमध्ये जेठा छोरा रमण हुन् । रमण पढ्नमा तगडा साथै नाचगानमा रुचि राख्थे । उनलाई सानै आठ वर्षकै उमेरमा उनका बाबु जगन्नाथले मादल किनिदिएका थिए । रमणले सेन्टअप परीक्षामा भने राम्रो अङ्क ल्याउन सकेनन् उनी फेल भए । पुन एक वर्ष पर्खनु पर्ने भयो स्कूलका सरहरूले पुन विद्यालय पठाउन आग्रह गरे । जगन्नाथले नेपालमा एकवर्ष पर्खनु पर्ने भन्दा भारतको बनारसमा लगेर पढाउने निधो गरे ।

रमणलाई बनारसमा पुऱ्याइ खाने, बस्ने र पढ्ने व्यवस्था मिलाई जगन्नाथ घर फर्किए । उनी संस्कृत पढ्न थाले । त्यहाँ नेपालमा जस्तो किताब, कापी र स्कूलमा मासिक फी बनारसमा तिर्नु पर्दैन थियो । रमणलाई सुरुसुरुमा धेरै गाह्रो भएको थियो । रमणले नेपालमा सेन्टअप फेल गरेका कारण मेहनतका साथ पढ्न थाले । उनी परीक्षा दिएर नतिजा नआएसम्मको लागि नेपाल फर्के । उनको उमेर १८ वर्ष पुगेको थिए । घरायसी समस्याका कारणले गर्दा घरमा सबैजनाले

रमणलाई विवाह गर्ने अनुरोध गरे । सबैको अनुरोध रवणले पालना गरे उनी विवाह गर्ने भए । छोराले अहिलेसम्म कोही पनि केटी नरहेको कारणले कसलाई विवाह गरेर आफ्नो घरमा बुहारी बनाउने हो भनेर जगन्नाथलाई चिन्ता भयो । ऊ रातभरी निदाउनै सकेन् । ऊ विहान उठेर भोलानाथको घरतर्फ लागे ऊ भोलानाथलाई पहिले नै पुराण भन्दा चिनेको थिए । भोलानाथको पनि पाँच वटी छोरी छोरी थिए । जगन्नाथले भोलानाथको घर गएर कुरा राखे । भोलानाथ छक्क परे उनले छोरी सानै उमेरको भएको व्यवहार थाम्नुपर्ने इत्यादि कारण देखाए । उनकी श्रीमतीले पनि विवाह गरिदिने आवश्यक ठानिन् र छोरी अञ्जुलाई बोलाए । अञ्जु आफ्नो विवाहको कुरा सुनेर छक्क परिन । अञ्जुले भरखर सोह्र वर्ष मात्र लाग्दछु विवाहगर्न के बितेको छ र भन्दै आमाको छेउमा गएर बसिन । उनको आमाले सम्झाएपछि उसले ठिकै छ भनेर विवाहको कुरालाई स्वीकार गरिन् । भोलानाथ र जगन्नाथले छोराको विवाहको लागि पात्रो निकालेर तिथिमिति हेरे र कुरा छिनछान गरेर घर फकिए जगन्नाथको घरमा विवाहको निकै चहलपहल बढेको थियो । उता भोलानाथको घरमा पनि घरको जेठी छोरीको विवाहको तयारी भइरहेको थियो । जगन्नाथको घरबाट नौमती बाजा बजाउँदै डेढसय बेहुला रमणका साथ जगन्नाथ पण्डित बुहारी लिन हिँडे । त्यतीखेर रातिको विवाह गर्ने चलन थियो । साँभ-साँभ हुनलाग्दा जन्ती भोलानाथको घर पुगे । जन्ती पक्षको गाउँका बुढापाकाहरू बीच पैयूको सेउली जोडाएर शिलोकमा दोहोरी भिडन्त सुरु भयो । जस्तै :

गाउँले

कति आयो केटाहरू कति आयौ पाका
गण्डाडगुण्डुड बजाउँदै यहाँ किन आका ?

जन्ती

धेरै छन् केटाहरू थोरै बुढापाका,
गण्डाडगुण्डुड होइन हजुर नौमती बाजा
बजाउँदै बेहुली लिन आका (पृ.११)

इत्यादि पाँच चरणको श्लोक भनिसकेपछि दुवै पक्षको जित भएको घोषणा गरी हात मिलाएर रमाइलो गरे ।

विवाहको विधि सुरुवात भयो । रातीको विवाहको चलन भएकाले उनीहरूलाई निकै गाह्रो भइरहेको थियो । जगन्नाथ आफ्नो छोराको विवाहमा खाडो जगाउन कम्बरमा भिरेको खुकुरी दापबाट निकाल्दै खाडो जगाउन थाले । श्री ३ प्रतापी महाराजा वैरीका

थाप्लामा तरवारको मार लाग्यो । खुँडाले ठ्याक्क ठ्याक्क ठ्याक्क । बेहुलाको बाबुले खाडो जगाको देखेर सबैजना छक्क परे । (पृ.१४/१७)

बिहान ६ बजे अन्जुलाई अन्माइदिए । अन्जु रमणको श्रीमती र जगन्नाथकी बुहारीको रूपमा सामाजिक संस्कार अनुसार ढोकाबाट धानको थुप्रा टेक्दै भित्र पसिन । सामाजिक संस्कार अनुसार उनीहरूलाई चुलामा ओछ्यान लगाइदिए । उनीहरूलाई एकअर्कामा घुलमील हुन निकै गाह्रो भएको थियो त्यसपछि बनारसबाट पूर्व मध्यमा उतीर्ण गरेकाले मध्यमा तहको अध्ययनका लागि नाम लेख्न तुरुन्त आइपुग्न भनेर चिठी आयो ।

एक महिनापछि जगन्नाथले छोरा रमण र बुहारी अन्जुलाई लिएर बनारसतिर लागे । उनीहरू एक अर्कामा परिपक्क छैनन् । अन्जु थाहै नपाई गर्भवती भएको पाँचौ महिना भएछ । उनले रमणलाई आफू नेपाल फर्केन आग्रह गरिन् । रमणले स्कूल विदा मागेर अन्जुलाई नेपाल आमा बाबुसँग ल्याइदिए । रमणले उनका बुबा आमालाई हजुर बुबा हजुर आमा बन्दै हुनुहुन्छ भनेर सुनाए पछि भगवानसँग पुकार गरे । भगवान् हाम्रा नानीहरूको बा आमा हुने सपना सफल पारी देऊ भनी आर्शिवाद मागे । उनका परिवारमा सबैजना खुसी भए । अन्जुले नौ महिना पूरा गरी बच्चा जन्माइन अन्जु र रमणले आफ्नो छोरीको न्वारन गर्दा नाम अ बाट जुरेको हुँदा छोरीको नाम अन्जना राखिदिए । रमणले आइ.ए.तह उतीर्ण पश्चात् शास्त्री तह अध्ययनको लागि बनारसतिरै लागे । उनी घुँडा घसेर बढ्न थाले उनले केही वर्षमै शस्त्री तह उतीर्ण गरी प्रमाण-पत्र बोकेर नेपाल फर्के । गाउँमा मास्टरको दरबन्दी खाली रहेकाले संस्कृत र नेपाली पढाउनका लागि उनलाई गाउँलेहरूले सर्वसम्मत निर्णय गरी मास्टरमा नियुक्त भए । रमणले जागीर खान थालेपछि सबैजना परिवारमा खुसीको सीमा नै रहेन । रमणको छोरी पनि तीन वर्षकी भइसकेको थिइन् । अन्जनाकी आमा सासु, ससुरा र लोग्नेलाई सँधै मान्थिन उनी पतिभक्ति, सुशील, मिलनसार थिइन् ।

रमण स्कूलबाट कहिलेकाँही गाउँमा कसैको विवाह कार्जे वा केही कार्यक्रम हुँदा ढीलो फिर्ने गर्थे । एकदिन रमण स्कूल गएर बेलुका घर फर्केनन् । कही कतै विवाह कार्जेमा गयोहोला भनि कसैले वास्ता गरेनन् । रमणले आफूले पढाउँदै गरेको कक्षा ६ मा अध्ययनरत रामनाथको छोरी रमिलालाई राती नै भगाएर गाउँ छाडिसकेको कुरा सबै तिर हल्ला फैलियो । बिचरा जगन्नाथ सबैको गाली खाएर एक भन्नुकी दुइ भन्नु भयो । उक्त कुरा सुनेपछि अन्जु पसिनै पसिना भएर भूइँमा लडिन् । बिचरा जगन्नाथल यत्रो वर्ष दुख गरेर पढाएको विद्वान् होला भनेको आफैले पढाउँदै गरेकी छोरी समानको केटी लिएर हिड्दा जगन्नाथको नाकै काटियो । अन्जुलाई

सासू ससुराले सम्भ्राए । छोराका कारणले जगन्नाथको पण्डित्याइ कार्यमा केही खलबल आयो । आफ्नो श्रीमानले सौता हाल्दा कस्को पो मन मान्छ र अन्जु माइतमा गएर खुब रोएकी थिइन् ।

उता रमण र रमिला रातभरी गाडी चढेर धरान पुगे । हिजोसम्म नमस्कार गर्दै गरेको रमणसर आज उनको लोग्ने भएको छ । विरगञ्ज पुगेर उनीहरूले बस्ने कोठा भाडामा लिए र बसे रमण र रमिलाले वीरगञ्जमा सब्जीपसल गरे चार पाँच वर्ष पछाडि काठमाण्डौ सरे । त्यहाँ पनि सब्जी तथा फलफूल पसल गरे रमिलाले छोरी जन्माइन् सुत्केरीसम्म नभनीकन रमिला पसलमा सबेर तरकारी र फलफूल बेचीरहिन् । उसले छोरी जन्माएकी थिइन् उनको नाम मन्जु थियो । छोरी मन्जु दुई वर्षको भइसकेकी थिइन् ।

उनीहरूलाई पसल गरेर खासै आम्दानी नएकोले त्यो ठाउँ छाडी नेपालको पूर्व जिल्लातिरै होटल गर्ने व्यवस्था मिलाए । यता घरमा पनि रमणका भाइले विवाह गरेका थिए । रमणको जोठी श्रीमती अन्जु र छोरीलाई छुट्याएर राखिदिए । उनीहरूलाई काम भने सासू र देवरहरूले सघाइदिन्थे । रमण र रमिलालाई सहरमा कसैले नचिनेका कारण सुरुमा ग्राहक आएनन् । विस्तारै सरकारी कर्मचारीहरू चिनेपछि उनीहरूलाई भात खाउन थाले । रमणको दुइवटी छोरीहरू बढ्दै थिए उनले फेरी तेस्रो सन्तानका रूपमा छोरा जन्माए पुरोहितले छोराको नाम रमेश राखिदिए ।

बच्चा सानै भएकाले उनीहरू दुईजनालाई होटल चलानउ निकै गाह्रो भइरहेको थियो । होटल गरिरहेकै बेलामा एक विद्यालयमा पढाउने अफर आयो र उनी बढाउन पनि थाले । रमिलाले दुख गरेर भएपनि रमणलाई पढाउन जाने फूसद दिइन् । उनले पढाउन सुरु गरे रमणको रमाइलो र खेलप्रतिको रुची देखेर स्कूलका प्रिन्सिपलले स्कूलमा हुने साँस्कृतिक कार्यक्रम र खेलकुदको जिम्मेवारी उनैलाई दिए । साँस्कृतिक र खेलकुदले गर्दा रमण सर स्कूलमा निकै चर्चित भए रमणले दुबै छोरीलाई आफूले पढाउने स्कूलमा पढाउन थाले ।

'विरेन्द्र शिल्ड' प्रतियोगितामा रमणले पढाउने विद्यालयले प्रथम स्थान हासिल गर्न शिल्ड जित्न सफल भएकाले स्कूलका सरहरूका लागि होटलमा पार्टीको आयोजना गरियो । उक्त पार्टीमा सरहरूको उपस्थित थियो । पार्टीमा रम र मासुको व्यवस्था थियो । रमणले नखानलाई धेरै प्रयास गरे तर सबै सरहरूले अनुरोध गरेपछि उनले पनि खाए । रमणले धेरै रक्सी पिएपछि हिँड्न नसक्ने अवस्थामा पुगे उनी साथीहरूको सहयोगले कोठामा पुगे । रमिला ग्राहकलाई खाना खाएर नानीहरू लिएर सुतीसेकेकी थिइन् । रमिला श्रीमानको त्यो हालतदेखि तिन छक्क परीन् । कहिले नखाने मान्छे यस्तो अवस्थामा देख्दा । उनलाई खुब चिन्ता भयो । उनीहरू श्रीमान् श्रीमती बिचमा केही विवाद भयो । रमिलालाई अब श्रीमान्ले जाँड खान सिके जस्तो छ भन्दै चिन्ता भयो । पैसा थाप्दा सुखका दिन आए भनेको त दुखको दिन पो शुरु भएको रहेछ भन्दै थिइन् । रमणले

दिनदिनै मातेर आएर श्रीमती तथा छोराछोरीहरूलाई दुख दिन थालेका थिए । रमीला बाहुनको छोरा यसरी नै बजारमा बसेर जाँड खाइरह्यो भने बाँकी जिन्दगी कसरी बिताउने जड्यहासँग भनी उनलाई चिन्ता भयो ।

रमिलाले होटलमा दुध आवश्यक परेको भएकोले गाई पनि पालेको थियो । विहान बेलुका होटलमा व्यस्त दिउँसो गाईलाई घाँस तथा खाना बनाउनका लागि दाउरा ल्याउथिन । श्रीमान् भने राती मातेर आउने र श्रीमती तथा छोराछोरीलाई गाली गर्थे कहिले त पिट्थे पनि । रमणले पहिलाको विद्यालय छोडेर अर्को विद्यालय पढाउन शुरु गरे तर स्कूल परिवर्तन गरे पनि जाँड खाने बानीमा भने परिवर्तन हुन सकेन । उक्त विद्यालयका एस.एल.सी.को गाई बस्दा चिठ चोराएको भन्दै उक्त विद्यालयबाट पनि उनलाई निष्काशन गरियो । रमणले दिनहुँ जाँड खान भने छोडेनन् । दिनहु दिनहुँ भगडा हुन्थ्यो । उता रमिलालाई विहान बेलुका ग्राहकलाई खाना खुवाउन र घाँस काट्नु र दाउरा खोज्नु अनिवार्य नै थियो । उनलाई श्रीमान्को सहयोग थिएन । रमणलाई एस.एल.सी. परीक्षामा स्कूलको बेइज्जत भएका कारणले विद्यालयबाट रमणलाई निष्काशन गर्‍यो ।

रमणलाई बाँकी दिनहरू जाँड खाएरै बित्त थाल्यो । हरेक दिन बेलुका आएर श्रीमतीलाई शारीरिक तथा मानसिक तनाव दिन थाल्यो । दिनहरू क्रमश बितिरहेका थिए । छोराछोरीहरू पनि बढि रहेका थिए । रमणले पढाउँदै छोड्दै गरेको स्कूलको संख्या चारवटा पुगीससकेको थियो । जति जहाँ पढाए तापनि जाँड खाने बानीमा सुधार आएको थिएन । बुढाको कुटाइले गर्दा रमिलाको जिउ र अनुहारभरी चोटै चोट थियो । नानीहरू हुर्किए गएकाले घरमा रमिलालाई धेरै काममा सहयोग पुग्न थाल्यो ।

रमिला दिनभरि चिया खाजा पकाएर बेच्दा ग्राहकहरूलाई खाना पकाएर खुवाउदा बेलुका थकानले कति बेला निदाउथी थाहै हुँदैन थियो । जड्याको घरमा कतिबेला आउने हो थाहै हुँदैन थियो । उनी मातेपछि मान्छे नै चिन्दैन थिए । छोरी होस या बुढी रमिला भने आफ्नो कार्यमा लागीरहिन उनले सुँगुर पालन पनि शुरुवात गरिन् । रमिलाले यत्रो दुख पीडा सहेर आफ्नो कर्ममा दोष दिदै आफ्नो दुखत दिनहरू बिताउन बाध्य छिन् ।

४.४.२ चरित्रचित्रण

जड्याहाकी स्वास्नी उपन्यासा धेरै पात्रहरूको समायोजन गरिएको छ । यस उपन्यासमा प्रमुख पात्रका रूपमा रमण, रमिला आएका छन् । अन्जु, भोलानाथ, जगन्नाथ, सहायक पात्रको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । अन्जु, मञ्जु, रमेश, विन्दु, अन्जना, मन्जुला, छोरा रमेश, आदि गौण

पात्रको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यहाँ उन्यासमा भूमिका प्रवल भएका केही पात्रहरूको चरित्रचित्रणा गरिन्छ ।

४.४.२.१ रमिला

रमिला यस 'जड्याहाकी स्वास्नी' उपन्यासको प्रमुख नारीपात्र हुन् । रमणको जीवन संगीनी हुन् । भोलानाथकी जेठी छोरी हुन् । रमिला आफ्नो श्रीमान् बनारसमा आठ दश वर्ष पढ्न बस्दा पनि पतिभक्ति नै भएर बस्ने, आफ्ना नानीहरू हुर्काउनै र नैतिक, पतिभक्ति, इमान्दार र कर्तव्यपरायण पात्रका रूपमा देखिन्छन् । रमिला, अन्जु, अन्जना र मञ्जुला तीन जना छोरीहरूको आमा हुन् । सानै उमरेमा बाबु आमाले रमणसँग विवाह गरिदिएकाले केही अपरिपक्व पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा देखिन्छन् । आफूले के गर्ने तथा के नगर्ने हो भन्ने कुरा छुट्याउन केही गाह्रो भएको उपन्यासमा देखिन्छ । आफ्नो श्रीमान् रमणले अर्को श्रीमती अथवा सौता हाल्दा समेत नहिचकिचाई बस्न सक्ने एक साहसी पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा आएकी छिन् । उनी सहनशील छिन् । रमिला कसैलाई दुख दिनुहुदैन भन्ने धारणा राखिन्छन् । असहाय र गरिबहरूप्रति गहिरो स्नेह र सहानुभुति राखिन्छन । आफ्नो श्रीमान्ले सौता लिएर हिँडे पनि जिम्मेवार भएर निर्भीकतापूर्वक आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्छिन । उपन्यासमा उनी नआत्ति आगाडि बडेकी छिन् । यस उपन्यासको सोभो, स्वभिमान, साहसी, लगनशील, परिश्रमी, इमान्दार, स्वावलम्बी धैर्यवान, नैतिक, दयालु र संवेदनशील पात्रको रूपमा रमिला देखापर्दछिन् ।

४.४.२.२ रमण

'जड्याहाकी स्वास्नी' उपन्यासका प्रमुख पुरुष पात्र रमण हो । जगन्नाथ पण्डितको छोरा हो । ऊ बनारससम्म गएर संस्कृत पढ्न सक्ने पात्र हो । विधिवत रूपमा नै रमिला सँग विवाह हुनु, तिनजना सन्तानको बाबु बन्नु, आफैले पढाउने विद्यार्थी सर्मिलासँग दोस्रो विवाह गर्नु, जाँड रक्सी खानु थाल्नु, श्रीमती तथा छोराछोरीहरूलाई दिनहु शारीरिक तथा मानसिक तनाव दिनु, रमणलाई विद्यालयबाट निष्काशन आदि सुरुमा अनुकूल पात्रका रूपमा उपन्यासमा भूमिका निर्वाह गरेका थिए भने उपन्यासको अन्त्यमा प्रतिकूल पात्रका रूपमा उपन्यासमा आएका छन् ।

विरगञ्ज पुगेर सब्जी पसल गर्नु, काठमाण्डौ गएर सब्जी फलफूल पसल गरे, पून पहिलेकै घर नजिकै सदरमुकाममा गएर होटल शुरु गर्नु यसबाट रमण आफ्ना लागि दुख गर्न पछि नहट्ने संघर्षशील पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा देखा परेका छन् । संस्कृत तथा अंग्रेजीमा दखल भएका पात्र रमण हुन् । उनी पढ्नका साथसाथै खेलकूद तथा साँस्कृतिक कार्यक्रममा पनि रुचि राख्ने व्यक्ति हुन् । सुरुमा उनी जाँडरक्सी खादैन थिए । श्रीमतीलाई कुनैपनि काममा सहयोग गर्थे

तर जाँड रक्सी खान थालेपछि दिनहु श्रीमती तथा छोराछोरीलाई राती मातेर आएर पिट्ने तथा गाली गर्ने गर्थे ।

४.४.२.३ जगन्नाथ

जगन्नाथ 'जड्याहाको स्वास्नी' उपन्यासमा एक सबैले मान्ने गुन्ने सबैको काममा सहयोग गर्ने पण्डितको रूपमा भूमिका निर्वाह गरेका छन् । उनका पाँचवटा छोराछोरीहरू छन् । उनी आफ्नो छोरा रमणलाई बनारसमा लगेर पढ्नका लागि छोडिदिन्छ । जगन्नाथ छोराको विवाह गर्न तयार हुनु, बुहारी माग्न भोलानाथको घर जानु, छोरी मागेर विवाहको तयारी गर्न, सामाजिक संस्कार अनुसार नै पञ्चेबाजा लिएर बुहारी लिन जानु, विवाहको विधिमा खाडो जगाउने कार्यमा आफै सक्रिय भएर खुकुरी दापवाट निकाल्दै आफ्नो छोराको विवाहमा खाडो जगाउनु आदि जस्ता क्रियाकलापले जगन्नाथ एक सक्रिय तथा कर्तव्यपरायण पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

जगन्नाथ स्वभिमान, परिश्रमी, इमान्दार, सहयोगी र कर्तव्यपरायण पात्रकै रूपमा देखा पर्छन् । आफ्नो छोरोले गरेको व्यवहारले जगन्नाथको पुरोत्याई काममा खलबल अएपनि नटेर्ने रिसाह प्रवृत्तिको पात्र हुन । उनी आफ्नो छोरोले गरेको नराम्रो कामप्रति आक्रोश व्यक्त गर्छन् । छोरा आफ्नो लागि मरेको घोषणा गर्छन् । यस उपन्यासमा जगन्नाथको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ ।

४.४.२.४ सर्मिला

सर्मिला रमणको दोस्रो श्रीमती हुन् । उनी सानै उमेरमा कक्षा ६ मा पढ्दा पढ्दै आफैलाई पढाउने शिक्षकसँग भागेर विवाह गर्न सक्ने निर्णय छिटै लिन सक्ने पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा देखिएको छिन् । उनी तेह्र वर्षकी मात्र थिइन् । मञ्जु, रमेश र रविन्द्र तीन सन्तानकी आमा सर्मिला हुन् । होटल तथा पसल गरेरै भएपनि आफ्नो श्रीमान्ले साथ नदिँदा पनि आफ्नो जिवीकोपार्जन गर्न संघर्षरत पात्रको भूमिका निर्वाह गरेकी छिन् । श्रीमान् बारम्बार मातेर घरमा आएर उसलाई तथा छोराछोरीलाई पिट्दा तथा गाली गर्दा समेत आवाज उठाउन नसक्ने एक काँतर जस्तो पनि उनी देखिन्छिन् । उनी आफ्नो भाग्य तथा कर्ममा दोष दिँदै श्रीमान्को दुख तथा पीडा सहेर बस्न बाध्य एक सहनशील पात्र सर्मिला हुन् ।

४.४.३ देश, काल वातावरण

‘जड्याहाकी स्वास्नी’ उपन्यासमा मुख्य गरी गाउँले परिवेश चुनिएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा परिवेशका रूपमा धेरै ठाउँहरूलाई चयन गरिएको छ । रमण पढ्न गएको स्थल बनारसलाई चयन गरिएको छ । रमणले दोस्रो श्रीमती लिएर भागेर गएको स्थल धरान हुँदै विरगञ्जलाई पनि स्थलका रूपमा चयन गरिएको छ । रमण र सर्मिलाले काठमाण्डौ सम्म पुगेर आफ्नो व्यापार व्यवसायलाई निरन्तरता दिए । समयका रूपमा हेर्दा यो उपन्यास यो भन्दा अलिक अगाडिको समय जब चाही नेपालीहरूलाई सँस्कृत पढाउनका लागि बनारस पठाइन्थ्यो ।

४.४.४ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत ‘धनीरामको दशैं’ उपन्यासमा लेखक आफैले कथा कथन गरेका छन् । आरम्भदेखि अन्त्यसम्म घटना विवरण उनी आफैले प्रस्तुत गरेका छन् । उपन्यासभन्दा बाहिर बसेर विस्तापूर्वक पात्रका मानसिक र बाहिरी दुवै जगतको कुराहरू प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले यस उपन्यासमा बाध्य तथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस उपन्यासको आरम्भदेखि अन्त्यसम्म नै तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

४.४.५ उद्देश्य

कुनै पनि उपन्यास रचना गर्दा निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि लेखिन्छ । उद्देश्य तथा लक्ष्य विना कुनै पनि कार्य सफल हुँदैन । जगन्नाथले आफ्नो छोरा रमणको सानै उमेरमा विवाह गरिदिए जगन्नाथको बुहारी पनि १६ वर्षको मात्र थिइन् । उनीहरू एक अर्कामा परिपक्व भएका थिएनन् । जसको कारणले गर्दा रमणले पून अर्की श्रीमती आफूले पढाउदै गरेको विद्यार्थी सर्मिलालाई भगाएर ऊ पनि भाग्न बाध्य भयो । किनभने जीवनका बारेमा बुझेका थिएनन् । जीवन के हो र कसरी जीउने भन्नेबारे रमण तथा सर्मिलामा ज्ञान थिएन त्यसकारण यस्तो समस्या उत्पन्न भएको हो ।

वर्तमान नेपाली समाजमा प्रशस्त रूपमा भइरहेको साजिक समस्या तथा विकृतिलाई यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । हाम्रो समाजमा बालविवाह तथा बहुविवाहको समस्या बढ्दै गइरहेको छ । यही समस्यालाई रमण सर्मिला तथा रमिला पात्रका माध्यमबाट स्पष्ट पार्न खोजिएको छ ।

रवणका माध्यमबाट बालविवाहको भविष्यमा कस्तो असर पर्छ भन्ने कुरा स्पष्ट पारिएको छ । उसले जाँड रक्सी खाएर दोस्रो श्रीमतीलाई तथा छोराछोरीलाई पिट्छ सर्मिला आफ्नो श्रीमान्ले जाँडरक्सी खाएर आएर पिट्दा पनि आफ्नो भाग्यलाई दोष दिदै सहेर बसेकी छन् । उनले आफूलाई भएको अन्यायको विरुद्धमा आवाज उठाउन सकिरहेकी छैनन् । यसबाट महिलाहरूले

घरेलु हिंसा परेमा सहेर बस्ने होइन् त्यसको विरुद्धमा आवाज उठाउनु पर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ । महिलाहरूले जस्तोसुकै समस्या आएपनि आवाज उठाउनु पर्छ भन्ने उद्देश्य यस उपन्यासको रहेको छ । महिला हिंसा अन्त्य गर्नुपर्छ भन्ने उद्देश्य यस उपन्यासले दिन खोजेको छ ।

४.५.६ भाषाशैली

यस 'जड्याहाको स्वास्नी' उपन्यासमा केही सरल तथा केही मात्रामा जटिल भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । यहाँ पुरानो संस्कार तथा संस्कृतिलाई निरन्तरता दिने काम गरिएको छ । रमणको विवाह गर्ने क्रममा खाडो जगाउने चलन छ । खाडो जगाउने क्रममा केही सामान्य रूपमा पाठकले सजिलैसँग बुझ्न नसक्ने भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै श्री ३ प्रतापी महाराजा मन्त्री सर जंगबहादुर के फौज के फौज मे आदि लिङ्ग तथा योनिको उदाहरण प्रशस्तै भेटिन्छन् । साङ्केतिक शब्दहरूको भरपुर प्रयोग भेटिन्छ । जड्याहाकी स्वास्नी उपन्यासमा केही दोहोरीको पनि प्रस्तुत गरिएको छ । जस्तै गाँउले - कति आयौ केटाहरू, कति आयौ पाका किन आका

जन्ति धेरै छन्लिन आका

यसरी गाँउले र जन्ती पक्षबीच दोहोरी प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा क्यूरेड, स्कूल, प्रिन्सिपल जस्ता अंग्रेजी शब्दहरूको प्रशस्त मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ । तत्भव तथा आगन्तुक शब्दहरूको पनि प्रयोगले उपन्यासमा झन मिठास थपेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा प्रचलित भुसुक्क, सुटुक्क जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । व्याकरण संवत त्रुटिहरू भेटिन्छन् । क्रियावीहिन शब्दहरू पनि केही मात्रामा पाइन्छ ।

निष्कर्ष

गुरुङ रामप्रकाश समथिङका २२वटा उपन्यासहरू मध्ये एक उत्कृष्ट तथा महत्वपूर्ण उपन्यास 'जड्याहाकी स्वास्नी' उपन्यास हो । यस उपन्यासमा रमणले बालविवाह गरेको छ । उसले आफू सक्षम नभइ घरपरिवारका लागि विवाह गर्दा भविष्यमा के कस्तो समस्याहरू आइपर्न सक्ने रहेछ भन्ने कुरा थाहा पाइन्छ ।

यस उपन्यासमा आफ्नो परम्परागत संस्कार तथा संस्कृतिलाई जगेर्ना गर्न उद्देश्यले श्लोक, रत्यौलि पनि खेलिएको पाइन्छ । यसरी समाजमा बढ्दै गएको बालविवाह, जाँडरक्सी तथा जुवातास खेल्ने प्रवृत्ति तथा विभिन्न विकृति तथा विसङ्गतिप्रति उपन्यासबाट तीखो व्याख्याहरू प्राहार गरिएको छ ।

वर्तमान समयमा पनि कतिपय नेपाली महिलाहरूले आफ्नो श्रीमान्बाट घरेलु हिंसा सहन बाध्य भएका छन् भन्ने कुरा उपन्यासमा सर्मिलाले आफ्ना श्रीमान् विद्यालयबाट आउँदा दिनहुँ मातेर आउने तथा श्रीमती तथा छोराछोरीलाई पिट्ने गरेको व्यावहारबाट स्पष्ट पारिएको छ । महिलाहरूले घरेलु हिंसा विरुद्धमा आवाज उठाउनु पर्छ साथै बालविवाह एक सामाजिक विकृतिलाई एकै पटक हटाउन त सम्भव हुँदैन विस्तारै-विस्तारै हटाउँदै समृद्ध समाजको स्थापना गर्नुपर्दछ भन्ने कुरा यस उपन्यासको माध्यमबाट स्पष्ट पारिएको छ ।

४.५ 'जनयुद्धको उपहार' उपन्यासको तत्वगत आधारमा अध्ययन

गुरुङ रामप्रकाश साथिङको जनयुद्धको उपन्यास ६६ पृष्ठमको सानो आकारमा संरचित उपन्यास हो । यस उपन्यासमा रेजिना, धनबहादुर, रुपमती, जुनिता, रेजिना, हिमा, देवीका, अस्मिता, आयुसा, सुस्मिता, रेखा, रेजिता, रमिला, संघर्ष र मिरा धेरै पात्रहरूको समावेश गरिएको छ । जसमा प्रमुख पात्र रेजिना हुन, धनबहादुर र रुपमती सहायक पात्रहरू हुन भने जुनिता, रेजिना, हिमा, देवीका आदि गौण पात्रका रूपमा उपस्थित भएका छन् ।

४.५.१ कथानक

यस उपन्यासको कथानक शिलशिलाबद्ध ढङ्गले नै अगाडि बढेको देखिन्छ । यस 'जनयुद्धको उपहार' उपन्यासमा धनबहादुरको घरपरिवारमा घटेको सम्पूर्ण घटनाहरूलाई शिलशिलाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । धनबहादुरको एक गरिब परिवार थियो । धनबहादुर फलामको सामान बनाएर त्यसलाई बेचेर आफ्नो दैनिक जीविकोपार्जन गर्थ्यो, गुजरा गदर्थ्यो । धनबहादुर अविवाहित भएकाले गाउँले तथा घरपरिवारले उसलाई विवाह गर्न अनुरोध गरेर सोही बमोजिम उसले आफ्नै जातकी केटी फकाएर विवाह गर्थ्यो ।

धनबहादुरले विवाह गरेको एक वर्षमा छोरी रेजिनाको जन्म भयो । धनबहादुर र रुपमतीका बर्सेनीका नानीहरू पाँचजना छोरी नै छोरी जन्मिसकेका थिए । रेजिना चाँही जेठी छोरी थिईन् । रेजिना हजूरबुवाको साह्रै प्यारी नातिनी थिईन् । बर्सेनी बढ्दै ठूली भइसकेकी थिईन् । उसको अरुको तुलनामा शारीरिक वृद्धि निकै छिटो भएको थियो । रेजिना बुबा तथा आमालाई घरको काममा सहयोग गर्ने भएकी थिईन्, पानी केही टाढैबाट बोकेर खाने गरेका थिए । रेजिनाको परिवारले पानी लिन धारामा जाँदा गैरदलित र ठूला जाति भनाउदाहरूले आफूप्रति गरेको व्यवहार देख्दा उसलाई वाक्क लागेर आउँथ्यो सबैले पानी थापिसकेपछि मात्र उनीहरूले थाप्नु पर्ने हुन्थ्यो ।

कहिलेकाहिँ रेजिना बाबुले बनाएको सामानहरू लिएर फलानाको घरमा गएर यति पैसा लिएर आइज भनेर उसको हजुरबुवाले पठाउदा ऊ सामान लिएर गएर पैसा लिएर मात्र आउँथिन् । पैसा नदिएसम्म उ उठेरै हिड्दिन थिइन् । रेजिना सक्रिय, लगनशील, तेजिलो दिमाग भएकी केटी थिइन् । कामीलाई किन डाङ्गा भनेको हो दलित जातिले बनाएको भाँडा तथा हतियार चल्ने तर घरभित्र पुऱ्याएर चलाउन थालेपछि छुनै नहुने, कपडाहरू सिलाई सकेपछि छुनै नहुने छुत लाग्ने कस्तो अचम्म रेजिना हरेक कुरामा उत्सुकता जगाउने खालकी केटी थिइन् । उ समाजको नियम देखेर छक्क पर्थिन् । रेजिना पढाइसँग-सँगै गाउँमा हुने सामाजिक कार्यमा सानै उमेरदेखि सक्रिय थिइन् । रेजिना गाउँ घरमा हुने जातीय छुवा छुतको विरोध गरेको देखेर मान्छेहरू छक्क पर्थे । रेजिना सामान्य परिवारको छोरी भए तापनि उसको लगाई खुवाई उच्च स्तरको देखिन्थ्यो । दलित जातकी हो भनेर कसैले अड्कल काट्न सक्दैन थिए । बिचरा रेजिनाको बुवाले फलाम कुटेकै भरमा आठ जनाको परिवारको पेट पाल्नु परेको थियो । यो उनको बाबुको रह्र भन्दा पनि बाध्यता थियो । रेजिना हरेक कुरामा सक्रिय भएकाले स्कूलमा पनि निक्कै चर्चामा आउँथिन ।

त्यतिबेलाको समय संड्कटकालको समय थियो । आजभन्दा १०/१२ वर्ष अगाडिको कुरा हो । गाउँघरमा माओवादीको बिगबिगी थियो । गाउँमा हुने माओवादीको कार्यक्रममा रेजिना पनि जाने तथा भाषण सुन्ने गर्थिन् । उक्त पार्टीको कार्यक्रममा दलितका नेताहरू पनि आएर भाषण गर्थे । माओवादीहरू राती राती आएर उनका बाबुलाई बन्दुक मर्मत गर्न लगाउन लाउथे । दुःख दिन्थे रेजिनालाई उनका बाबुले हल्ला गर्नु हुँदैन माओवादी पार्टीका मान्छेहरू भन्थे माओवादी पार्टीका मान्छेहरूले रेजिनालाई लैजान धेरै प्रयास गरेका थिए तर उनका बुवाले सितैमा हतियार मर्मत गरिदिन्छु भनेर छोडेकका थिए । समय बित्न पनि केही बेर लाग्दो रहेनछ । रेजिताले पढ्न थालेको जिल्ला स्तरीय परीक्षा दिएर घरमै बुवा आमालाई काम सघाउँदै बसेकी थिइन् । एकदिन राती २५/३० जना माओवादी आएका थिए । टोली कमाण्डर चहानको नेतृत्व थियो । त्यसमा धेरै महिला कमरेडहरू थिए । उनीहरूले केही पुरानो बन्दुरकहरू समेत मर्मत गर्न ल्याएका भन्दै थिए । उनका बाबु आरन सल्काएर सामान मर्मत गर्दै थिए । केही महिला कमरेडहरूले रेजिलाई हामी जस्तै पार्टीमा जाऔ भन्दै फकाउदै थिए । रेजिनालाई पार्टीका धेरै आश्वासन दिइरहेका थिए ।

रेजिना कक्षा आठसम्म मात्र पढेकी भएतापनि माओवादी पार्टीका कार्यक्रमहरूले भाषण गरेको कुराले निक्कै प्रभाव पारको थियो । अरुले फकाउँदा उ पनि आफ्नो कुरा राख्दै थिइन् । रेजिताले म त सानै छु म कसरी बन्दुक बोक्न सक्छु र फेरी हामी सानो जातिका मान्छे हो ।

रेजिनाले तपाईंहरू सबै गैर दलित तथा ठूला जातिका मान्छेहरू मात्रै हुनुहुन्छ । माओवादीले पार्टीमा जातको कुरा हुँदैन । धनी र गरीबको भेदभाव हुँदैन, सबै बराबर हुन् । सबैलाई समान व्यवहार गरिन्छ । माओवादी कार्यकर्ताले भन्दै थिए । यति भन्दा पनि रेजिनाले मेरो कर्तव्य धेरै पढेर जागिर खाएर बुबा आमालाई पाल्ने हो म पार्टीमा जाँदै जादिन भनिन्, रेजिना नमाने पछि उनीहरू बन्दुक मर्मत गरी आफ्नै सेल्टर रहेको ठाउँमा फर्किए । रेजिनाको क्षमता देखेर माओवादीहरू लोभिइ रहेका थिए । उनीहरूले रेजिनालाई आफ्नो पार्टीमा ल्याउने जिम्मा निकै चर्चा कमाण्डो कमरेड आशालाई दिए । कमरेड आशाले रेजिनालाई कसरी पार्टीमा ल्याउने हो भनी सोचिरहेको थिइन् । साँभूपख भएपछि माओवादी कार्यकर्ताहरू सामान मर्मत गर्न रेजिनाको घरतर्फ लागे । रेजिनाको बुबा धन बहादुर पुराना समान अर्जापै थिए । उनकी श्रीमती रुपमती सघाँउदै थिइन् । रेजिना चाहिँ घाँस काट्न जंगलतिर गएकी थिइन् । उनी घाँस काट्न गएको ठाउँतिर केही कमरेडहरू लागे । रेजिनालाई चौतारोमा भेटेर उनलाई पार्टीमा जान अनुरोध गरे । उक्त कुराले रेजिना निकै तर्से जस्ती भइन् । आशाको कुरा सुनिनसक्यै रेजिनाले धेरै पढ्ने, समाजमा संघर्ष गर्ने, जातीय छुवाछुत विरुद्धमा शिक्षा र जनचेतनाबाट हटाउने, सधैँभरी बन्दुक बोकेर हिँडेर समस्याको समाधान नहुने, भन्दै खुरुखुरु उत्तर दिइरहेकी थिइन् । हुने विरुवाके चिल्लो पात भनेभै रेजिना दलित परिवामा जन्मेको भए तापनि हरेक कुरामा चासो राख्ने र जान्न चाहने स्वभावकी थिइन् ।

रेजिनाको उदाहरण सहितको तर्कले आशा र उनका साथीहरू उल्टै छक्क परे । यती सानै उमेरमा यस्तो ठूलो कुरा गरेको देखेर आशाले रेजिनलाई पार्टीमा लानैपर्ने कुरा र चाहिने मान्छे भन्ने निर्णय गरिसकेकी थिइन् । तर रेजिना मर्न तयार भइन् पार्टीमा जान भने मानिनन् । ऊ घाँसको भारी बोकेर आफ्नो घरतिर लागिन् । आशा र उनका साथीहरू सेल्टर भएतिर लागे । रेजिना बोलक्कड तथा हिम्मतवाली देखेर उनीहरूले अपहरण गर्ने आदेश आशाले कमाण्डरहरूलाई दिइन् । रेजिना बोलक्कड तथा हिम्मतवाली देखेर उनीहरूले अपहरण गर्ने निर्णय गरे । कमरेड आशाको टोलिले अपहरण गर्ने उपायबारे सोचे । समय साँभूको नौ बजेको थियो । धने, रुपमती, धनेका बाबु आगो तापेर बसिरहेको थिए । बाहिर मान्छेको हल्ला सुनिन्थ्यो धने र आशाको राम्रो चिनजान थियो । उनीहरूले धनेलाई बन्दुक मर्मत गर्न आग्रह गरे । धने अल्ल्छी मान्दै आरनमा आगो सल्काउन थाल्यो । आशा धनबहादुरलाई भाटी तान्न सघाउन थाली भने उसका अन्य साथीहरू भने रुपमती र उनका बाबुसँग गफ गर्न थाले । आशाले भनेको सोचेको उपाय अनुसार नै रेजिनालाई पिसाब फेर्न साथी लैजाने बाहानामा जबरजस्ती अपहरण गरेर सेल्टरमा लगे । बिचरा धने बाहिर निस्किएर रेजिनलाई खोज्न थाले रातको दश बजिसकेको थियो नसोधिकन रेजिना कता गई भनेर सबैजना छक्क परे । उता रेजिनालाई आशाको टोलीले सेल्टरमा

पुऱ्याइसकेका थिए । रेजिना कमरेडहरूको वीचमा रुदै बसीरहेकी थिइन् । रेजिनाको घरमा जानकारी गराउनका लागि आशाले नै घरमा चिट्ठी लेखी कमरेड महेशलाई रेजिनाको घरमा पुऱ्याउन लगाए । घरमा सबैजनाले चिट्ठी पढे धने अब सायद छोरी घर फर्केर आउदिन होला भन्दै सम्भ्रदै थियो । छोरीको सम्पूर्ण गुणगान सम्भ्रदै उनीहरूको परिवार रातभरी निदाउँन नै सकेनन् । उज्यालो भयो रेजिना पनि पूरै पार्टीको कब्जामा परी ऊ रातभरी पनि निदाउन सकिन ऊ बाहिर जाँदा भाग्छे की भनेर पुरुष कमाण्डरहरू पालै पालो खटाएको थियो । यता धनेका जेठी छोरी माओवादी पार्टीमा गई भन्ने हल्ला गाउँभरी फैलियो धनेलाई स्पष्टीकरण दिनुको हैरान थियो । केही समयपछि कक्षा आठको नतिजा प्रकाशन भयो उनले राम्रो अड्क ल्याएर स्कूल टपमा रेजिनाको नाम घोषणा भयो । पुरस्कार लिन उनका बाबु गए । रेजिनालाई साथमा लिएर कमरेड चट्टानहरू पनि बसेको सेल्टर छोडेर अर्को ठाँउ सरे । रेजिना पार्टीमा सबैले माया गर्थे । फुर्सदको समयमा नाचगान गर्ने, सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी हुने, ठूला ठूला नेताहरूको अगाडि भाषण गर्ने, नेपालको धेरै ठाउँ घुम्ने मौका पाएकी थिइन् । पार्टीमा उनलाई नचिन्ने कोही पनि थिएन । उनी भाषण गर्दा पटककै डर मान्दिन थिइन् । जहिले जातीय छुवाछुत तथा जातीय विभेदको कुरा अगाडि सार्थिन् । उनको भाषण सुनेर पार्टीका ठुलै नेता हुँ भन्नेहरु जिब्रो टोकथे । सांस्कृतिक फाँटमा पनि उनको जिम्मेवार र रुचि उतिकै थियो । उनको गीत, नचाइ र जनवादी गीतहरूले थुप्रै आमा बाबुहरु रोएका थिए । उनको भाषणले धेरैले ताली बजाएका थिए भने उनको नचाइले धेरै जना मान्छेहरुले कम्मर मर्काएका थिए । रेजिना राम्री हिस्स परेकी थिइन् । उनको अनुहारको प्रशंसा गर्नेहरूको टोलीमा पनि थुप्रै थिए । त्यसमध्ये पनि कमरेड भानुले रेजिनाको खुब ख्याल गर्थे । पुरेत्याई काम गर्ने परिवारभित्र कमरेड भानु हुर्किएका थिए । भानु सानातिना चोटपटकलाई वास्ता नगर्ने व्यक्ति भएको कारण कुनै एक सांस्कृतिक कार्यक्रममा पुलिसको गोलि छातिमा लागेर गम्भिर अवस्थामा घाइते भएका थिए । उपचारपछि डाक्टरले पार्टीमा नलाग्न अनुरोध गरे पनि उनी आरामै नगरी पार्टीमा फर्केका थिए । रेजिना जस्तै भानु पनि सांस्कृतिक कार्यक्रममा खुब नाच्ने गर्थे । भानु र रेजिना नेपाली सेना प्रहरी र जासुसहरूको आँखा छल्लै नेपालको धेरै ठाउँमा सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका थिए । उनीहरूको प्रेम सम्बन्ध पनि त्यतिकै प्रगाढ रूपमा अघि बढिरहेको थियो ।

भानु र रेजिना समय मिलाएर विभिन्न यौन व्यवहारपनि गर्न थालेका थिए । भानु र रेजिनाको प्रेम सम्बन्धको बारेमा पार्टी भित्र पनि निककै कुरा हुन थालिसकेको थियो । दुवै जनाको मन परापर भएको कुरा थाहा पाए पछि समाजमा ल्याउनु हुँदैन भनी उनीहरूलाई विवाह गर्न सल्लाह दिए । कमाण्डरहरूले दिएको सल्लाह बमोजिम विवाह गर्ने निर्णय त गरे तर भानु बाहुनको छोरा भएकोले भानुका बाबु आमाले नस्वीकार्लान की नस्वीकारेमा के गर्ने भनी रेजिनाले

भानुलाई सोधिन् । भानुले पछिको कुरा पछि नै सोचौला घरमा पस्न नदिए अंश लिएर छुट्टिएर छुट्टै बसौला भनेपछि उनीहरूले विवाह गरे । सेल्टरमै खुब रमाइलोसँग विवाह सम्पन्न भयो । उनीहरूका दुवैजना पार्टीको काममा पूर्ण रुपमा लागीपरेका थिए ।

समय बित्न केही बेर पनि लाग्दैन कति छिटो चौध महिना बितिसकेको रहेछ । रेजिना गर्भवती भएकी थिइन् । सडकटकालमा रेजिनाको बच्चा पाउने चाहाना थिएन् तर भानुको करकापले गर्दा जनयुद्ध चर्किरहेकै बेलामा नौ महिना पुगेर दश महिना लाग्दै गर्दा सेल्टरमै छोरा पाइन् । उनीहरू खुसी साथ जातिगत संस्कार अनुसार न्वरान गरी छोराको नाम संघर्ष राखिदिए । भानु र रेजिनाले छोरा संघर्षलाई जहाँ गए पनि सँगै लिएर जान्थे । पार्टीको काममा पूर्ण रुपमा लागी परेका थिए । छोरा संघर्ष तेह्र महिनाको पुग्दै थियो । रेजिनाले पुन दोस्रो सन्तानको रुपमा छोरी मिरालाई जन्म दिइन् । धेरै जना कमरेडहरूको हात-हातमा मिरा र संघर्ष हुर्कदै थिए । दुई-दुई जना सन्तान भइसक्यो भोलि भानुको घरमा स्वीकार गरेनन् भने यी नानीहरूको हालत के होला भनि उनलाई चिन्ता हुन्थ्यो । भानुले रेजिनालाई घर परीवारसँग एकपटक पनि चिनजान गराएको थिएन । तीन महिनाको सुत्केरी स्यहार पछि फेरि दुई बच्चा सहित रेजिना पार्टीका काममा संलग्न हुन थालिन् । भानु र रेजिनाले पार्टीमा धेरै दुख गरेका थिए । उनीहरूले स-साना नानीहरू समेत भनेन् जहाँ-जहाँ भन्यो त्यही त्यही पुगेका थिए । अचानक पार्टीमा नसोचेको कुरा भयो । एक्कासी पार्टीले सरकारसँग शान्ति सम्झौता गन्यो हतियारहरू भेला गरेर शिविर बनाएर राख्ने भए । दश दश वर्ष जनयुद्धमा लागेको माओवादी पार्टी शान्ति प्रक्रियामा आएपछि कार्यकर्ताहरूले पनि शान्तिको सास फेर्न थाले । गाउँमा साँस्कृतिक कार्यक्रमहरू गरी खुसीयाली मनाए भानु र रेजिनाको छोरा र छोरी क्रमश बढीरहेका थिए । अब छोराछोरी कसरी पाल्ने भनी भविष्यको बारेमा सोच्न थाले उनीहरूले घरमा गएर खेतीपाती गर्नु शिवाय अरु केही उपाय थिएन् । शान्ति सम्झौता भएपछि चुनाव हुने भयो । सम्पूर्ण संगठनहरू आफ्नो पार्टीलाई बहुमतका साथ जिताउन जुटेका थिए ।

यता भानुको बाबु आमाले गाउँलेको मुखबाट छोरा भानुको पार्टीमै दलित जातिसँग विवाह भएको कुरा सुनेका थिए । शत्रुहरूले जे पनि हल्ला गर्न सक्छन् भनेर पूर्ण विश्वास गरेका थिएनन् । उनीहरूको बाबु आमा यदि हो रहेछ भने ज्यूदै किरिया गर्ने भन्दै थिए । भानुका बा पुरेत्याइ काम गर्ने भएकाले उनको घरमा टाढा-टाढा गाउँबाट समेत चिना टिपन हेराउन, विवाहको लगन जुराउन भनि आउँथे उनलाई भ्याइनभ्याई हुन्थ्यो । उनको आम्दानी पनि राम्रै हुने गरेको थियो । भानु र रेजिना पनि आफ्नो घर पुगेर सबैलाई ढोग तथा नानीहरूले नमस्कार गरे । भानुका बाले बुहारी चाहिँ के थरी हो भनेर भानुलाई सोधे उनले दलित जातको कामीको छोरी भनि नढाटी उत्तर दियो । यति सुनेपछि भानुका बुबा आमा कराउन थाले छुत लाग्ने भयो, गाईको

गहुँत छर्कनु पर्ने भयो घरमा, त ज्यूँदै मारिस् तँ गइ हाल आदि भनेर कराउन थालेपछि उनीहरूलाई कसैले सहयोग गरेन । भानु र रेजिना घरबाट हिँडेपछि उसका बाबुले ज्यूँदै कपाल काटेर छोराको किरिया बार्न थाले । उनीहरू पनि के कम जिल्ला गएर अदालतमा अंश दिलाइ पाउँ भनेर बाबुको नाममा मुद्दा दर्ता गराए । भानु र रेजिना कति जिन्दगीलाई पातमा राखेर हिड्नु भनि बाबुको घरदेखि केही पर घर बनाएर बस्न थाले बाबु कै बारीमा खेतीपाती गर्न थाले । भानुकी आमा गाउँका मान्छेहरूको छेउमा बुहारीलाई खुब गाली गर्थी, पानी पँधेरामा पनि गाली गर्थी । रेजिनाले पनि गाउँमा केही छिमेकी साथीहरू बनाइ सकेकी थिइन् । भानुकी आमाले धेरै पटक बुहारी रेजिनालाई कुट्न धारामै भ्रम्टेकी थिइन तर हातै हालेकी चाहिँ थिइनन् ।

भानु र रेजिना गाउँ फर्केको पनि एक वर्ष बितिसकेको थियो । उनीहरूलाई छोराछोरीलाई कसरी पाल्ने भन्नेमा दुवै जना चिन्तित थिए । भानुका बा र आमाले उनीहरूको छाँयासम्म देख्न मान्दैन थिए । साले बजिया, संसारमा कोही नपाएर पानी नै नचल्ने जात ल्याएछ, बरु सेनाले गोली ठोकेर मारिदिएको भए हुन्थ्यो । विहानै उठेर भानुका आमा उतैतिर फर्केर थुक्थी, साले डाड्द्रेनी भनी गाली गर्थी । समय रातको दुई बजेको थियो भानुलाई एक्कासी दम बढे जस्तो भयो । ऊ उठेर रेजिनालाई पनि उठायो । मान्छेहरू भेला भएर उसलाई अस्पताल लगे शहरमा जस्तो गाउँमा गाडीको सुविधा नभएकाले डोको काटेर डोकोमा विरामी बोकेर राती नै भानुलाई अस्पताल पुऱ्याए । भानुलाई अस्पताल पुऱ्याउँदा ढुकढुकी मात्र थियो । उसले हातको इसाराले रेजिनालाई बोलायो । त्यसपछि उसले यस संसारलाई छाड्यो । डाक्टरकको एक्से रिपोर्ट हेर्दा उसके छातीमा गोली लागेको रहेछ । छातीको फोक्सो पुरै छिद्रा छिद्रा परेको रहेछ । भानुको मृत्युमा पार्टीले जिल्लामा सोकसभाको आयोजना गर्‍यो । उनको लासलाई छोरा संघर्षले दागवती दियो । उसको अन्त्येष्टि गरे भानुको मृत्यु हुँदा उनका बाबु आमाले एक थोपा आसु पनि भारेनन् । उनका आफन्त कोही पनि भेट्नको लागि आएनन् । भानुको मृत्यु भएको दिनदेखि । बेहोस भएकी रेजिना तीन दिनमा मात्र होस आएको थियो । रेजिनाले भानुको मृत्युमा हिन्दु परम्परागत संस्कार अनुसार तेह्र दिसम्म किरिया गरिन तेह्र दिनमा हिन्दु अनुसार नै गाईका बाछीहरू दान गरेर गाइएको गहुँत खाएर अनि छर्किएर चोखिए । भानुको मृत्युपछि रेजिनाले भन भन उनको आमाबाट भन पिडा सहनु परेको थियो । रेजिनाको छायाँ देख्यो कि साले रण्डी, बोक्सी, डाड्द्रेनी मरो छोराको मुटु कलेजो निकालेर खाइस भन्दै गाली गर्थिन । पार्टीका कार्यकर्ताहरूले बजारमा संकलन गरिदिएको कपडा, पैसा र चामलले उनीहरू जीवन निर्वाह गरिरहेका थिए । समय रातको एघार बजेको थियो रेजिना र छोराछोरी भात खाएर सुतिरहेका थिए । राती एक्कासी उनको घरको ढोकामा लातले डयाड हान्यो । त्यति हानि सक्दा सामान्य कोठाको ढोका खोलिहाल्यौ उनकी आमा ढोका भित्र पसिन र ओछ्यानमा गएर रेजिनालाई लात्तै लात्ताले

खुब साह्रो कुटिन । घरका सबै सामानहरू छरपष्ट हुने गरी फ्याकीदिए कुच्याइदिए भानुकी आमाको पिटाइले उनको जिऊ पुरै थाड्थिलो भएको थियो । रेजिना आफ्नो भाग्यलाई धिकादै थिइन् । रेजिना दलित जाति भएर जन्मिएकोमा खुब पछुताउने गर्थिन् । दलित भएकै कारणले मैले यस्तो समस्या भोग्नु बाध्य भएको भन्दै उनी आफैले आफैलाई धिकादै थिइन् ।

बजारमा पार्टीले संकलन गरिदिएका चामल सकिएपछि रेजिना अर्काको घरमा गएर काम गर्दै अन्न ल्याएर आफ्ना दुई छोराछोरी पाल्न थाली । जिन्दगीमा उनको साहारा भनेकै दुई छोराछोरी बाहेक कोही थिएनन् रेजिना सामान्य विष्ट परिवारको छोरी भएका कारणले गर्दा छोरीलाई सहनु पर्छ भन्नु भन्दा उनको अरु कुनै उपाय थिएन् । नेपाली समाजमा केटाको थर जुन छ केटीको पनि त्यही केटाकै थरसँग जोड्ने चलन हुन्छ तर भानुका बाबु आमाले बुहारीलाई कामीकै छोरीको रूपमा हेरिदिने । रेजिनाले जातीय छुवाछुतकै कारणले आफूले भोग्नु परेको यातनाको बारेमा पार्टीमा पनि उजुरी गरिदिने । पार्टीले पनि सुनुवाई गरेन रेजिना उजुरी गर्दा गर्दै थाकिसकेकी थिइन् ।

रेजिनाको छोरा र छोरी स्कूल जाने उमेरका भएका थिए । उनीहरूलाई स्कूलमा लगेर पढाउन सक्ने पैसा थिएन् । रेजिना गाउँमा गएर बारी खन्नु दाउरा बोक्नु, धान काट्नु, मकै भाँच्नु आदि काम गरेर आफ्नो गुजरा गर्थिन । भानुका बैनीले रेजिना घरबाट निस्किएपछि थालहरू फालिदिने, लुगाहरू माथि आगो बालिदिने, पकाउने भाडा लुकाइदिने गरेर रेजिनालाई दिनसम्म दुःख दिएका थिए । विचरा रेजिना कामी जातको कोखमा जन्मिनु कै दोष थियो र ? एक कामी जातकी छोरी भएका कारणले उनले जीवनमा भनेकै दुख पीडा सहेर बस्न बाध्य भएकी छिन । राँडी, बोक्सी र डड्रेनी शब्दको गाली सुन्दै बस्नुपर्ने भनी सम्भ्रदा सम्भ्रदै रेजिना निदाउन पुगिछन् र कथावस्तुको अन्त्य हुन्छ ।

४.५.२ चरित्रचित्रण

प्रस्तुत जनयुद्धको उपहार उपन्यासमा प्रमुख पात्र रेजिना हुन् । यस उपन्यासमा धेरै पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासमा धनबहादुर र रुपमती सहायक पात्रहरू हुन् भने कमरेड जुनिता, रेजिना, हिमा देवीका, अस्मिता, आयुसा, सुस्मिता, रेखा, रेजिता, रेफला र मिरा गौण पात्रको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यी पात्रहरूमध्ये प्रमुख पात्रहरूको सङ्क्षेपमा चरित्रचित्रण गरिएको छ ।

४.५.२.१ रेजिना

प्रस्तुत उपन्यासमा रेजिना कालो वर्णकी भए तापनि सबैको आँखामा पर्ने खालकी बोलक्कड सुन्दर शरीर भएकी आकर्षक पात्रको रूपमा देखा परेकी छिन् । ऊ आमा, रुपमती र

बाबु धनबहादुरको जेठी छोरी हो । रेजिना सानैदेखि पढ्नमा तगडा साथै बोलक्कड खालकी थिइन् । उनका बाबु आमा फलामको सामान बनाउने काम गर्थे उक्त काममा रेजिना साथ दिन थालेकी थिइन् । दलित जातकी तथा जेहेन्दारी विद्यार्थी रेजिना भएकाले छात्रवृत्ति र वार्षिक रुपमा स्कूलबाट राम्रै पुरस्कार पाउँथिन् । रेजिना कामीलाई डाङ्गा भनेको सुन्दा छक्क पर्थिन् । उनी जातीय छुवाछुत र श्रमको उचित ज्याला नदिने समाजप्रति निककै आक्रोशित हुन्थिन् । रेजिनाको कुराले ठूलै मान्छेहरू पनि चकित पर्थे । उनी पढाइका साथै सामाजिक कार्यमा पनि त्यतिकै सक्रिय थिइन् । सार्वजनिक स्थलमा जातीय छुवाछुतको विरोध गर्थिन् । रेजिना पढाइका साथै विद्यालयमा हुने सम्पूर्ण कार्यक्रममा प्रथम स्थान हासिल गरी पुरस्कार जित्ने उनै हुन्थिन् । रेजिनाको सक्रियता र लगनशीलता साथै तेजिलो दिमागको माओवादी पार्टीका कार्यकर्ताहरूले गाउँमै बसेर नियलिरहेका थिए । रेजिनालाई पार्टीमा जान पटकपटक अनुरोध गरिए तापनि उनले भने मानेकी थिइनन् । उनी आठ कक्षाको जिल्ला स्तरीय परीक्षा सकेर घरैमा काम सघाइरहेकी थिइन् । त्यही समयमा २५/३० जना माओवादी कमाण्डर आएर उसलाई फकाउदा पनि नटेर्ने, पढेर बाबु आमा पाल्छु भनिन् । उनलाई यसरी हेर्दा चारित्रीक रुपमा कर्तव्यपरायण पात्रका रुपमा यस उपन्यासमा पाउन सकिन्छ ।

माओवादी कार्यकर्ताहरूले रेजिनालाई अपहरण गर्नु, सेल्टरमा ल्याएर राख्नु, उनी पार्टीका सम्पूर्ण काममा सक्रियता जगाउनु, भाषण गर्नु, जातीय छुवाछुत विरुद्धमा आवाज उठाउनु, रेजिना क्रान्तिकारी गीतहरू गाउनु, पार्टीमा हुने सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा सक्रियताका साथ भाग लिनु आदि जस्तो चरित्रले रेजिना बोलक्कड हिम्मवाली एक कर्मठ पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा देखा परेकी छिन् ।

उनीहरूले नेपाल प्रहरी, सेना र जासुसीहरूको आँखा छुल्दै नेपालको धेरै ठाउँमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्थे । त्यही बेला रेजिनाको बाहुन केटा भानुसँग प्रेम सम्बन्ध बस्छ । जनयुद्धले उनीहरूको प्रेममा कुनै प्रभाव पार्दैन । भानु र रेजिनाको सेल्टरमै विवाह हुनु, संघर्ष र मिरा छोरा र छोरी जन्मनु, पार्टीको सरकारसँग शान्ति सम्झौता हुनु, भानु र रेजिना बच्चाका साथ घर फर्कनु, घरमा बाबु आमाले अस्वीकार गर्नु, अंश लिएर छुट्टै बाँसको भुप्रो वारेर बस्नु, केही समयमा भानुको मृत्यु हुनु, सासु आमाको यातना तथा कुटाई सहेर रेजिना बाँच्नबाध्य हुनु आदि जस्ता उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म रेजिना कै केन्द्रियतामा उपन्यास अगाडि बढेका कारणले उनको यस उपन्यासमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । सम्पूर्ण कथावस्तु उनकै केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको देखिन्छ ।

४.५.२.२ धनबहादुर

धनबहादुर प्रस्तुत उपन्यासको दोस्रो कथानकको प्रमुख पुरुष पात्र हो । धनबहादुर रेजिनाको बाबु हो । धनबहादुर कामी जातको व्यक्ति हो । उसले गाउँभरीको सामान बनाउने तथा मर्मत गर्ने कार्य गर्दछ । धनबहादुर नामले धनी भए तापनि वास्तवमा धनले गरिब छ । अर्काको सामान बनाएर नै उसले आफ्नो परिवार पाल्ने गरेको छ । सामान बनाएर लगिदिँदा पनि उसलाई कहाँ जस हुन्थ्यो र ! कसैले पैसा नदिई साले डाड्ग्रा भनी गाली मात्र गर्थे त्यती भन्दा पनि केही जवाफ नफर्काउने सहनशील पात्रका रूपमा धनबहादुर यस उपन्यासमा रहेका छन् । धनबहादुरले आफ्नी छोरी रेजिनालाई पटक पटक माओवादी कार्यकर्तामा लैजाने प्रयास गर्दा पनि उनीहरूको सामान सितैमा मर्मत गरिदिने आफ्नु छोरी पार्टीमा नलैजाने अनुरोध गरेका थिए ।

जबरजस्ती रेजिनालाई पार्टीमा लगे पछि धनबहादुर बैरागिएका छन् । आफ्नो छोरीको क्षमता तथा प्रतिभादेखि उनी धिकाछन् । धनबहादुर छोरीको बारेमा चिन्ता गर्छन् । समय समयमा सरकारले दिएको पैसाले धन बहादुरको घरमा सहयोग मिल्ने गरेको थियो ।

४.५.२.३ रुपमती

रुपमतीको यस उपन्यासमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । रुपमती रेजिनाको आमा तथा धनबहादुरको श्रीमती हुन् । आफ्नो छोरीको भविष्यका बारेमा चिन्ता गर्ने चिन्तशील पात्र हुन् । रेजिनाले पढाइसँगै अरु कुरामा पनि सहयोग गरेकी छिन् । साथै घरमा पनि बाबु आमालाई सहयोग मिलेको थियो भनि रुपमतिलाई छोरीको बारेमा धेरै चिन्ता थियो । यस उपन्यासमा रुपमतीले सहायक भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

४.५.२.४ भानु

‘जनयुद्धको उपहार’ उपन्यासको सहायक पात्रको भूमिका भानुले निर्वाह गरेका छन् । उनी आर्यन समुदायभित्रका खाट्टी बाहुनको छोरा हुन् । उसको बाबु पुरेत्याँइ काम गर्थे । भानु स्कूलमा खुब नाँच्ने गर्थे । उनको नाँच धेरै ठाउँमा चर्चित थियो । जहिले पनि साँस्कृतिक कार्यक्रम हुँदा भानु प्रथम स्थान हासिल गर्दथिए । भानुलाई नाचिरहेकै ठाउँबाट माओवादी पार्टीका कार्यकर्ताहरूले अपहरण गरेर लगेका थिए ।

एक पटक पार्टीकै साँस्कृतिक कार्यक्रम गरिरहँदा सरकारी पुलिसले घेरेर कार्यक्रम स्थलमा आक्रमण गर्दा उनको छातिमा गोली लागेको थियो । छातिमा निकै ठूलो असर परेको थियो । उनलाई डाक्टरले अब यस्तो काममा नलाग्नु भनेका थिए तर पनि भानु नटेरीकन पार्टीमा

लागीपरेका थिए । यसबाट भानु पार्टीको काममा मरिमेटने पात्रका रूपमा उपन्यासमा देखापरेका छन् । भानुको कामीकी छोरी रेजिनासँग प्रेम सम्बन्ध बस्नु, उनीहरूको प्रेम प्रगाढ हुँदै जानु, विवाह हुनु, बच्चा जन्मनु, शान्ति सम्झौता हुनु, भानु र रेजिना घर फर्कनु, भानुको घरमा अस्वीकार गर्नु, उनीहरू अंश लिएर छुट्टै घर बनाएर बस्नु, भानुको पहिले छातिमा गोली लागेका कारण मृत्यु हुनु जस्ता घटनाक्रम यस उपन्यासमा भानुको जीवनमा घटेको घटनाक्रमहरू हुन् । भानुले कर्मठ एवम् लगनशील पात्रका रूपमा उपन्यासमा भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

यसरी सामाजिक परिवर्तन र प्रजातान्त्रिक परिपाटीका निम्ति सक्रिय रहने भानु इमान्दार, जिम्मेवार, कर्मठ, सचेत, प्रतिभाशाली, प्रजातन्त्रवादी, सहयोगी, पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा प्रस्तुत भएका पाइन्छन् ।

४.५.२.५ आशा

आशाले यस उपन्यासमा गौण पात्रको भूमिका निर्वाह गरेकी छिन् । माओवादी पार्टीमा चर्चा भएकी महिला कमाण्डर आशा हन् । चित्त नबुझेको कुरामा कसैसँग पनि भुक्नु हुँदैन भन्ने उनको मान्यता रहेको थियो । कमरेड आशाले रेजिनालाई फकाउने जिम्मा पाएकी थिइन् । आशाले रेजिनालाई जातीय मुद्दा उठाउदै फकाउने कोशिस गर्दा पनि नमाने पछि अब के गर्ने त ? भन्दा नयाँ उपाय बारे सोचिरहेकी थिइन् । आशामा एक्कासी नयाँ उपाय आयो । जुन रेजिनालाई अपहरण गर्ने रहेको थियो । सम्पूर्ण कमरेडहरूले रेजिनालाई अपहरण गर्ने कुरामा सहमति जनाई उनलाई अपहरण गरेर सेल्टरमा लगे । सेल्टरमा लगेर आशाले आफै रेजिनाको घरमा रेजिना आफूसँग भएको जानकारी गराउँदै चिट्ठी लेखेर पठाइन् । आशा यस उपन्यासमा एक चर्चित, नयाँ उपाय सोच्न सक्ने क्षमता भएकी कर्मठ एवम् सहनशील पात्रका रूपमा उपस्थित भएकी छिन् ।

४.५.३ उद्देश्य

प्रस्तुत जनयुद्धको उपहार उपन्यासको मुख्य उद्देश्य समाज सुधार हो । यस उपन्यासले वर्तमान समाजमा बह्दै गएको जातिय छुवाछुतलाई पर्दाफास गरेको छ । धन बहादुर परिवार तल्लो जातको कामी परिवार भएकाले उसले समाजबाट थिचोमिचो सहनु परेको कुरा उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस उपन्यासमा कामीकी छोरी रेजिनाले बाहुनको छोरो भानुसँग विवाह गरेकी छिन् । दलित जातिले बनाएको भाडा तथा हतियार बनाउँदासम्म चल्ने घरभित्र पुऱ्याएर चलाउन थालेपछि बनाउने मान्छेले छुनै नहुने छुत लाग्छ भन्ने, कपडा सिलाउदासम्म हुने, सिलाइ सकेपछि छुनै नहुने छुत लाग्छ भन्ने, अनुहार राम्रो देखेका तरुणी उमेरका दलित जातिका केटीहरूलाई

शारीरिक यौन सम्पर्क गर्दा पनि छुत लाग्नु पर्ने हो नि कस्तो छुत नलागेको भनि तिखो व्याङ्ग्यहरू प्रहार गरिएको छ ।

यस उपन्यासमा रेजिना जातीय छुवाछुतको अन्त्य गर्नमा लागीपरेकी छिन् । दलित भन्दा गैरदलित बहुसंख्या भएको ठाउँमा रेजिना एकलैले जातीय छुवाछुतको विरुद्धमा आवाज उठाउन सम्भव थिएन । सर्वप्रथम त समाजमा चेतनाको अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश यस उपन्यासले दिएको छ । शिक्षित समाजको निर्माण गर्न सकेमा यस्ता सामाजिक विकृतिहरू सजिलैसँग नीर्मुल पार्न सकिन्छ । सर्वप्रथम व्यक्ति शिक्षित त्यसपछि समाज शिक्षित र समाज शिक्षित भएपछि यस्ता विकृतिहरू हटाउन सकिन्छ भन्ने आत्मबल यस उपन्यासबाट पाउन सकिन्छ ।

धन बहादुरको आफ्नो कपडा आगोको झिल्काहरूले प्वालै-प्वाल पारे पनि सहेर गाउँमा भाडाकुडा बनाइ लगेर जिम्मा दिदा समेत पैसा नदिई सले डाङ्ग्रा ! मूला एउटा हलुङ्गे भाडा छाडेको छ पैसा तिर्न सक्दैन जस्तो गरेर कस्छस् ? भनी गाली गरिएको छ । श्रमको उचित ज्याला नदिने समाजप्रति निक्कै आक्रोश व्यक्त गरिएको छ । सीप अनुसारको ज्याला पाउनुपर्छ भन्ने कुरा यस उपन्यासका माध्यमबाट प्रष्ट पारिएको छ । कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो सिप र क्षमताको उपयोग गरी आफ्नो परिवार पाल्नु पर्ने हुन्छ । जस्तै पुराहितले पुरोहित्याइ काम गरेर आफ्नो स्वस्तिशान्ति गर्न लगाएर बेलुका खिर ख्वाएर पठाउदा मात्रै हुँदैन उसको पनि परिवार पाल्नु पर्ने हुन्छ ।

यस उपन्यासमा रेजिना जातीय छुवाछुतको विरुद्धमा लागी परेपनि उनले बाहुनको छोरा भानुसँग विवाह गरेर आफ्नो परिवारबाट यातना सहेर बस्नु परेको बाध्यात्मक परिस्थिति यस उपन्यासमा पाइन्छ । भानुको आमाले रेजिनालाई राँडी, रण्डी, बोक्सी र डाङ्ग्रेनी भन्दै गाली गर्थिन् । उनको शरीरभरि चोटै-चोट थियो । यसरी यस उपन्यासको प्रमुख पात्र रेजिनाले भोगेजस्तो दुःख पीडा कसैले भोग्न नपरोस् त्यसका लागि चेतनाको अभिवृद्धि गर्नुपर्छ भन्नेकुरा यस उपन्यासले दिएको सन्देश हो ।

४.५.४ दृष्टिविन्दु

‘जनयुद्धको उपहार’ उपन्यासमा लेखक आफैले कथाको कथन गरेका छन् । आरम्भदेखि अन्त्यसम्म घटना विवरण उनी आफैले प्रस्तुत गरेका छन् । उपन्यास भन्दा बाहिर बसेर पात्रको मानसिक र बाहिरी दुवै जगत्का कुराहरू प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले यसमा बाह्य वा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उपन्यासको आरम्भदेखि अन्त्यसम्म नै तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.५.५ भाषाशैली

‘जनयुद्धको उपहार’ उपन्यासमा सरल, सहज तथा सर्वसाधारणले बुझ्न सक्ने भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ। कतिपय ठाउँमा स्वभाविकता र प्रभावकारिता सिर्जना गर्ने उद्देश्यले तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग पनि गरिएको छ। यस उपन्यासमा कतिपय ठाउँमा क्रियारहित वाक्यहरू प्रयोग भएको पाइन्छ। जनयुद्धको उपहार उपन्यासमा ‘खाने मुखलाई जुङ्गाले छेक्दैन’ भन्ने जस्ता उखान टुक्काहरूको प्रशस्त मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा प्रचलित छक्कै, भिलिक्क, सुटुक्क जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ। उपन्यासमा रे, पो, लौ, अरे, त जस्ता निपात प्रयोग गरिएको छ। ग्यारेन्टी, पार्टी जस्ता अंग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ।

४.५.६ देश, काल, वातावरण

आजभन्दा करिब १०/१२ वर्ष अगाडिको माओवादी द्वन्द्वकालको राजनीतिक परिवेशको पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत उपन्यास निर्मित छ। जुन समयमा सर्वसाधारण जनताहरूले डर र त्रासका साथ जीवन बिताइरहनु परेको थियो। कतिखेर कहाँ मरिन्छ भन्ने कुनै ठेगान थिएन। जनताका समस्याहरू चाँडै समाधान हुने नवीन कुरालाई उपन्यासमा अभिव्यक्त गरिएको छ। यस उपन्यासमा रेजिनालाई पार्टीमा जानका लागि फकाउदा नभएपछि जबरजस्ती अपहरण गरिएको छ। व्यक्तिको चाहना नहुँदा नहुँदै पनि जबरजस्ती गर्ने प्रवृत्ति यस उपन्यासमा अधि सारिएको छ। दश दश वर्षको जनयुद्ध र त्यसले राष्ट्रमा मच्चाएको तहल्कालाई पनि उपन्यासमा देश, कालका रूपमा लिइएको छ। दश वर्ष पश्चात सरकारसँग शान्ति सम्झौता हुनु, चुनावी माहोल चर्कनु जस्ता कुराहरू उपन्यासमा चर्चा गरिएको छ।

निष्कर्ष

यस उपन्यासले मुलुकको समसामयिक राजनीतिक अवस्थाको बिम्ब उतारेको छ। साथै जातीय छुवाछुतको पनि भण्डाफोर गरिएको छ। वर्तमान समाजको यथार्थ चित्रण यस उपन्यासमा गरिएको छ। तत्कालीन मुलुकको सामाजिक, राजनीतिक, अवस्थाको दुरुस्त चित्र उतारिएको प्रस्तुत उपन्यासको प्रसङ्गले मुलुकको विद्यमान राजनीतिक गतिविधिलाई पनि समेटेको छ।

यस उपन्यासकी प्रमुख पात्र रेजिनाले उपन्यासको शुरुमा जातीय छुवाछुतको विरुद्धमा आवाज उठाइन् तर उनको त्यो आवाज सुनुवाइ भएन। उपन्यासको अन्त्यमा बाहुनको छोरासँग

रेजिनाको विवाह भए पश्चात् उनी आफैँ जातीय छुवाछुतमा परिन् उनलाई भानुका बाबु आमाले अस्विकार गरे । उनले धेरै शारीरिक तथा मानसिक पीडा भोग्नुपरेको थियो । १० वर्षे जनयुद्धको समाप्तपछि चूनावी माहोल यस उपन्यासमा देख्न सकिन्छ । यस उपन्यासमा माओवादीहरूले शसस्त्र द्वन्द्वमा निर्दोष जनताहरूलाई जबरजस्ती अपहरण गरेर लगेका थिए । त्यतीबेलाको समयमा मान्छेहरूले स्वतन्त्र रुपमा बाँच्न पाएका थिएनन्, स्वतन्त्र रुपमा बाहिर हिडडुल गर्न पाएका थिएनन् । यिनै प्रसंगहरू यस उपन्यासमा पाउन सकिन्छ ।

*

पाँचौ परिच्छेद उपसंहार र निष्कर्ष

पहिलो परिच्छेद अन्तर्गत यस शोधपत्रको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा शोधशीर्षक, शोधपत्रको प्रयोजन, विषय परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको सीमाङ्कन र शोधविधि तथा सामग्री संकलन विधि सम्बन्धी विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद अन्तर्गत समथिङको सामान्य परिचय दिँदै साहित्यक यात्रा तथा चरणगत प्रवृत्तिको प्रवेश गरिएको छ । वि.स. २०२६ सालमा यस धर्तीमा प्रवेश भएका समथिङ आमा स्व. जसमाया गुरुङ र बुवा असल बहादुर गुरुङको साइला छोरा हुन् । गरिब परिवारमा जन्म भएका समथिङले आफ्नो जीवनको बाल्य अवस्था अत्यन्तै दुःख र कष्ट व्यहोर्नु परेको थियो । समथिङको आठ वर्षको उमेरमा मात्र बोली फुटेको थियो । समथिङले १० वर्षको उमेरदेखि मात्र घर नजिकैको पुलभञ्ज्याङ प्राथमिक विद्यालयमा कक्षा १ मा अध्ययन गर्न शुरु गरेको थिए । समथिङले २०४८ सालमा एस.एल.सी पास गरेर घरको कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण समथिङ सानै उमेर देखि नै नोकरीमा प्रवेश गर्न बाध्य बेनका थिए । उनले हरेक प्रकारको काम गेरर जुटाएको खर्चले पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसमा आइकममा नाम लेखाई प्राइवेट जस्तो पढ्न शुरु गरे । खर्चको लागि समथिङ जस्तो सुकै काम गर्न पनि पछि परेनन् । स्नातक तहमा नाम लेखाएर अध्ययन त गर्न थाले तेस्रो वर्षसम्म परीक्षा दिएता पनि स्नातक तह पूरा गर्न सकेनन् ।

समथिङले वि.स. २०४८ सामा 'दाही' शीर्षकको मुक्तक लेखेर साहित्य लेखनमा शुरु गरेको र २०४९ साल साउन १५ गते अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन पाँचथर बहुमुखी क्याम्पस पाँचथरबाट प्रकाशित विद्यार्थी सन्देश मासिक साहित्यिक पत्रिका वर्ष ०१ अंक ०१ मा विद्यार्थी नामक प्रकाशित कविताबाट प्रारम्भ भएको साहित्यिक यात्रा २०६४ सालदेखि अझै उर्वर भएर गएको देखिन्छ ।

वि.स. २०४८ देखि सुरुवात भएको समथिङको उपन्यासको विकासको विकासक्रम हाल सम्म तीन चरण पार गरिसकेको छ । वि.स. २०४८ देखि २०६४ सम्म उपन्यासको प्रथम चरण, वि.स. २०६५ देखि २०६९ सम्म द्वितीय चरण र वि.स. २०७० देखि हालसम्म तृतीय चरण गरी उपन्यासकारले विभाजन गरेका छन् । यसै परिच्छेदमा सामाजिक यर्थाथतामा जोड, यौन मनोविज्ञान प्रस्तुत, निम्न सामाजिक स्तरका पात्रहरूको प्रयोग, गाउँदेखि शहरसम्मलाई कार्यपीठका नारीमा देखिएको यौन समस्याको चित्रण आदि औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू चर्चा गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद अन्तर्गत उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययनका बारेमा चर्चा गरिएको छ । उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्ष अन्तर्गत उपन्यासमा विभिन्न विद्वान्हरूले दिएका परिभाषाहरूको अध्ययन गरी यहाँ समेटिएको छ ।

वि.स. १८२७ मा महाभारत विराटपर्वबाट थालिएको उपन्यासको विकासक्रम हालसम्म तीन चरण पार गरिसकेको छ । वि.स.१८२७ देखि १९४५ सम्म प्राथमिक काल, वि.स. १९४६ देखि १९९० सम्म माध्यमिक काल र वि.स. १९९१ देखि हालसम्म आधुनिककाल गरी उपन्यासकारहरूले विभाजन गरेका छन् । उपन्यासको वर्गीकरण अन्तर्गत उपन्यासलाई विषयवस्तुका आधारमा उद्देश्य वा औपन्यासिक तत्वका आधारमा, शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण गरिएको छ । यसै परिच्छेद अन्तर्गत उपन्यास र कथा, उपन्यास र आत्मकथा, उपन्यास र निबन्ध, उपन्यास र नाटक, उपन्यास र महाकाव्यबीच तुलना पनि गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद अन्तर्गत समथिडले जन्मदिनको अवसरमा बाइस वटा उपन्यासहरू प्रकाशन गरेका थिए । जसमध्ये पाँचवटा (जनयुद्धको उपहार, दुर्दशा, जड्याहाकी स्वास्नी, माया, धनीरामको दर्शन) उपन्यासलाई प्रतिनिधि उपन्यासका रूपमा लिएर तत्वगत आधारमा अध्ययन गरिएको छ । यसै परिच्छेदमा कथानक, पात्र, उद्देश्य भाषाशैली, दृष्टिविन्दु जस्ता उपन्यासका तत्वहरूको माध्यमबाट प्रत्येक उपन्यासको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

पाँचौँ परिच्छेदमा यस शोधपत्रको सार प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा रहेका विकृति र विसङ्गतिका प्रमुख कारण युवाशक्ति धर्म संस्कार र संस्कृतिबाट टाढिनु नै रहेको छ भन्ने कुरा आफ्ना उपन्यासमा देखाउँदै नयाँलाई काँचो र पुरानोलाई परिपक्व नै मान्नु पर्छ भन्ने आदर्श विचार राख्ने समथिड सामाजिक यर्थाथवादी उपन्यासकार हुन् । समाजमा रहेको सामाजिक विकृति तथा विसङ्गतिको प्रत्यक्ष रूपमा चित्रण गरिएको छ । हाम्रो समाजमा बहूँदै गएको चेलीबेटी बेचबिखन तथा जातीय छुवाछुतको प्रत्यक्ष रूपमा उपन्यासको माध्यमबाट चित्र उतारिएको छ । गरिबी र गरिबीले निम्त्याउने समस्याहरूलाई यस उपन्यासमा चित्रण गरिएको छ । यौन शोषणको दृष्टिले हेर्दा यो उपन्यास उच्च कोटीको उपन्यासका रूपमा रहेको छ ।

५.१ सम्भावित शोधशीर्षकहरू

साहित्यकार रामप्रकाश समथिड नेपाली साहित्यका फाँटमा खास गरेर उपन्यास विधामा ख्याति कमाउन सफल भएका छन् । उनका सम्बन्धमा जिज्ञासु शोधकर्ताहरूलाई निम्न शोध शीर्षकहरू सम्भावित देखिन्छ ।

- क. परिवेश चित्रणका दृष्टिले समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासको अध्ययन ।
- ख. समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासमा पात्र विधान ।
- ग. सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकारका रूपमा रामप्रकाश समथिडको प्रतिनिधि उपन्यासहरूको अध्ययन ।

५.२ गुरुङ रामप्रकाश समथिडका पाँच प्रतिनिधि उपन्यासहरूको अध्ययन गर्दा निम्न लिखित निष्कर्ष निकालिएको छ ।

- क. समथिडले उपन्यासमा नेपाली समाजको आर्थिक द्वन्द्वलाई जीवन्त रूपमा चित्रण गरेका छन् ।
- ख. उनले सामाजिक गतिशीलतामा जोड दिएका छन् ।
- ग. समथिडले राजनैतिक चेतनाको पृष्ठभूमिमा सामाजिक समस्या प्रस्तुत गरेका छन् ।
- घ. गरिबी र यसबाट उत्पन्न हुने जटिल समस्यालाई व्यापक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।
- ङ. नारीमा देखिएका यौन समस्याको चित्रण उनका उपन्यासमा गरिएको पाइन्छ ।
- च. वेदना, पीडा र संवेगहरूको समायोजन समथिडका उपन्यासमा पाइन्छ ।